

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

ÚSTAV PRO ARCHEOLOGII

Archeologie pravěku a středověku

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Vojtěch Peksa

Středověké osídlení středního Poohří

Medieval settlement of the middle River Ohře region

Praha 2017

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Konzultant: Bc. Martin Volf

Za ochotu, cenné rady a zároveň trpělivost při tvorbě diplomové práce bych tímto chtěl poděkovat mému vedoucímu prof. PhDr. Janu Klápště, CSc. Velký dík patří mému konzultantovi Bc. Martinu Volfovi za podnětné diskuze a poskytnutí mnohých rad při zpracování práce. Dále bych chtěl za pomoc a vstřícnost poděkovat celému kolektivu z Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, PhDr. Petru Holodňákovi z žateckého muzea a také dalším kolegům za přístup k mnoha informacím a materiálům. V neposlední řadě musím poděkovat své rodině, rodičům a bratrovi, za péči a podporu po celou dobu mého studia.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia, či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Podbořanech, dne 10. 5. 2017

Podpis:

Abstrakt

Diplomová práce se věnuje středověkým až časně novověkým dějinám osídlení středního Poohří, se zvláštním zřetelem k problematice vývoje a postupu osídlení na přelomu raného a vrcholného středověku. Studované území, jehož osu tvoří řeka Ohře, zabírá prostor zhruba od Kadaně po Louny, a odpovídá tak částem okresů Chomutov a Louny. Vymezení záměrně zahrnuje geomorfologicky rozdílné regionální části, poskytující různorodé podmínky pro vývoj osídlení. Zároveň přihlíží ke kulturně-historické a archeologické hodnotě dnes známých archeologických lokalit. Východiskem diplomové práce je výběr několika krajinných sond o rozloze několika km², do nichž se soustředí podrobné archeologické studium. Tyto sondy jsou definovány ve vztahu k regionálnímu celku tak, aby se mohly stát reprezentativními vzorky dovolujícími řešení závažných sídelně historických otázek. Podkladem k vymezení sond je charakteristika přírodních poměrů, seznam sídelních jednotek a katalog archeologických lokalit. Katalog obsahuje stručnou evidenci zahrnující všechny kategorie středověkých archeologických lokalit (venkovská sídliště, šlechtická sídla, sakrální stavby, pohřebiště). Samostatnou kapitolou je nástin regionální archeologické chronologie keramiky, rozlišující chronologii relativní a absolutní. Diplomová práce tedy nejprve shrnuje a hodnotí dosavadní poznatky o středověkém osídlení středního Poohří. Následuje podrobný problémově zaměřený výzkum, který se na základě souhrnu dostupných pramenů, tj. písemných pramenů, stavebních památek, archeologických nálezů a mapových podkladů, pokouší obohatit dnešní stav studia.

Klíčová slova

Středověk; Střední Poohří; archeologie; středověká proměna; dějiny osídlení; krajinná sonda

Abstract

The present work is focused on the medieval settlement in the river Ohře region (Czech Republic), with emphasis on the problem of development and the settlement process at the turn of the early and the high Middle Ages. The studied region, with the axis of the river Ohře, is occupied the area roughly from town Kadaň to Louny and it is corresponded to the parts of Chomutov and Louny districts. The definition includes geomorphologically different regional parts, providing diverse conditions for the development of settlement. At the same time, it is considered the cultural-historical and archaeological value of today's known archaeological sites. The basis of this thesis is the selection of several landscape probes with an area of several square kilometres, to which the detailed archaeological study is concentrated. These probes are defined in relation to the regional unit so that they can become representative samples that allow for the solution of major settlements of historical issues. The basis for defining probes is the characteristics of natural conditions, the list of settlement units and the catalogue of archaeological sites. The catalogue includes a brief record of all categories of medieval archaeological sites (rural settlements, noble settlements, sacral buildings, burial grounds). A separate chapter is an outline of the regional archaeological chronology of pottery (the relative and absolute chronology). The present thesis is summarized and evaluated the previous knowledge about the Medieval settlements of the middle Poohří based on a set of available sources e.g. written sources, building monuments, archaeological finds and maps.

Keywords

The Middle Ages; River Ohře region; archaeology; medieval transformation; history of settlement; landscape probe

„Ohři“

Byla noc.

*Vody Tvé se vzedmuly;
staly se šaty z nich,
v nichž zrcadlen byl luny šrám
a mé studny strnuly.*

Kdysi jsem se, Ohře, ptal:

Je to všechno dobře?

Ty si dumala

*ve svém tichu zákeřném,
i když mě znáš odmala.*

Rýsovaly se ženské tvary.

Tvá proměna v entitu

předcházela úsvitu,

příčemž se tak náramně stříbřil obličej Tvůj.

Oharko, stojím-li před Tebou,

připadám si svůj!

Úsměv tvořen vlnkou skromnou

zahalil všelijaké zmary.

Pokaždé vím: jsi tu se mnou

a ne náhodou...

Tan Huba 2015

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1. Charakteristika práce a přehled dějin bádání	8
1.2. Krajinou Poohří – vymezení území a jeho přírodní poměry	13
1.2.1. Základní stavební plán české krajiny	31
2. Stav pramenné základny a chronologická osnova	48
2.1. Keramika a možnosti její výpovědi	49
2.1.1. Nástin relativní a absolutní chronologie	53
2.1.2. Opory chronologie	63
2.1.3. Výrobní okruhy	71
3. Krajinné sondy	75
3.1. Při řece Ohři	75
3.1.1. Radonice n. Ohří a okolí	76
3.1.2. Stekník a okolí	80
3.2. Džbánsko – Opočno u Loun a okolí	83
3.2.1. Opočno u Loun	84
3.2.2. V povodí Hasiny	88
3.3. Pod Krušnými horami – povodí Lužického potoka.....	94
3.4. Na východní straně Doupovských hor	106
3.4.1. Vroutek	106
3.4.2. Vzhůru do hor	115
4. Sídlně historický vývoj osídlení ve středním Poohří	130
4.1. Pohřbívání „v lesích a polích, u dědin, a u kostelů“.....	130
4.2. Vesnice raného a vrcholného středověku	140
5. Závěr	149
Seznam použité literatury a pramenů.....	151
Prameny.....	151
Literatura	151
Přílohy.....	166

1. Úvod

1.1. Charakteristika práce a přehled dějin bádání

Diplomová práce se věnuje středověkým až časně novověkým dějinám osídlení středního Poohří, se zvláštním zřetelem k problematice vývoje a postupu osídlení na přelomu raného a vrcholného středověku. Studované území, jehož osu tvoří řeka Ohře, zabírá prostor zhruba od Kadaně po Louny, a odpovídá tak z velké části okresům Chomutov a Louny s jistými přesahy do okolních regionů. Vymezení záměrně zahrnuje geomorfologicky rozdílné regionální části, poskytující různorodé podmínky pro vývoj osídlení. Východiskem práce je tak charakteristika přírodních poměrů, na níž navazuje samostatná kapitola řešící problematiku keramické produkce v této části severozápadních Čech. Předmětem studia následujících kapitol je několik krajinných sond o rozloze několika km², do nichž se soustředí podrobné archeologické studium. Tyto sondy jsou definovány ve vztahu k regionálnímu celku tak, aby se mohly stát reprezentativními vzorky dovolujícími řešení závažných sídelně historických otázek. Podkladem k vymezení sond je charakteristika přírodních poměrů, kulturně-historické a archeologické hodnoty archeologických lokalit, či u některých seznam sídelních jednotek a katalog archeologických lokalit. Závěrečné kapitoly shrnují dosavadní poznatky ve formě dvou případových studií, v nichž se snažím na příkladu severozápadních Čech vstoupit do problematiky např. konce řadových pohřebišť, podoby raně středověkého osídlení, či vývoje a podoby vrcholně středověké vsi.

Předkládaná práce je souhrnem poznatků vycházejících jak z výzkumu středověkého osídlení již několika generací archeologů zabývajících se severozápadními Čechami, tak z vlastní činnosti autora na poli archeologie po dobu 7 let. Diplomová práce tematicky a částečně i územně navazuje na práci bakalářskou obhájenou v roce 2014 a zabývající se středověkem na Podbořansku (*Peksa 2014*). Region Podbořanska díky své určité odlehlosti, způsobené výměnou obyvatelstva po roce 1945 a především vznikem vojenského újezdu Hradiště v Doupovských horách v roce 1953, i přes poměrnou blízkost některých regionálních center (Žatec, Kadaň), patřil z archeologického a historického pohledu k méně poznaným regionům. Tento stav se v posledních letech daří zlepšovat, především díky soustavné záchranné činnosti, a i proto tento region spolu s blízkým Žateckem zůstane jakýmsi středobodem diplomové práce. Ta si klade za cíl vstoupit do sídelně archeologické problematiky a navázat na její tradici rozvíjenou v severozápadních Čechách od 70. let minulého století. Tento záměr zahrnuje řadu jednotlivých úkolů, včetně nároků metodických. K hlavním tematickým okruhům se tak řadí studium topografie, struktury a dynamiky osídlení,

a poznání charakteru vesnických sídel. Z výzkumu regionu nelze samozřejmě vyloučit centrální lokality, která nejsou předmětem mého zájmu vzhledem k tomu, že problematika např. Žatce či Kadaně by vystačila na samostatnou práci. Přesto se práce dílčím způsobem zaměřuje na studium topografie osídlení v zázemí či lépe okolí ať už raně středověkých centrálních lokalit, či vrcholně středověkých měst, taktéž vztahu „venkova“ k vlastnímu centru, a naopak jeho vlivu na vesnické prostředí prostřednictvím například hmotné kultury. Studium středověkého osídlení bylo a je realizováno v rámci regionu prostřednictvím nedestruktivních výzkumů, destruktivních výzkumů ve formě záchranných archeologických výzkumů, a samostatnou kapitolu tvoří převážně badatelský výzkum středověkého hornictví v Krušných hor v rámci česko-německého projektu Archaeomontan. Problematika osídlení Krušných hor nebude ovšem v této práci sledována přímo ač regionálně ještě do oblasti středního Poohří náleží. Šlo by říci, že zůstaneme „pod horami“, neboť výzkumu a hodnocení osídlení v kadaňské části Krušných hor se díky již zmíněnému projektu Archaeomontan na české straně ujali kolegové z Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, a budu tak jen vycházet z jejich poznatků. Vývoj a podoba osídlení Krušných hor byly ovlivněny přítomností rud a jejich těžbou. Zásadně se tak oproti zbylým regionům liší i otázky, které si zde archeologie klade (detekce, datování a interpretace změn v krajině vyvolaných báňskou činností, zemědělskou kolonizací nebo dalšími činnostmi jako např. sklářstvím, výrobou dřevěného uhlí atd.).

Sledované území je mozaikou několika druhů krajin pojímající oblasti jak tzv. staré sídelní oblasti, tak prostory pahorkatin a hornatin jejichž postupné osidlování, které vyvrcholilo v průběhu 13. století, dalo vzniknout unikátnímu druhu kulturní krajiny. Zatímco základy sídelní struktury níže položených částí Poohří spadajících do staré sídelní oblasti už byly dány předchozím pravěkým vývojem a stopy osídlení zde dnes dokážeme tu lépe, tu hůře sledovat od samého počátku raného středověku. Výše položené části regionu, kam náleží Doupovské či Krušné hory musely na systematické osidlování počkat až do 12. a 13. století. A dopustím se opravdu nepůvodního opakování (*Hrubý a kol. 2014*, 13), budu-li konstatovat, že tyto dynamické proměny středního Poohří byly po všech stránkách nedílnou součástí dění v celém přemyslovském státě a samozřejmě v širší střední Evropě (např. *Žemlička 2002*, 24–25, 63–76, 192–332; *2014*, 11–20, 436–445; *Klápště 2005*, 195–223, 395–406). Počátky takřka čtyřicetileté tradice výzkumu středověkého osídlení severozápadních Čech musíme hledat ve výzkumu historického jádra Mostu, kde vyvstala potřeba zasadit městský vývoj do jeho přirozených souvislostí (*Klápště 1994a*, 8; *2002*). Zásadní je v tomto směru činnost tehdejší

mostecké expozitury Archeologického ústavu, založené v roce 1953, a na níž v roce 1993 přímo navázal dnešní Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech (dále jen ÚAPP). V počátcích soustavnějšího zájmu o středověkou krajinu bylo postupně od 70. let rozhodnuto o výzkumu několika relativně uzavřených krajinných částí rozložených v pásu pod Krušnými horami, kde už rozlehlé části podkrušnohorské pánve mizely v důlních skrývkách (*Klápště 1994a*, 8). V osmdesátých letech se precizovala po metodické stránce koncepce výzkumu mikroregionů, vymezených povodími několik potoků v různých částech severočeského hnědouhelného revíru. Jednalo se mikroregion samotného Mostecka, dále o oblasti na Teplicku v povodí Lomského a Loučenského potoka spojujících pásma Krušných hor s levým břehem řeky Bíliny, a o povodí levobřežních přítoků Ohře Lužického potoka a říčky Hutné na rozmezí Kadaňska a Chomutovska. Strategie výzkumu tedy vyplývala z orientace teoretického zájmu i ze stavu jednotlivých regionů. Příhodnou cestu nabízely archeologické akce na narušovaných lokalitách a povrchový průzkum. Jediný region Mostecka se ale zatím dočkal souhrnného zpracování z pera *J. Klápště (1994a)*. Předkládaná práce je tedy snahou o drobné umazání dluhu, který „severozápadočeská“ archeologie na tomto poli má.

Bezpochyby je ale na co a na koho navazovat. Se zájmem o archeologické památky se v Poohří setkáváme již od 19. století. Také později byla věnována pozornost lokalitám zvláště z raného středověku, a to nejen archeology, ale do průzkumu se významnou měrou zapojili také regionální badatelé. Mezi nejvíce sledované památky náležely vedle hradišť také raně středověká pohřebiště. Starší akce a mnohdy jen stručné zmínky o nich však i tak nabídly cenné východisko pro další studium osídlení. Chronologicky nesprávně, přesto záměrně hned na úvod dějin bádání musím uvést dílo *J. Bubeníka*, který jako první v poválečném období napravil chybějící souborné dílo zabývající se slovanským osídlením Poohří (*Bubeník 1988*). I v dnešní době se jedná o základní soupis nálezů z raného středověku, a i vzhledem k velmi podobnému vymezení sledovaného území z práce *J. Bubeníka* v mnoha směrech dále vycházím, a to včetně následovného přehledu dějin bádání. Vůbec první soupis nálezů z tohoto území je obsažen v díle *J. L. Píče (1909)*. Příliš si jich nevšiml autor starší německé vlastivědy *Žatecka K. Tutte (1904)*, který uvedl jen několik míst se slovanskými nálezy. Naproti tomu nálezy z Chomutovska ve 30. letech shrnul a krátce komentoval v rámci chomutovské vlastivědy *H. Preidel (1935, 77–82, 83–117; k osobě H. Preidela Blažek 2000; 2008)*. Z českých vlastivědných badatelů se nálezy ze *Žatecka* pokusil využít pro poznání jeho osídlení také *V. Lhotka (1930)*. Znal jich však velmi málo, mimo jiné i proto, že použil pouze nálezy ze sbírek tehdejšího Českého muzea v Žatci a pominul v podstatě nálezy muzea německého. Z hradišť

měl za bezpečně slovanská pouze hradiště v Žatci a na Drahúši u Postolopr. Proto obrátil pozornost spíše k historickým pramenům a místním jménům. O nálezech z Lounska pojednal místní vlastivědný pracovník *V. Kučera* (1937; 1937/38), který prozkoumal například pohřebiště u Panenského Týnce. *H. Ritterová* (1943) ve své nepublikované disertační práci o pravěku a protohistorii Lounska slovanské nálezy pouze uvedla. Opět se potom objevují v nezveřejněných soupisech nálezů z Čech, pořizovaných *H. Preidelem* (1945). Rámcově, velmi stručně a silně tendenčně, probíral slovanské období kraje na okraji práce o pravěku a germánském období Žatecka *H. Födisch* (1941, 25–27; 1961, 58–69, 97–99). S tendenčním hodnocením významných nálezů ze Žatecka se lze setkat i v pracích *H. Preidela* (1936/37; 1939; 1940), jehož odborná argumentace je však na mnohem vyšší úrovni než u *H. Födische* (*Bubeník* 1988, 7). Na jejich představy reagovali zprvu jen okrajově a příležitostně i odborníci (např. *Turek* 1940). Po 2. světové válce se vybrané nálezy objevují také v pracích *I. Borkovského* (1939/46, 131–132), *J. Eisnera* (1949, 36–37), *J. Filipa* (1948, 342, 351) a *R. Turka* (1947/48). Nadále se však i čeští badatelé věnovali pouze hodnocení jednotlivých nálezů na pozadí širěji koncipovaných děl, která se ovšem nezabývala osídlením kraje jako celku (*Bubeník* 1988, 7 – zde podrobněji včetně další literatury). Nezveřejněna zůstala práce *M. Trymla* (1972). Ten sice podal takřka dobově úplný soupis slovanských nalezišť z kraje se stručnou charakteristikou nálezů, ale věnoval se především problémům pozemkové držby šlechty na Žatecku. Nálezy nepodrobil analýze, a proto i obraz rozsahu a vývoje osídlení, o který se pokusil, je značně zkrácený (*Bubeník* 1988, 7). S částečným využitím archeologických pramenů věnoval dílčí pozornost otázkám osídlení kraje v řadě prací o kmenech a jejich teritoriích *R. Turek*. Část kritérií k vymezení těchto celků a jejich území hledal v typologii hradišť, v odlišnostech pohřebního ritu a v podobě keramiky. Za charakteristické znaky „lucké“ oblasti v Poohří považoval ostrožná hradiště a šedou keramiku s úzkým ústím a převládajícími dvojkónickými tvary. V otázce pohřebního ritu konstatoval pro tento kraj absenci mohyl a časně počátky plochých kostrových hrobů (*Turek* 1952, 12, 14, 20–22, 24; 1957, 26–27, 44–50). Toto pojetí se setkala již ve své době s kritikou, a to jak v rovině obecné (např. *Böhm* 1958, 604–607; *Štěpánek* 1965, 44–45), tak i krajové (*Váňa* 1952), zvažující únosnost těchto kritérií pro vymezení „Turkových kmenů“. Později to byl *Z. Váňa* (1973), který se pokusil v souvislosti se stručným zveřejněním výsledků výzkumu hradiště v Levousích řešit nově i otázku rozsahu „luckého území“ a jeho členění. Opíral se především o poznání hradišť a jen v omezené míře uváděl další archeologické doklady, které konfrontoval s jinými hledisky, písemnými prameny a výsledky předchozího bádání (*Bubeník* 1988, 8). V návaznosti na tuto práci se pokusil *J.*

Bubeník (1976) využít pro tento účel všech archeologických údajů sledovaného území, zanesených do map. Opět však s tím omezením, že šlo o nálezy, které nebyly ještě plně revidovány a podrobeny rozborům. Dospěl k představám blízkým pojetí Z. Váni, ale ani zde nemohlo zdaleka jít o definitivní řešení těchto otázek osídlení. K tomu se J. Bubeník dobral až o něco později v již zmíněné práci „Slovanské osídlení středního Poohří“ z roku 1988, která vznikla již na počátku 80. let jako jeho dizertační práce (soupis nalezišť uzavřen k roku 1983). Problematiky vývoje osídlení ve středním Poohří se z hlediska archeologického dotkl při sledování vnitřní kolonizace v Čechách i J. Sláma (1967). Dolním Poohřím se v rámci Litoměřicka vícekrát zabýval M. Zápotocký (1965; 1992) a J. Žemlička (1980). A dlouhodobou činnost ve středním Poohří vyvíjí především bývalá mostecká expozitura (dnes ÚAPP), ať už se jedná o drobné záchranné akce, velké výzkumy na předpolí dolů, či povrchové průzkumy např. v Pětipeské pánvi (Meduna – Černá 1992). Opomenout nelze práce J. Klápště (1985; 1986; 1994a) a T. Velímského (1992a; 1998), kteří se severozápadním Čechám věnují od doby jejich působení ve starém Mostě, a P. Čecha v souvislosti se Žatcem (Čech 1999c; 2000; 2008). Krátce ještě zmíním i amatérské badatele 60. až 80. let, a to F. Šímu z bývalého podbořanského muzea a V. Pelce a J. Oktábce jakožto spolupracovníky kadaňského muzea. Záchrannou archeologickou činnost ve sledovaném regionu kromě ÚAPP vyvíjí v současnosti také žatecké a lounské muzeum, soukromá archeologická společnost a Archeologický ústav v Praze.

Z významných nalezišť kraje byla pozornost věnována především Žatci, hlavně v souvislosti s otázkou jeho historické funkce ve vývoji osídlení. Až postupem času a s přibývajícimi nálezy se ukázalo, že žatecké hradiště vzniklo, rozvíjelo se a fungovalo jako centrum přemyslovské správy kraje spolu s rozsáhlou sídelní aglomerací (z lit např. *Bubeník 1976*, 379–380; *Bubeník – Uhlíková 1977*; *Čech 1999a*; 2004; 2008). Z hradišť je třeba zmínit Rubín u Podbořan (*Preidel 1937*, 60; 1938), jehož poznání významně ovlivnilo několik amatérských badatelů, především Fr. Steiner, který mezi léty 1892–1924 shromáždil více jak pět tisíc pravěkých a raně středověkých předmětů (*Bubeník 2006*, 23). V menší míře byla zkoumána i další raně středověká hradiště – Hradec u Kadaně, Drahůš u Postoloprta, Výrov a již mimo sledované území Levousy. Pozornost archeologů díky stavební činnosti v posledních několika letech poutá ve větší míře také město Kadaň. Slovanské osídlení pak v okolí Loun sledovala I. Pleinerová v souvislosti s jejím dlouholetým výzkumem v Březně u Loun (*Pleinerová 2000*).

Z výše nastíněného vyplývá, že severozápadní Čechy zcela jistě nejsou pro archeologii středověku zemí neznámou. Jisté nebezpečí při hodnocení osídlení regionu je ale třeba spatřovat

v dosavadním nerovnoměrném průzkumu sledovaného území. Například dosud značně torzovité archeologické doklady raně a vrcholně středověkého osídlení z prostoru jižního Podbořanska, Doupovských hor, ale i lounské části Českého středohoří svědčí o nevyrovnaných výzkumných aktivitách v minulosti daných samozřejmě mnoha různými faktory. Na druhé straně stojí dlouhodobě sledované lokality typu Žatce či Kadaně, kde naopak velké množství nálezů ztěžuje jejich zpracování a publikování. Rozsah evidence nálezů je tak limitován výkyvy v prostorové distribuci a časové frekvenci dlouhodobé archeologické aktivity, která se v současné době omezuje pouze na záchranné výzkumy či v menší míře povrchové sběry, které ovšem na zásadní otázky nemohou dostatečně odpovědět. Základním cílem práce i tak zůstává zhodnotit, co za daného stavu archeologických nálezů a jejich poznání tyto vypovídají o dobovém osídlení kraje. Podobně jako *J. Klápště (1994a)* se ale nezaměřuji na celkovou a detailní rekonstrukci středověkého sídelního obrazu a úkolem tak není co možná úplné shromáždění všech dostupných archeologických nálezů, což už de facto provedl *J. Bubník (1988)*. Cílem zůstává postižení základních proměn osídlení v severozápadních Čechách především v závěru raného a na prahu vrcholného středověku a jejich v obecném smyslu historická interpretace. Jednotlivým otázkám je věnována detailní pozornost v menších krajinných sondách, kde se pokouším, pokud to stav pramenné základny dovoluje, studovat osídlení v rozmezí celého středověku, což se stává při větším regionu v úplnosti (se snahou o interdisciplinaritu) pro jednotlivce čím dále tím méně únosné a proveditelné. Diplomová práce tedy nejprve shrnuje a hodnotí dosavadní poznatky o středověkém osídlení středního Poohří. Následuje podrobný problémově zaměřený výzkum, který se na základě souhrnu dostupných pramenů, tj. písemných pramenů, stavebních památek, archeologických nálezů a mapových podkladů, pokouší obohatit dnešní stav studia.

1.2. Krajinou Poohří – vymezení území a jeho přírodní poměry

Díváme-li se z Řípu k severu a severozápadu, otevírá se panorama, jaké nemá v českých zemích obdoby. Z úrodných rovin se tyčí vrchy, kupy, kužele i celá návrší sopečných hornin Českého středohoří (*Mackovčín 1999, 9*). Severozápadní obzor uzavírá masivní hradba Krušných hor, na jihozápadě se rozkládají tabulové vrchy Džbánů, a nejdále pak mírně vystupují Doupovské hory. Studované území středního Poohří o rozloze cca 2400 km², jehož osu tvoří řeka Ohře, zabírá prostor zhruba od Kadaně po Louny. Vymezení záměrně zahrnuje geomorfologicky rozdílné regionální části, poskytující různorodé podmínky pro vývoj osídlení (obr. 3). Z hlediska správního z většiny zaujímá části okresů Chomutov, Louny a Most

náležících do Ústeckého kraje, v menší míře pak části okresů Rakovník, Karlovy Vary a Plzeň-sever.

Takřka v úplnosti přírodní charakteristiku středního Poohří vypracovali již *J. Bubeník* (1988, 13–23) a *E. Neustupný* (1965, 402), proto v základu vycházím z jejich prací, doplněných o novější literaturu a poznatky (např. *Mackovčín 1999; Roedl a kol. 1999*, 31–38). Máme-li se zabývat počátky a proměnami osídlení v Poohří ve středověku, pak je nezbytné zabývat se jimi v klimatovegetačních souvislostech. Geomorfologicky je území vymezeno postupně od severozápadu Krušnými horami a jejich souběhem s Doupovskými horami, který tu vytváří při Ohři úzkou Kláštereckou kotlinu. Dále je ohraničeno směrem k jihu východní částí Doupovských hor, výběžky Žlutické vrchoviny a na jihu severními výběžky Plzeňské pahorkatiny. Od jihovýchodu sem zasahuje Křivoklátská vrchovina a severně od ní leží pahorkatina Džbán. Mezi Džbánem a jihozápadními výběžky Českého středohoří, zasahujícími až na jih k Ohři, se na rozhraní terciárních útvarů Žatecké pánve a druhohorních křídových útvarů západní části Dolnoohárecké tabule otevírá toto území Lounskou branou do dolního Poohří. Jihozápadní a západní výběžky Českého středohoří spolu s plochým rozvodím Bíliny a Ohře (Havraňská plošina) na jedné straně a říčkou Chomutovkou na straně druhé tvoří v návaznosti na Chomutovskou kotlinu a okraje Bolebořské vrchoviny Krušných hor přirozenou hranici od severovýchodu a severu. Severní část středního Poohří protkávají hluboká údolí říček a potoků, pramenících v Krušných horách a tekoucích k jihovýchodu (Chomutovka, Hutná, Lužický potok, Pruněrovský potok). Tyto potoky a říčky mají málo přítoků a jsou (či byly) od sebe odděleny bezvodými hřbety. Z hlediska geomorfologického zaujalo osídlení ve středním Poohří jihozápadní část Krušnohorské soustavy a z ní jižní část Chomutovsko-teplické pánve a velkou část Žatecké pánve. Okrajově pak východní okraj Doupovských hor, severní okraj Jesenické pahorkatiny a jižní okraj Bolebořské vrchoviny (*Smrž 1994a*, 354). Jádrem oblasti je Mostecká pánev, a to především svým podcelkem Žateckou pánví (obr. 8). Jde převážně o plochá území, akumulární roviny na třetihorních sedimentech s říčními nánosy (*Demek – Mackovčín 2006*). V severní – Chomutovské pánvi dosahuje nadmořská výška 250–800 m, v Žatecké pánvi 350–380 m. Povrch pánví je rozbrázděn četnými úpady a mírně zahloubenými údolními potoky. Z Českého středohoří a Doupovských hor zasahují na okraj pánví jednotlivé sopečné kupy a kužele, a naopak směrem od Radonic podél toku Liboce proniká hluboko do Doupovských hor výběžek Pětipeské pánve (kotliny). Sledované území tak vytváří geograficky dobře vymezenou a uzavřenou oblast mezi Krušnými horami, Doupovskými vrchy, Plzeňskou pahorkatinou, Křivoklátskou vrchovinou, Džbánem a Českým středohořím (obr. 1, 2, 4–7).

Přestože přesné vymezení hraniční linie v dnešním slova smyslu středověký svět neznal,¹ oblast Žatecka byla v raném středověku chápána jako svébytný celek. Stačí zmínit Kosmovu „provincii“ Lučanů, jakožto popis Žateckého kraje, který Kosmas rozděluje na pět menších krajů, z nichž čtyři vymezuje podle protékajících řek (*Kosmas. Kronika Čechů – Moravová 2011*, 42).² Tímto textem se zabýval T. Klimek (2014, 72), proto se držíme jeho rozboru. Největší z Kosmou jmenovaných toků, řeka Mže, je nazývána *flumen*, Úzká (říčka Chomutovka)³ *fluvium*, říčka Hutná *rivus* a jistá Bočnice (či Březnice) *torrens*. Kronikář označuje kraje žatecké provincie čísly a uvádí, že je bude řadit podle polohy tak, jak je lze nejkratší cestou projet (per compendia locorum). Za první kraj označuje území kolem (circa) Hutné, následuje kraj z obou stran Úzké. S identifikací Bočnice, jejíž újezd tvoří třetí kraj, jsou největší potíže, protože toto hydronymum se nikde nezachovalo. U čtvrtého kraje je ale situace jednodušší. Kosmas píše, že se mu říká lesní (*silvana*) a leží v hranicích (*infra terminos*) řeky Mže, tedy na rozvodí Ohře a dnešní Berounky. Daným krajem tedy nemůže být nic jiného než pahorkatina Džbán (*Klimek 2014*, 72). Poslední jmenovaný pátý kraj je nazýván Luka, a tady asi není pochyb, že se jedná o oblast Lounska. Protože Kosmas popisuje kraje posloupně podle polohy hledá T. Klimek bystřinu Bočnici mezi soutokem Chomutovky s Ohří a jižním okrajem pohoří Džbán. Popsaná poloha podle něj neodpovídá Blšance, s níž bývá Bočnice nejčastěji ztotožňována, s tím, že navíc Blšanka nemá jiný charakter než Chomutovka a nebyl by důvod, proč by při jejich označení Kosmas volil rozdílné termíny. Bočnici tak podle polohy i charakteru ztotožňuje s potokem Hasinou stékajícím ze Džbánu (*Klimek 2014*, 72). V konečném důsledku není ani tak důležité, jestli se jedná o Hasinu, Blšanku nebo například mnohem vodnatější Liboc, ač bych

---

¹ Hranicí se rozuměly body nejzazšího rozšíření teritoria či politického útvaru, který dával tomuto území své jméno (*Konůpek 2009*, 28). Tyto body a jejich spojnice byly nejčastěji tvořeny řekami, horami, močály, lesními porosty nebo také hrady a později i umělými hraničními sloupy (*Klimek 2014*, 27–35, 63–64; *Marková 2008*). Hranice tedy v dobovém pojetí často sahaly tak daleko, kam až dovedl správce hradního obvodu svou moc uplatnit (*Konůpek 2009*, 28). Do hraničních vymezení se tak velmi často promítaly i majetkové poměry a výsledky kolonizačních aktivit (*Žemlička 2002a*, 44–50; 2006; *Reimer – Demandt 1990*, 9–31; *Palacký 1921*, 162).

² ..., consertum est inter Boemos et Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc (podle zachovaných verzí kroniky: Satec, Sathec, Satx, Sats, Sate, Satecz, Ziatec, Zatecz) vocitantur Satcenses (Sathcenses, Zacenses). Unde autem antiquitus nuncupetur ea natio Luczano (Luczanorum), nolumus preterire sub silentio. Quippe illa distinguitur provincia quinque regionibus locorum per compendia. Prima regio est sita circa rivum nomine *Guntna* (*Gutna*, *Buntua*, *Suntna*) secunda ex utraque parte est fluvii *Uzkca* (*Uzka*, *Uzca*, *Utkca*, *Uztka*, *Usstka*) tertia extenditur per circuitum torrentis *Brocnica* (*Brocnice*, *Bocnica*, *Bocnyka*, *Briznica*, *Brocznik(c)a*, *Broznica*) quarta, que et *Silvana* dicitur, sita est infra terminos fluminis Msa; quinta, que in medio est, dicitur *Luca*, pulcherrima visu et utillima usu ac uberrima satis nec non habundantissima pratis, unde et nomen ipsa regio traxit, quia luca latine pratium dicitur. Et quoniam hec regio primum, longe antequam Satc urbs condita foret, est inhabitata hominibus, recte eius incole sunt a regione Luczane nuncupati (Převzato z *Chronica Bohemorum. Cosmas Pragensis ecclesie decanus*, elektronická edice – <http://digit.nkp.cz/>)

³ Ztotožnění Chomutovky s Úzkou nasvědčuje pojmenování říčky přežívající v 19. století jako Assig (*Klimek 2014*, 166; *Sedláček 1921*, 19; *Semotanová 2002*, 163).

se k posledním dvěma jmenovaným příkláněl spíše než k Hasině, ale zajímavá je samotná charakteristika regionu. Kosmas jej dělí na lesní a polní kraje, a vzhledem k tomu, že „lesní“ charakter je zdůrazněn pouze u jedné provincie, lze vyvozovat, že v první čtvrtině 12. století původní les na Žatecku a Lounsku (minimálně v níže položených částech) již nedominoval rázu krajiny (Klimek 2014, 59).

„... řeky té sláva se vzpomíná společně s předními toky, jichž proudy tu poklidně plynou po rozličných krajinách Čech.“⁴ Budeme-li krátce pokračovat ve zmínkách o Ohři, nelze nezapomenout vzletná slova humanistického básníka Martina Rakovského z básně věnované městu Louny (Mareš 2011, 12). Jeho chvalozpěv z poloviny 16. století ovšem patří řece pouze jako součásti obrazu opěvovaného města, Ohře samotná jako celek zde není hlavním tématem. Totéž platí pro mnoho dalších historických zpráv a zmínek o řece. V nich Ohře vystupuje jako řeka životodárná i ničící, řeka jako hranice pozemků a zemí, řeka coby obranná linie, řeka coby překážka překračovaná brody a mosty, řeka proměnlivého koryta, nestálých ostrovů a zaniklých ramen, řeka jako téma královských privilegií na plavení dřeva, sporů o lovení ryb, řeka pohánějící mlýny, stoupy a valchy, řeka sloužící k napojení zvířat a osvěžení lidí (Mareš 2011, 12). Zatímco termínem Poohří se od středověku označuje součást bavorské severní marky s centrem v Chebu (terra či regio Egrensis, Egerland), tedy oblast horního toku řeky, střední a dolní tok se objevuje coby součást jednotlivých provincií či krajů – Loketska, kraje žateckého a litoměřického (Mareš 2011, 12). Vůbec první písemná zpráva o řece Ohři souvisí s franským vojenským tažením do Čech roku 805 jehož cílem byl Canburg (Sláma 2001). Z franských pramenů (především Moissacká kronika a Starší metské anály – zevrubně o pramenech *Třeštík 2001*) víme, že nepřátelská vojska vpadla do Čech ze tří směrů: od severu Nakléřovským průsmykem, od západu Poohřím postupoval hlavní voj vedený královským synem Karlem a konečně Bavoři přitáhli po řezenské stezce, od které se nejspíše na dnešním Plzeňsku odpojili a pokračovali potom severovýchodním směrem na shromaždiště všech tří vojsk kdesi v dolním Poohří (Sláma 2006, 193). Bavoři přitom bezpochyby využili cesty směřující do Poohří přes Podbořansko a Žatecko (stejnou cestu o dvě staletí později využil Břetislav I. spěchající s vojskem z Domažlicka na Bílinsko – *Krzemieńska 1979*, 39). V kronice Moissacské je zachycen záznam o dalším tažení v této podobě: „A tato tři vojska dorazila společně k řece zvané Ohře, odtud táhla k hradu Canburgu, který oblehla, a zpusťovala okolní krajinu na této

---

⁴ „... huius cum primis memoratur gloria nymphis quaecunque innantes rura Bohemia lavant.“ Citováno podle M. Okála (1974, 106 – překlad Mareš 2011).

straně Labe i za Labem.⁵ České pojmenování Ohře se pak objevuje poprvé u Kosmy a kolísá podle dochovaných verzí mezi formami „Ogre, Oggre, Egre, Ohre“, a podobně také později v tzv. Dalimilově kronice opět v různých formách „na Ohrzi, na Orzy, na Orzyu“ (*Daňhelka – Hádek – Havránek – Kvítková 1988, 291*).

Vraťme se však k obecné charakteristice sledovaného regionu (nejúplněji v poslední době *Mackovčín 1999*). Území regionu patří k povodí Labe (*Vlček 1984*). Říční síť na území regionu prodělala dlouhodobý a složitý vývoj (*Němec – Kopp 2009, 190–194*). Ovlivnil je geologický a geomorfologický vývoj (druhohorní sedimenty v dnešní Dolnooherské tabuli, rozčlenění povrchu tektonickými pohyby a výlevy magmatu v Českém středohoří a Doupovských horách během třetihor) i kolísání klimatu ve čtvrtohorách. Výlevy vulkanitů Doupovských hor tak zatlačily Ohři až téměř k úpatí Krušných hor (ještě ve starších čtvrtohorách dolní Ohře směřovala do údolí dnešní Bíliny, která jako samostatný tok vznikla později – *Mackovčín 1999, 31*). Řeka Ohře je zároveň hlavní osou sledovaného území. Protéká od západu k východu a otevírá také tímto směrem přirozené hranice oblasti, totiž na západ do úzkého, meandrovitého údolí Ohře, na východ do široké nivy dolní Ohře (*Neustupný 1965, 402*). Nejnižší místo je v údolí řeky u Pátku nad Ohří, 167 m n. m. Do sledovaného území vstupuje Ohře v soutěskách mezi Doupovskými vrchy a Krušnými horami u Klášterce nad Ohří. Odsud až k dnešní Nechanické přehradě protékala původně úzkým a hlubokým údolím. V dalším průběhu vytvářela řeka četné meandry, jejichž stopy lze ještě dobře pozorovat v podobě mokřin a slepých ramen na mapách vojenského mapování. Mezi Levonicemi u Postoloprta a Vršovicemi u Loun se vytvořila široká údolní niva, zvláště při ústí Hasiny, Chomutovky a Břvanského potoka (*Balatka – Sládek 1975, 19–52, 60–61; Balatka – Červinka 1994*). Území pánví dále člení jednotlivé přítoky Ohře. Od severu jsou to již zmiňované říčky Hutná a Chomutovka a další menší potoky, vytékající z Krušných hor a tekoucí od severozápadu k jihovýchodu. Z jihu Liboc se svými přítoky, stékající z Doupovských vrchů na východ a severovýchod skrz Pětipeskou pánev. Dále Blšanka (dříve Zlatý potok) s přítoky, pramenícími na Jesenické pahorkatině a tekoucí k severovýchodu. Z této strany stéká k Ohři ještě obdobným směrem se Džbánův Hasina a vlévá se do Ohře nedaleko hradiště Drahůš u Postoloprta. U Loun je to pak ještě Smolnický potok.

---

⁵ „*Et venerunt ad fluvium qui vocatur Agara illi tres hostes insimul, et inde venerunt ad Canburg, qui et illum obsiderunt, et vastaverunt regionem in circuitu, in ista parte Albiae et ultra Albim.*“ Citováno podle *G. H. Pertze (1826, 208 – překlad Mareš 2011, 15)*.

Severozápadní Čechy jsou, jako většina území České republiky, součástí Českého masivu. Jejich geologická stavba je velmi složitá a podílejí se na ní horniny velmi různého stáří, původu a vlastností, což se projevuje i bohatstvím tvarů reliéfu (obr. 9). Proto se zde setkáváme s oblastmi tak specifickými, vzájemně kontrastními a krajinářsky cennými, jako jsou České středohoří, Krušné a Doupovské hory. Přírodovědně cenná jsou i území s méně nápadným reliéfem, jako např. Dolnooherská tabule, či části dosud zachovalých pánevních oblastí. Nejvýznamnější regionálně geologickou jednotkou je zde krušnohorská oblast Českého masivu, jež zasahuje daleko na území Německa (*Mackovčín 1999*, 12). Na plošně poměrně malém území regionu severozápadních Čech upoutá pozornost značná složitost a pestrost reliéfu této části České vysočiny. Střídají se zde pahorkatiny, vrchoviny a hornatiny s tabulemi, akumuláčními rovinami, údolími a pánvemi. Jejich výskyt souvisí se složitostí strukturně geologického základu (horninová pestrost a nestejná odolnost hornin vůči odnosu, vlivy starší tektoniky), s vývojem ovlivněným neotektonikou a exogenními geomorfologickými pochody, měnícími se v souvislosti s klimatickými změnami. Vedle harmonických tvarů, odpovídajících současným reliéfovým procesům, jdou zde proto zachovány i zbytky třetihorních zarovnaných povrchů, tvary odpovídající poměrům ve studených obdobích čtvrtohor (akumulační říční terasy, svahy na sprašových pokryvech). Podstatnou měrou reliéf ovlivnila hospodářská činnost člověka, především pak povrchová těžba hnědého uhlí. (*Mackovčín 1999*, 20). Severozápad území při hranici s Německem vyplňuje (od Klínovce, 1244 m n. m.) plochá hornatina Krušných hor, budovaná jednostranně vyzdviženou krou s čelem obráceným příkrým zlomovým svahem do Čech. Ten je rozčleněn hluboko zaříznutými údolími potoků, tekoucích do Ohře nebo Bíliny (*Mackovčín 1999*, 20). Vrcholová oblast Krušných hor má ráz slabě zvlněné krajiny mírně se snižující k severovýchodu. Geomorfologicky výraznými tvary v tomto plošinném reliéfu jsou ojedinělé suky z odolných hornin (např. Měděnec). Severní, do Německa se mírně sklánějící svah, je úvalovitými, mělkými údolími potoků rozčleněn v široké hřbety (*Mackovčín 1999*, 22). Nejrozsáhlejší vhloubenou geomorfologickou jednotkou regionu je Mostecká pánev. Její část bezprostředně pod Krušnými horami tvoří pánev Chomutovsko-teplická, mezi Doupovskými horami a Českým středohořím je vklíněn v podobě akumuláční roviny druhý podcelek – pánev Žatecká (protékaná Ohří a jejími přítoky Chomutovkou a Libocí). Na vzniku dnešního reliéfu se zde podílely neotektonické pohyby, eroze, denudace, ale též akumulace (závěje a návěje spraší zmírňující terénní nerovnosti). Velmi podstatně je v Chomutovsko-teplické pánvi zastoupen reliéf antropogenní – těžební činnost vtiskla krajině novou tvářnost a stále výrazně ovlivňuje její využívání (*Mackovčín 1999*, 22). Na severozápadě

sem sahá z území Krušných hor prakticky jen pokleslá Bolebořská vrchovina, rozbrázděná horními toky Hutné, Chomutovky a dalších potoků. Východními výběžky zasahují do regionu Doupovské hory, především jejich nižší východní předhůří charakteru ploché vrchoviny s výraznými výběžky až na severovýchod od Kadaně (Strážiště, Prostřední vrch, Západní kopec, Dlouhý vrch atd.) a severovýchodně od Podbořan (Homole, Rubín). V této části se jedná o vrchovinu, jejíž morfologii ovlivnila geologická struktura, procesy eroze a denudace i neotektonické pohyby. Tvarová pestrost okrajové části Doupovských hor je značná. Zpětnou erozí vznikla hluboká údolí členící okraje vrchoviny na hřbety i izolované vrchy a suky (*Mackovčín 1999, 22–23*). Doupovské hory jsou ve starší literatuře považovány za stratovulkán, produkující vulkanický materiál (lávy a vyvrženiny) z kráteru v blízkosti bývalého Doupova. Novější výzkumy je prezentují jako štítový vulkán s explozivní aktivitou z více drobných center (*Hradecký a kol. 2016, 15–48*). Složitá geologická stavba Doupovských hor je tvořena především různými typy čedičových hornin. V okolí Valče, Dětaně a Dvěrců je pak doplněná sladkovodními vápenci, tufy a tufity s bohatým paleontologickým materiálem (*Svejkovský 2009, 54, 56, 66; Fejfar – Kvaček – Sakala 2016, 63–84*). Z tvarově pestrých horských hřbetů a vrcholů, v okrajové části složených především ze sopečných tufů, jimiž pronikají čedičové vrchy, vyniká především typická tabulová hora Úhošť u Kadaně (*Bubeník 1988, 16*).

Severozápadní výběžky Rakovnické pahorkatiny a pahorkatina Džbán od sebe oddělují Žateckou pánev a Rakovnickou kotlinu (část Rakovnické pahorkatiny). Pravostranné přítoky Blšanky, zvláště Klučecký a Černocký potok a levostranný přítok Rakovnického potoka, Lišanský potok, otevírají svými údolními přechody z této části Žatecké pánve do Rakovnické kotliny, vymezené od jihu Kralovickou pahorkatinou, od východu Křivoklátskou vrchovinou, ze severu Džbánem a od západu Jesenickou pahorkatinou. Tu charakterizují čtyři rovnoběžná pásma (pásmo fylitů, žuly, permokarbonu a opět žuly), směřující od jihu k severu a jim odpovídající čtyři sníženiny, dílčí zlomy a uprostřed Žihelská brázda. Ta člení pahorkatinu na rabštejnskou a jesenickou část. Fylitovou částí se mimo zlom prodírá kaňonovitým údolím Střela. Maximální nadmořská výška pahorkatiny se pohybuje kolem 600 m. Na jihozápadě zasahuje do regionu Džbán, tektonicky vyzdvižená tabule z vodorovně uložených křídových sedimentů (písečité slínovce). Původně jednotnou tabuli dlouhou 29 km rozbrázdila údolí potoků (maximální nadmořská výška – Džbán 535 m n. m.). Severní svahy (kraj zvaný Podlesí) rozčleňují až do podložních permokarbonských sedimentů údolí Smolnického potoka a Hasiny, hluboká až 150 m. Na údolních svazích jsou patrné četné sesuvy, erozní rýhy a strže (*Mackovčín 1999, 25*). Vnitřní trojúhelníkovitá plošina přechází širokou stranou zvolna v Peruckou a

Kladenskou tabuli. Západní část Džbánu (Nečemická pahorkatina) byla do značné míry zbavena křídového pokryvu a obnažily se tak charakteristické červenavé permokarbonské vrstvy. Na sever od Džbánu je část Dolnoohárecké křídové tabule (Perucká tabule a Cítolibská tabule) značně snížena erozí Ohře a jejích džbánských přítoků (*Bubeník 1988*, 16). S horninami svrchní stavby Českého masivu je spjat reliéf České tabule. Po obou březích dolní Ohře mezi Louny a Litoměřicemi se rozkládá Dolnooharská tabule s plochým povrchem, vázaným na zhruba horizontálně uložené svrchnokřídové horniny. Strukturně denudační plošiny oživují vulkanické suky (Říp, Házmburk), tvořící v krajině výrazné dominanty. Ve východní části území se uplatňuje reliéf rovin akumulčního rázu, spjatých se systémem teras a nivou Ohře. Vznik současné tvářnosti reliéfu Dolnooharské tabule byl ovlivněn vývojem údolí Vltavy, Labe a Ohře. Rozhodující význam mělo proniknutí Ohře do dnešního údolí na jih od Českého středohoří (*Mackovčín 1999*, 25). Největší souvislou mladovulkanickou oblast v severozápadních Čechách představuje České středohoří, zaujímající malou severovýchodní část sledovaného regionu (*Chlupáč 2002*, 326–330). Jelikož se na jeho stavbě značnou měrou podílejí kromě třetihorních vulkanitů i svrchnokřídové horniny, dala horninová pestrost, nestejná odolnost vulkanických a křídových hornin i celkově složité strukturní poměry základ vzniku bohatě členěného reliéfu. Charakteristické jsou podpovrchové průniky bohatě rozrůzněných magmatických hmot (čediče, znělce, trachyty, aj.) v podobě žil, pňů a lakolitů. Dominujícími tvarovými prvky jsou kupy a kužely (*Mackovčín 1999*, 23). V modelaci svahů se rovněž uplatňují sesuvy, postihující svahové uloženiny na nepropustném nebo jen slabě propustném podloží. Všeobecně je známé sesouvání svahů pod hradem Házmburkem, které opakovaně způsobilo škody v obci Klapý (*Mackovčín 1999*, 24).

Průběh pohoří, směr údolí a poloha nízko položených pánví podmiňují velké místní klimatické rozdíly. Zatímco vrcholová plošina Krušných hor se svým drsným vlhkým podnebím podporujícím vznik rašelinišť blíží podmínkám severu Evropy, na úpatí se rozkládá jedna z nejsušších oblastí střední Evropy – Lounsko a Žatecko (obr. 10). Velkou úlohu zde hraje vliv převládajícího západního proudění, které vystupuje do vrcholové oblasti Krušných hor a pak prudce přepadá do údolních pánví. Podnebí se zde mění na malé vzdálenosti. Zatímco lounské Středohoří má jen 450 mm srážek, při severovýchodním okraji České středohoří a v Krušných horách stoupají na návětrném svahu srážky až na 1000 mm. Nížiny a teplé pahorkatiny osídlili již první zemědělci v mladší době kamenné a změnili je postupně v kulturní step, která zde přímo navázala na zbytky přirozených stepí z počátků poledové doby (*Mackovčín 1999*, 11). Na plošně poměrně malém území severozápadočeského regionu jsou

současné klimatické poměry determinovány jeho specifickými přírodními poměry a antropogenními zásahy. Vliv zeměpisné šířky jako diferenčiacního činitele klimatu je možno vzhledem k malé rozloze území pominout. Z přírodních složek je zde výrazným klimatickým činitelem velká členitost reliéfu terénu spolu s velkou rozdílností jeho nadmořských výšek a charakter aktivního povrchu (významné plošné zastoupení lesních, zemědělských, vodních, umělých a jiných ploch s rozdílnými klimatotvornými účinky). Působení ostatních přírodních složek není už tak výrazné. Člověk a jeho moderní hospodářské aktivity v krajině pak spolu s konkrétními přírodními poměry (např. tvar reliéfu terénu podporující vznik a zesilování inverzí teploty vzduchu) na některých místech území významně zasahují do lokálních klimatických poměrů, např. v Mostecké pánvi (*Mackovčín 1999*, 26). Podle současných klimatických poměrů patří Žatecká pánev, Chomutovsko-teplická pánev a dolní Poohří do nejteplejších oblastí, které vymezuje izoterma 8 °C (*Tolasz 2007*). Jako vůbec nejteplejší v tomto území se jeví Lounsko. S postupující nadmořskou výškou průměrné roční teploty klesají. Na Rakovnické pahorkatině se pohybují mezi 7-8 °C, v oblasti Džbánu klesají pod 7 °C. Ve vyšších částech Českého středohoří klesají pod 6 °C i níže, v Doupovských horách dosahují 5–7 °C a v Krušných horách s přibývajícím nadmořskou výškou mohou být i pod 4 °C. Průměrné teploty vegetačního období (IV. – IX. měsíc roku) jsou na Žatecké pánvi, Chomutovské pánvi a dolním Poohří 14–13 °C, v Českém středohoří 13–12 °C, v Doupovských horách 12–10 °C a v nejvyšších částech Krušných hor klesají až pod 8 °C (*Tolasz 2007*). Vegetační období trvá nejdéle v poměrně úzkém, 5 km širokém pruhu podél Ohře od Litoměřic po Žatec, podél Hutné a Chomutovky, a to 220–227 dní, na zbývajícím území Žatecké pánve 200–220 dní, na území přilehlých vysočin 180–200 dní, ve vyšších polohách Krušných hor 160–180 dní. Z hlediska ročního průměru vodních srážek spadá téměř celé sledované území, s výjimkou Krušných hor a částí Doupovských vrchů, Džbánu a Českého středohoří, do oblasti vymezené izohyetou 600 mm (*Tolasz 2007*) a dále se vnitřně člení. Je to podmíněno nadmořskou výškou jednotlivých částí území a jejich situováním k převládajícímu dešťovému proudění. Je jím jeho severozápadní složka, ztrácející část vlhkosti při přechodu přes vrcholky Krušných hor, nepřinášející proto do údolí Ohře na území Žatecké pánve již mnoho srážek, naopak mající často výsušný charakter (*Bubeník 1988*, 18). Úbytek srážek je silně patrný na střední části Hutné i Chomutovky a na horních tocích Liboce a Blišanky, kde obdobně působí Doupovské hory (*Hostýnek 2016*, 131–138). Plošné rozdělení srážek se tak značně shoduje se zeměpisným členěním oblastí. Nejsušší je Žatecká pánev, která patří ke srážkově nejchudším v Čechách vůbec (roční průměr 450–500 mm). Na Rakovnické pahorkatině dosahuje roční průměr kolem

500 mm, na Džbánu nad 600 mm, v Doupovských horách kolem 700 mm, na území Českého středohoří od 550 do 700 mm, v Krušných horách 700–1200 mm. Z hlediska pravděpodobnosti výskytu suchých let (kritérium vláhové jistoty) je nejsušší oblastí prostor mezi Louny, Postoloprty, Žatcem a Podbořany (pravděpodobnost výskytu suchých let 56–71 %). Celá zbývající Žatecká pánev patří k oblasti silně suché (20–50 %). Okolní pahorkatiny a předhůří hor náleží do oblasti středně, až mírně suché (15–25 %). Velmi vlhké jsou pouze vnitřní části Doupovských a Krušných hor. Celkově má území ráz přechodný mezi podnebím maritimním a kontinentálním (*Bubeník 1988*, 18).

Základní půdotvorné substráty, členitost povrchu, klima a vodní režim podstatně určují i rozmístění půdního pokryvu (obr. 11). Rozdílné půdy tedy najdeme v oblasti dolního toku Ohře, na plochách tabulí, pahorkatin a hornatin s různě mocnými kvartérními i staršími sedimenty (*Tomášek 1995*, 8–11). Na půdotvorné procesy výrazně působí nejen vegetace a půdní organismy, ale již poměrně dlouhou dobu přispívá také člověk (*Mackovčín 1999*, 34–35), což výrazně ztěžuje použití výsledků současných pedologických výzkumů pro retrospektivní charakteristiku přírodního prostředí menších území. V údolí Ohře mezi Nechranicemi a Louny, na dolní Chomutovce, střední a dolní Blšance, tedy v Žatecké pánvi registrujeme půdy alluviální-nivní, zemědělsky značně příhodné. Severně od Ohře, jižně od Ohře na Cítolibské tabuli, v povodí Liboce a jejích přítoků se objevují výrazné pásy a ostrovy spraší a sprašových hlín. Ty patří k zemědělsky nejhodnotnějším, neboť se na nich za příznivých klimatických podmínek vyvinuly černoze (*Vojáček 1950*, 21). Na Lounsku a Rakovnicku, především v prostoru Džbánu, jsou i střední písčitohlinité a hlinité půdy opuk, zemědělsky rovněž příhodné. V centrální části území vystupují k povrchu jílovce, prachovce, pískovce a slepence permského stáří. Výskyt těchto hornin je v krajině rozpoznatelný podle charakteristického červeného zabarvení ornice na polích, tzv. červenice (*Svejkovský 2009*, 7). V pásu jihozápadně od Džbánu na rozhraní Žatecké pánve s Rakovnickou a Jesenickou pahorkatinou a dále v celém východním a severovýchodním předhůří Doupovských hor a v povodí Liboce až k Žatci se nalézají těžké jílovité půdy sedimentárních hornin, v části jihozápadní a na Liboci zejména hornin terciárních, v podhůří hlavně křídových – zemědělsky ještě příhodné. Jsou též v Českém středohoří a na rozvodí Bíliny a Ohře při severovýchodní hranici sledovaného území. V podhůří Krušných hor, na horních tocích říček a potoků, které z nich stékají, na Kadaňsku (jižně od Ohře), ostrůvkovitě v povodí Liboce a střední Blšanky i v Rakovnické kotlině jsou lehké písčité půdy náplavů pleistocenních a místy i terciárních či ostrůvky podobných hornin sedimentárních. K posledně jmenovaným patří také půdy permských pískovců na Žatecku, Rakovnicku a Jesenicku. Pokud

nejsou příliš písčité, jsou úrodné. Naproti tomu zemědělská hodnota půd pleistocenních náplavů kolísá a řídí se jakostí náplavů. Zemědělsky nepřilíš vhodné, ačkoliv minerálně bohaté, jsou kamenité půdy vyvřelých hornin v Českém středohoří a v Doupovských horách. Geologicky nejmladší jsou čtvrtohorní sedimenty tvořící kvartérní pokryv. Jsou to zejména sedimenty (náplavy) pestrého složení v okolí vodních toků, které jsou v dnešní době převážně tvořeny povodňovými hlínami a často obsahují valouny rozličných hornin, dle toho kudy daný tok protéká (Broum – Koutecký 2012, 11).

S výhradami (např. Klápště 1978, 425; Váňa 1977, 408) se používá pro charakteristiku výnosnosti zemědělské půdy a v souvislosti s tím pro studium předpokladů osídlení a jeho vývoje údajů tereziánského katastru z 18. století o bonitě rustikální půdy, jak ji před rokem 1756 stanovily císařské komise (Chalupa a kol. 1964). Půda byla podle úrodnosti rozdělena do osmi kvalitativních tříd podle toho, kolikanásobně průměrná sklizená úroda převýšila množství vysetého obilí (Smetana 2001, 13). Třídy nejlepší bonity (1. – 3. třída, šesti až pětinasobek výsevku) lze zachytit pouze v Žatecké pánvi v okolí Žatce, Podbořan a v povodí Liboce, na Lounsku na Cítolibské tabuli a méně výrazně na přechodu z povodí Blšanky do Rakovnické kotliny (obr. 12). Podobně jsou zastoupeny střední bonitní třídy 4. – 6. (čtyř a půl až troj a půlnásobek výsevku). Na okrajích pahorkatin a hor se objevují třídy 5, 6, 7 (trojnásobek výsevku) a v horách třídy 7 a 8 (dvojpůlnásobek výsevku). Obraz, který tak podává sledování bonitních tříd tereziánského katastru na tomto území, se v podstatě shoduje s výsledky ostatních přírodovědných pozorování. Již J. Bubeník (1988, 24) reagoval na kritiku ohledně přehnané důvěry a využívání údajů tereziánského katastru. Určité zkreslení spočívá v tom, že je udáváno většinou pouze jediné číslo vyjadřující průměrnou bonitu poddanské půdy celého katastru. Že se bonita půdy i v rámci jediného katastru mohla lišit, netřeba pochybovat. Dokládají to ty případy, kdy v katastru seděli poddaní různých vrchností vykazující údaj o bonitě v rámci svého panství, často odlišný od údaje poddaných jiné vrchnosti v témž katastru (do jaké míry se v tom odráží i úroveň hospodaření jednotlivých poddaných, či pravdivost od sedláků uváděných údajů zůstává otázkou). Zároveň vypadávají z charakteristiky ty katastry, které měly pouze půdu dominikální. Liší-li se výrazně tyto údaje o kvalitě půdy jedné, či řady sousedních vsí, dochází při sestavování map v detailech ke zkreslení a mapa podává jen hrubý obraz (Zápotocký 1977; Klír 2016, 20, obr. 1). J. Bubeník zároveň uvádí, že je třeba brát v úvahu i značnou časovou vzdálenost mezi raným středověkem a novověkem, v níž prodělalo zemědělství i půdy určité změny, které nejsme zatím vždy schopni plně postihnout (především u půd). Šlo však nepochybně o takové změny, které nejsou adekvátní výrazným změnám 19. a 20. století (k tomu

např. *Ložek 1981*, 184), takže je možné se oprávněně domnívat, že tereziánský katastr odráží situaci nepoměrně bližší středověkému stavu než stavu dnešnímu, zachycenému současnými pedologickými údaji. Údaje tereziánského katastru pro studium předpokladů středověkého osídlení tak stále představují spíše jen doplňkovou informaci a lze je tedy využít jen v kontextu s jinými doklady pro charakteristiku sledované oblasti. Lze tak napomoci sledování vývoje, charakteru a struktury osídlení a pochopení jejich zákonitostí především snad v rovině regionu (možná, že již ne tak dalece mikroregionu a zřejmě ne sídlištního areálu, např. katastru či částí několika sousedních jednotlivých katastrů). Není to tak vždy jediný bezpečný indikátor vhodnosti území a poloh pro osídlení (*Bubeník 1988*, 24; srov. *Sláma 1967*, 442).

Bezprostřední vliv na středověké osídlení mělo složení vegetace, které ostatně odráží celkovou charakteristiku přírodních poměrů (*Klápště 1978*, 425). Ovšem zkoumání vegetace (primárně lesů) provází taktéž problémy. Za prvé nelze plně vycházet ze současného stavu zalesnění (obr. 13), neboť to je ovlivněno zemědělským charakterem oblasti a využíváním půdy (zcelování polí do velkých lánů), hospodářským využíváním lesů určených na těžbu dřeva a sídelními změnami (např. vznik vojenského újezdu Hradiště). Souvislejší plochy lesních porostů se dodnes zachovaly především jen v horských a pahorkatinných částech na obvodu sledovaného území, ovšem ve většině procent nikoliv v původní podobě. Již J. Bubeník si posteskl, že poznání vývoje krajiny vychází především z poznání dnešního stavu, ze studia písemných pramenů, ze studia místních a pomístních názvů, ale daleko méně z rozboru nálezů zbytků dřev a vyhodnocování pylových analýz (*Bubeník 1988*, 22).⁶ Od 80. let se ale bohužel naše pramenná základna v tomto směru příliš nerozšířila. Zvláště pro studium menších regionů je výsledný obraz, získaný na základě uvedených pramenů, neuspokojivý. V druhé polovině minulého století byly v rámci Čech vypracovány dvě vegetační mapy (geobotanická rekonstrukční mapa a mapa potencionální přirozené vegetace) se stavem vegetace v měřítku 1:200 000 (*Mikyška a kol. 1968; 1968–1972*) a 1:500 000 (*Neuhäuslová a kol. 2001*). Při vypracovávání obou map se vycházelo především z vlastností stanoviště, tj. souhrnu všech faktorů, působících na daném místě na vývoj vegetačního krytu (obr. 14, 15). Samotné mapy se však liší v přístupu ke změnám na stanovišti, které byly podmíněny lidskou činností (*Broum*

---

⁶ Při analýze uhlíků je však taktéž potřeba obezřetnost. Uhlíky z vyplní objektů na sídlištních či uhlíky z kulturních a odpadních vrstev jsou rozmanitou směsí a podávají spíše obecnou a základní informaci o palivovém dřevu užívaném na lokalitách, které vedle funkcí obytných plnily mnohdy i funkce výrobní. Zjištěná druhová skladba přitom může, ale také nemusí, odpovídat skladbě okolních lesů, stejně jako může, ale nemusí, být dokladem záměrné selekce palivového dřeva (*Hrubý a kol. 2014*, 187). Teprve soubory uhlíků z provozních objektů (např. na hornických lokalitách vyplní pecí a výhní či z pracovního prostoru v jejich blízkosti a uhlíky uzavřené ve struskách jsou specifickým zdrojem informace o selekci paliva v rozmanitých procesech od úpravy rud po tavbu a produkci kovů – *Hrubý a kol. 2014*, 187).

– *Koutecký 2012*, 14). V mapě rekonstruované přirozené vegetace jsou respektovány původní, tj. člověkem během historické doby nezměněné, stanovištní podmínky (obr. 15). Kdežto v mapě potencionální přirozené vegetace se odráží vliv člověka na prostředí (obr. 14), ale pouze však jeho nevratné změny na krajinu (např. odvodňování pozemků, výstavba vodních děl, povrchová těžba, výstavba sídlištních a průmyslových aglomerací apod.). Obě mapy se liší obsahem mapovacích jednotek a jejich počtem. Mapa potencionální přirozené vegetace byla tak vzhledem k malému měřítku částečně zjednodušena a jsou na ni vyznačeny zejména hlavní typy vegetace (*Neuhäuslová a kol. 2001*). Pro naše potřeby je stále výhodnější starší geobotanická mapa (*Mikyška a kol. 1972*, list XIV). Je třeba si uvědomit, že nejde o historickou rekonstrukční mapu s rekonstrukcí reálné historické vegetace příslušného období, neboť pro takovou rekonstrukci se nedostává potřebných dokladů, ale o rekonstrukci recentní (*Mikyška a kol. 1968*, 14). Má charakter mapy vegetačně rekonstrukční (klimaxové), jejímž obsahem je teoretická rekonstrukce původního stavu naší vegetace před výraznějšími lidskými zásahy, za klimatických podmínek přibližně podobných dnešním (*Bubeník 1988*, 22). Vychází ze současného stavu zbytků přirozené vegetace a ze vztahu dnešní přirozené vegetace k prostředí, nikoliv z historického materiálu. V případech, kdy nelze zjistit skutečný výchozí stav vegetace a prostředí, vychází v podstatě z vývojové potence vegetace (náhradních společenstev indikujících původní vegetaci), nikoliv ze spekulace o "pracharakteru" stanoviště (*Mikyška a kol. 1968*, 15). Abstrahuje tedy od lidských zásahů do přírody, jež za celé období od pravěku až do počátku raného středověku nebyly v oikumeně jistě bezvýznamné a dále od případných klimatických změn a jejich vlivu na vegetaci (*Bubeník 1988*, 22). Při zpětné projekci vegetačních jednotek si navíc nejsme jisti s náležitým doceněním případných klimatických změn a jejich vlivu na složení vegetace (*Štěpánek 1968*, 426). To náleží k jejím omezením. Nicméně při veškeré nezbytné opatrnosti je pro nás geobotanická mapa velmi cenná. Je založena na shrnutí přírodních podmínek, o nichž nám tak podává ucelenou představu (*Klápště 1978*, 425).

Ze zmíněných map lze vyčíst, že zemědělsky příhodná území vymezovaly lužní lesy, smíšené dubohabrové háje a teplé okrsky šipákových a subxerofilních doubrav (*Mikyška a kol. 1968*, 22; *Neuhäuslová a kol. 2001*). Všechna tato společenstva jsou výrazně zastoupena v Žatecké pánvi, Chomutovské pánvi a na částech Dolnoohárecké tabule zasahující na Lounsko. Lužní lesy jsou zejména v nivě Ohře a jejích přítoků (k problematice původnosti lužních lesů a jejich stáří viz další kapitola). Lemují je většinou výrazné pruhy dubohabrových hájů, zastoupených zvláště na Podbořansku při Doláneckém potoce, na levém břehu Blšanky až ke

Kryrům a pronikající těž podél pravostranných přítoků Blšanky (zvláště Černočského potoka) až do severozápadní části Rakovnické kotliny. Na plochých rozvodích potoků, v pánvích a dále při Ohři, registruje mapa subxerofilní doubravy a ostrovy acidofilních doubrav, zemědělsky méně příhodných, zřejmě především na štěrkopískových pleistocenních terasách (*Mikyška a kol. 1968, 72, 73*). Místy vystupují drobné ostrůvky šipákových doubrav a skalních lesostepí, patrně i v přilehlé jihozápadní části Českého středohoří a tu a tam i na Džbánu, kde jsou též ostrovy květnatých bučin. Pozoruhodný je zásah dubohabrových hájů do předhůří Doupovských vrchů při horním toku Liboce, jejích přítoků a při pramenech Blšanky (*Smetana 2001, 12–13*). Vnitřní prostor Doupovských vrchů pak pokrývají zemědělsky nepříznivé vyšší polohy květnatých bučin (*Mikyška a kol. 1968, 54*), podobně jako bolebořský stupeň Krušných hor na severozápadním okraji sledovaného území. Tyto bučiny spolu s bučinami bikovými se nacházejí i v klimaticky drsných vyšších polohách těchto hor. Obraz, jaký bylo možno takto nastínit, se tak do značné míry shoduje s pohledem, který dovolilo sledování ostatních ukazatelů přírodního prostředí (*Bubeník 1988, 23*).

Jednou z metod přírodovědného paleoekologického výzkumu, které nám mohou výrazně pomoci s rekonstrukcí vegetace, potažmo přírodního prostředí, je pylová analýza. Dlouhodobě se tomuto druhu výzkumu věnuje P. Pokorný, proto v následujícím textu vycházím z jeho práce (*Pokorný 2011*). Pylová analýza má, lépe než kterákoliv jiná metoda, schopnost dynamicky nahlížet na minulost. Díky využití souvislých sedimentárních záznamů pracuje v plynu se odvíjejícím procesuálním čase, který je díky možnosti radiokarbonového datování přímo převoditelný do času kalendářního. Přitom poskytuje vhled do krajinné dynamiky z hlediska vegetace, což je úhel pohledu nanejvýš příhodný pro potřeby mnoha oborů, neboť rostliny a jejich společenstva často citlivě reagují na podmínky prostředí a zároveň představují klíčový subjekt v krajině a do jisté míry tak ztělesňují život krajiny (*Pokorný 2011, 57*). Všichni ostatní tvorové se dnešními technikami buďto špatně studují směrem do minulosti, nebo poskytují prostorově a co do počtu fosilních nálezů příliš omezený pramen poznání. Jedinou srovnatelnou metodou se stala analýza skořápek měkkýšů– paleomalakologická analýza (např. *Ložek 1981; 2011, 115–120*). Obě metody, pylová a paleomalakologická se navzájem vhodným způsobem doplňují, protože poskytují informace o dvou různých typech prostředí. Ač to neplatí vždy absolutně, pylová analýza se uplatní zejména v prostředí kyselém a vlhkém, zatímco analýza měkkýšů i v prostředí suchém a vápnatém (*Pokorný 2011, 58*). Fenomén krajiny je nesmírně komplexní, a proto je i pylová analýza nadměru „měkkou“, tj. na kontextech závislou metodou. Jaké otázky si klademe, takové přicházejí odpovědi. Pylová analýza není zdaleka jediným

použitelným nástrojem ke čtení „přírodních archivů“. Souběžně s ní můžeme využít celou řadu dalších metod – třeba rozbory makroskopických zbytků rostlin a živočichů, nebo rozmanité sedimentologické a geochemické analýzy (Pokorný 2011, 65).

Severozápadní Čechy až na výjimky Krušnohorských rašelinišť (např. Břízová 2014) a Komořanského jezera u Mostu (Petr – Pokorný 2008, 83–84; Jankovská – Pokorný 2013) nepatří ale k detailně prozkoumaným oblastem. I přesto lze uvést alespoň dva příklady z oblasti při střední a dolní Ohři, kde se zaniklé meandry a mělká údolí nabízejí k využití pylové analýzy při řešení otázek dlouhodobého vývoje kulturní krajiny. Spojení teplého klimatu s převahou úrodných půd dává ideální podmínky pro zemědělství. Žatecko proto může být potenciale regionem s velmi raným vývojem kulturní krajiny a obecně s výjimečným vývojem vegetace, který lze zkoumat pomocí pylových analýz z přirozených sedimentů (Čech a kol. 2013, 40–41). Nabízí se zde tak otázka vztahu lesa a bezlesí (Jankovská – Pokorný 2013). Pro výzkum historie stepních stanovišť byl proto vybrán profil z regionu, kde byla zjištěna absence lesních malakofaun po celý holocén (Ložek 2007, 54–79; 2011, 115–120). První takový přirozený profil se podařilo odebrat v zaniklém říčním rameni Ohře mezi obcemi Tvršice a Selibice na levé straně údolí pod Žatcem. Radiokarbonové datování ukázalo, že 250 centimetrů hluboká slatinná výplň odstaveného meandru vznikala po dobu minimálně šesti tisíciletí. Podle dvou radiokarbonových dat spadá spodní část profilu do pozdního glaciálu a horní úroveň do druhé poloviny holocénu (mladší období včetně středověku zde zachyceny nebyly). Pylový záznam přinesl zásadní informaci v otázkách původnosti bezlesí v ČR. Poměr dřevin a bylin v pylových spektrech je průběžně posunut směrem k převaze bylin (Pokorný 2011, 234–236). Je tak pravděpodobné, že střední Poohří (myšleno níže položené části) nebylo ani v pravěku příliš zalesněno (Ložek 2007, 65–71; 2011, 121–158). Je to dáno, jak podloží, půdami a klimatem, tak intenzivním osídlením krajiny již od neolitu. Písemné prameny o nedostatku dříví v Žateckém a Lounském kraji pocházejí již z první poloviny 14. století a postupem doby byly stále častější (Nožička 1957, 33, 63, 168). Rozsáhlé odlesnění vnitrozemských Čech ale odráží, již text Kosmovy kroniky reflektující stav v první čtvrtině 12. století. Jde především o již zmiňované Kosmovo rozdělení země na polní a lesní kraje (Klimek 2014, 59). Jádro sledované oblasti tak již v pravěku tvořila zřejmě lesostep a kulturní step (Ložek 2011, 121–151).

Druhý příklad vezmeme z již dolního Poohří. V místní sedimentační dynamice se postupně podařilo vysledovat jistou zákonitost: ještě ve středním holocénu byla zdejší krajina převážně zalesněná, což se projevilo celkově nízkou mírou eroze. Na dnech mnoha potočních údolí, v blízkosti vývěru podzemních vod, ležela bažinatá místa s klidnou, převážně organickou

sedimentací. V průběhu zemědělského pravěku, ruku v ruce s odlesňováním a pokračující kultivací krajiny, postupně narůstala rychlost plošné eroze (*Pokorný 2011*, 82). Tento trend měl dramaticky vyvrcholit na přelomu raného a vrcholného středověku, kdy byla údolní slatině naráz překryta souvislou a mnohdy několik metrů mocnou vrstvou jílovitých splachů pocházejících z erodovaných sprašových pokryvů. Doložila to i analýza 570 cm mocného profilu získaného na lokalitě Zahájí, která leží na dně údolí Podbrádeckého (či také Hvížd'aleckého) potoka – pravobřežního přítoku Ohře mezi Budyní nad Ohří a Mšenými Lázněmi (okres Litoměřice). Ve zkoumaném místě na dně údolí, pod téměř dvěma metry středověkých a novověkých jílovitých splachů, leží pohřbeno 9 až 10 metrů mocné slatinné souvrství (*Pokorný 2011*, 82–83). Pylové, makrozbytkové a geochemické analýzy tu do značných podrobností zachytily historii bezmála 6000 let starou (obr. 16). Ukazuje se, že se vývoj zdejší kulturní krajiny odehrává v opakovaných cyklech a důležité je především zjištění, že po celých 6000 let zůstal vývoj kulturní krajiny nepřerušovaný. Po celou dobu tu přetrvávaly bezlesé plochy s teplomilnou a suchomilnou vegetací – tzv. sekundární, tj. lidskou činností podmíněné stepi (*Pokorný 2011*, 84). Pro naše potřeby je důležitá pylová zóna Z1b začínající prudkým nárůstem dokladů lidské činnosti. Podle radiokarbonového datování nastal tento zlom v 11. nebo 12. století. Mezi pylem pěstovaných plodin poprvé převažuje žito seté a konopě setá. Poprvé se objevují jednoleté polní plevely intenzivně obhospodařovaných půd – chrpa modrák a koukol. Krátké fáze oslabení lidské činnosti jsou doprovázeny nápadnými maximy pylové křivky břízy, která asi zmlazovala na opuštěných polích a pastvinách (*Pokorný 2011*, 90). Lidský tlak vedl k odlesňování, které je poprvé v celé pylovém diagramem zachycené historii opravdu intenzivní a velkoplošné. Dokládají to prudce klesající křivky téměř všech dřevin. Na delší čas úplně mizí jilm, jasan a lípa. Odlesňování velmi silně postihlo i místní bučiny. Vedlo ke zvýšené erozi, která se v údolní poloze projevila akumulací jílovitých sedimentů (*Pokorný 2011*, 90). Je třeba zdůraznit, že se jedná o drobný potok, jehož prameny jsou od místa odběru vzdáleny cca 5 km (současná Ohře teče 2,5–3 km severně). Proměna charakteru sedimentace na dně údolí vyústila v nápadnou proměnu místní mokřadní vegetace, kdy dosud otevřený mokřad uzavřela bahenní olšina (*Pokorný 2011*, 90). Ve svrchní části zóny pozorujeme prudký nárůst olše, rostoucí zde i dnes (*Pokorný 2004; 2005; 2010*, 30–31). U takovýchto přírodovědných výzkumů, je ale ovšem vždy zásadní otázka, jak je využít pro dějiny osídlení a zdali například onen prudký nárůst lidské činnosti někdy v 11. či 12. století jsme schopni archeologicky doložit. V tomto případě ovšem nalézáme vzácnou shodu. Z intravilánu jen 2,5 km vzdálené Budyně nad Ohří a jejího nejtěsnějšího okolí známe několik raně středověkých

poloh s nálezy převážně z mladší a pozdní doby hradištní dokládající sídlištní aktivity (souhrnně *Kotyza – Tomas 1994; Kotyza – Tomas 1995*; oba texty taktéž ve výboru studií J. Tomase: *Tomas 1999; Zápotocký 1992*, 195–196; *Frantová 2014*). Situaci doplňují dvě mlado- až pozdně hradištní pohřebiště (*Zápotocký 1965*, 284; *Janda 1928–1929*). O to cennější je pak zpráva z roku 1173, v níž Budyně nad Ohří vystupuje jako nezczitelný majetek panovníka (*Kotyza – Tomas 1995*, 31). Jedná se o nepřímý údaj svědčící o tom, že v Budyni stál knížecí dvůr, jehož počátky s jistotou předchází první zmínku, a právě jeho vznik mohl zapříčinit větší sídelní aktivitu vytvářející větší tlak na okolí přírodní prostředí. Z řady indicií je dvůr kladen na jihovýchodní okraj města do okolí pozdně gotického kostela Panny Marie Sněžné, vedle něhož ještě v 19. století stála starší, snad románská svatyně. Další lokality v okolí Budyně, např. poloha Mileticko, jako místo zaniklé středověké vsi s tradicí od starší doby hradištní, jsou doloženy povrchovými sběry. Uvedený příklad lokality Zahájí a blízké Budyně je pro oblast Poohří ale zcela ojedinělou možností doplnění přírodovědného výzkumu „dlouhého“ pylového záznamu o archeologické a písemné prameny.⁷

Z hlediska horopisného členění mají ve vztahu k osídlení zásadní význam hlavně dva celky, Žatecká pánev spolu se západním výběžkem Chomutovsko-teplické pánve a na východě navazující Dolnoohárecké tabule, menší význam má Jesenická pahorkatina, Džbán, přilehlé části Českého Středohoří a východní část Doupovských hor. Podstatně méně již okrajové části dalších kotlin, hor, vrchovin a pahorkatin (*Bubeník 1988*, 16). Jsem si vědom, že se jedná o obecné konstatování vycházející z výše uvedené, značně obšírné charakteristiky přírodních podmínek. Především jde z větší části o popis současných podmínek, což je problematické obzvláště u půd a klimatu. U takto plošně rozsáhlého a geomorfologicky rozdílného území jako je střední Poohří, je o to obtížnější sama rekonstrukce přírodního prostředí. Mnohem lépe se proto daří pro jednotlivá naleziště či malé oblasti, jak ostatně ukazuje i příklad Budyně nad Ohří (srov. *Smetánka – Klápště 1975*). Naše možnosti při pokusech o rekonstrukci středověkých poměrů značně omezuje nejistota v hodnocení důležitých faktorů. Neúplnost odpovědí je ještě prohlubována, nejsou-li k dispozici důkladnější analýzy přírodních podmínek. Při hodnocení menších regionů určitou pomoc skýtá zvýšený důraz na relativní charakteristiku, spočívající ve srovnávání nynější charakteristiky studovaného území a okolních regionů. Vyhýbáme se přitom přímé závislosti na rekonstrukci středověkých přírodních poměrů a můžeme podstatně přispět

---

⁷ Mnohem častější a např. na Mostecku dlouhodobě využívanou metodou je výzkum pylů, makrozbytků a uhlíků z archeologických objektů a vrstev (Most: *Čulíková 1994; Jankovská 1983; 1995*; povodí Lomského potoka: *Čulíková – Jankovská–Meduna 2008*).

k pochopení sídelního vývoje (*Klápště 1978*, 424). Za nejkomplicovanější lze asi považovat sledování historického vývoje a stavu klimatu (*Brázdil – Kotyza 2001*; *Dreslerová 2010*). Dopady kolísání klimatu na historické procesy v Evropě (např. *Glaser 2001*) byly řešeny i v české historiografii (např. *Kotyza 1992*). V příznivém klimatu především starší bádání spatřovalo jednu z příčin přelidnění, případně migrace. V českých zemích tak byl hledán vztah mezi klimatem a pohybem obyvatelstva v raně a vrcholně středověké kolonizaci v 11., respektive 12. – 13. století, kdy byla dosídlena „stará“ sídelní oikumena a zakládána nová sídliště nad úrovní 300 m nad mořem (např. *Smetánka 1978*, 331–335; *Žemlička 1980*, 5–17). Středověké teplé období mělo mít podle některých badatelů i zásadní vliv na středověkou transformaci 13. – 14. století (např. *Měřínský 1989*; *1991*; *Kotyza – Pejml – Sládková 1990*). Hledat základní impuls ke změnám jen v působení vnějších faktorů, je už dnes nejspíše překonané (*Klápště 1994b*, 14–16), neboť na konkrétní projev klimatu v té, které oblasti mohly mít vliv především reliéf terénu, vegetace a geologická stavba. K nim je proto třeba přihlížet při projekci předpokládaného staršího stavu a zároveň je možno použít je pro rámcovou charakteristiku poměrů dnešních, i když je třeba si uvědomit, že neodpovídají zcela poměrům středověkým, zejména ne stavu před odlesněním některých oblastí (*Bubeník 1988*, 16–17). Z pohledu rekonstrukce klimatu v českých zemích ve středověku je problémem, že písemné prameny jsou poněkud chudší (doloženy především krátkodobější výkyvy, např.: období po smrti Přemysla Otakara II. 1278–1283; krize na konci husitských válek 1432–1434; tzv. hladová léta 1770–1772), což má vliv na vypovídací schopnost provedených analýz klimatu (*Brázdil – Kotyza 2001*, 54; *1997*, 663–699; *Kotyza 1990*). Zdá se tudíž, že příčiny výše uvedených procesů je třeba hledat i v dalších faktorech – např. politických, ekonomických, demografických, technologických a v neposlední řadě i ekologických, respektive ve vzájemném působení všech těchto činitelů, vzájemně se ovlivňujících (*Brázdil – Kotyza 2001*, 54).

Analýza přírodních podmínek měla za cíl ukázat, že střední Poohří mělo a má dobrou dostupnost různých typů krajiny a mohlo využívat výhody různých prostředí (obecně *Hamerow 2002*, 100; *2012*, 144–162; *Leciejewicz – Valor 2007*, 46–75). Z hlediska geomorfologických a přírodních podmínek patří střední Poohří k velice rozmanitým oblastem. Dochází zde ke styku rozdílných geomorfologických částí, které bezesporu ovlivňovaly vývoj osídlení jak v pravěku, tak ve středověku. Pro dokreslení celkového obrazu si musíme uvědomit i poměrně nevelikou vzdálenost od Polabí, které otevírá cesty do severních Čech a na druhou stranu podél Labe do Saska, a svou roli hrála rovněž blízkost středních Čech sousedících oblastí Slánska s Lounskem

a Džbánem. Přes Krušné hory byly navazovány kontakty s oblastmi dnešního Saska, přes Kadaňsko vedly přechody dále do horního Poohří na Chebsko a Podbořansko stálo na hranici s Plzeňskem a Rakovnickem.

1.2.1. Základní stavební plán české krajiny

Přírodní prostředí a jeho proměny v čase ve své rozmanitosti geomorfologické, geologicko-pedologické, klimatické a bohatém spektru flóry a fauny je svázáno úzkými vazbami s obrazem a dynamikou lidských dějin (*Rulf 1994, 55*). K postihnutí vývoje krajiny v čase je však potřeba poznatků více vědních oborů a jejich vzájemná a důkladná komparace. Archeologie sem dlouhodobě přináší zásadní lidský činitel, ale je evidentní, že bez přírodních věd fungovat sama (společně s historií) nemůže. Zatím málo využívanými, avšak nesmírně cennými zdroji informací o činnosti člověka, ať už v souvislosti s osídlením, osidlováním, či s činnostmi jako zemědělství, hornictví a hutnictví, jsou nivy. Jejich hlavní vlastností je schopnost dlouhodobého uchování ekofaktů jako pylu a makrozbytků rostlin, jejichž druhové zastoupení se v daném segmentu krajiny měnilo v závislosti na proměnách vegetace a lesa způsobených člověkem (*Hrubý a kol. 2014, 29*). Vztah lidí a nivy se však vyvíjel po tisíciletí. Člověk ovlivňoval chování řek a řeky působila na lidskou společnost. V některých obdobích dějin byla tato interakce velice silná a její důsledky fatální. To je také jeden z hlavních důvodů, proč se vývojem nivy řek a potoků zabývají kromě přírodovědců i archeologové (*Macháček 2012, 566*).

Do této problematiky ovšem vstupuji spíše jako poučený laik a kapitola je tak jen naznačením jednoho z možných směrů, kterým se do budoucnosti ubírat. Při pokusu o konfrontaci s jinými obory vycházím primárně z publikované literatury a příkládám pouze několik svých postřehů zjištěných při záchranných archeologických výzkumech či prospekci krajiny Poohří. Kapitola je tak spíše shrnutím tématu, které může posloužit jako podklad pro další rozvoj výzkumu krajiny v severozápadních Čechách. Název kapitoly jsem si vypůjčil od *P. Pokorného (2011, 182)*, neboť plně vystihuje českou krajinu vybudovanou podle plánu vodních toků. Toky prvního, druhého, třetího řádu tvoří důležitý topologický rozměr středoevropského prostoru, a proto se s oblibou říká, že vodní toky jsou „kostrou krajiny“ (*Pokorný 2011, 182*). Pod pojmem niva rozumíme geomorfologickou jednotku zahrnující holocenní akumulární říční rovinu. Na poznání nivy se podílí mnoho vědních oborů – geologie, geomorfologie, pedologie, hydrologie, paleobotanika, archeologie, historie a řada dalších. Z etnografického a etymologického hlediska se jedná o rovinu, jejíž název niva má praslovanský základ a užívá jej většina slovanských jazyků. Samotný název pochází z řečtiny. Souvisí s

řeckým neios – „novina po úhoru“, a všeslovanským nov – „nový“. Niva je tedy „kus rovné země zcela nově vzdělané“, tj. nový přírůstek k majetku vsi (Šefrna 2007, 209). Niva neboli aluvium je významný krajinný prvek, jehož vznik a další vývoj je příčinně spojen s erozí, inundacemi a kolonizací krajiny v holocénu. Může být v krajině vymezena geomorfologicky na základě vytyčení plochého dna údolí a úpatnice svahů, hydrologicky jako ta část dna údolí, které je pod vlivem rozlivu vody za povodně, geologicky fluviálními uloženinami holocénního stáří, pedologicky rozšířením fluvizemí – nejmladších půdních typů, jejichž profil skládají povodňové sedimenty, anebo geobotanicky podle skladby vegetace, obecně lužních společenstev (Šefrna 2007, 213). V rámci poznání nivy samotné nás zajímají zejména dvě hlavní otázky, a to příčiny jejího vzniku a její stáří, resp. chronologie její sedimentace. Říční nivu nelze přitom chápat jako něco statického, je to obraz střídajících se fází akumulace a odnosu materiálu v závislosti na řadě různorodých faktorů. Z hlediska pravěkého a středověkého osídlení je významná zejména obyvatelnost a hospodářský význam nivy (Rulf 1994, 56). V zásadě je možné rozdělit celý komplex příčin vedoucích k tvorbě sedimentů údolních niv na dvě skupiny: příčiny přírodní, ke kterým se dá obecně říci, že ráz fluviální sedimentace je určován třemi základními činiteli (geologické a orografické poměry, místo sedimentace – tj. poloha úseků nivy vůči vlastnímu toku, podnebí) a příčiny antropogenní, ke kterým náleží zejména velkoplošné odlesňování (vedoucí opět ke zvýšení půdní eroze a také k povodňovým přívalům, neboť je porušena retenční schopnost zapojeného lesa) a zemědělská činnost (zejména orba a nevhodná skladba pěstovaných plodin), která opět vede ke zvýšené erozi a ve svých důsledcích k akumulaci hlín na dnech říčních údolí. Otázkou je pak stanovení poměru mezi oběma komplexy příčin. V nejednoduché odpovědi se ukazuje řada specifík v čase a prostoru (Rulf 1994, 56). Proces zvýšeného tlaku člověka na přírodní prostředí neprobíhal v Evropě rovnoměrně a jednorázově, je však často doprovázen tvorbou nivy. K určování stáří nivy, respektive jednotlivých jejích sedimentů slouží dnes řada metod. Je možné i datování pomocí archeologických nálezů a pramenů historických. U datování archeologického jde, na rozdíl od metod přírodovědných, o „absolutní“ datování zprostředkované (lze-li datování pomocí primárně keramických nálezů považovat vždy za absolutní). Je však nutné upozornit, že by se nikdy neměly k datování využívat ojedinělé artefakty, ale pouze celé archeologické kontexty (tzn. např. sídlištní jáma, hrob atd.), které se v sedimentu nacházejí v primární poloze a nehrozí skutečnost, že byly na danou stratigrafickou pozici sekundárně přemístěny. Tento archeologický kontext podává potom datum ante quem vzniku vrstvy, do které je zahlouben a datum post quem pro sediment, který jej převrstvuje

(Rulf 1994, 57). Z hlediska archeologického jmenujme některé starší autory, jejichž práce významně obohatily náš pohled na vztah nivy a osídlení: jsou to např. H. Quitta (1969), E. Neustupný (1987), J. Rulf (1994), či pro středověk důležitý E. Opravil (1983). A do zajista nelze opomenout zoologa-malakologa V. Ložka (z lit. např. 2003a; 2003b; 2007; 2011).

Z hlediska reliéfu, poskytují současné údolní nivy informace o jeho vývoji. Dnešní podoba našich údolních niv je výsledkem geomorfologických procesů nejmladší geologické minulosti (tj. würmský glaciál a holocén). Nepřetržité působení souboru fluviálních procesů v tomtéž prostoru vedlo k tomu, že během dlouhodobých změn, kterými krajina prošla (tektonické zdvihy, změny klimatu), se úroveň dřívějších údolních niv nachází v nesouhlasných polohách vzhledem k její současné pozici. Tyto staré úrovně jsou označovány jako fluviální terasy a mohou se nacházet mnoho desítek metrů nad úrovní současné nivy, nebo mohou být naopak pochovány pod jejími sedimenty. Vždy však tyto reziduální sedimenty dokumentují chování vodního toku během daného geologického období (Křížek 2007, 225). Ve vrcholném úseku glaciálu proběhla zatím poslední velká fáze hloubkové eroze skalního podkladu, v mladším úseku glaciálu pak probíhal proces akumulace (především štěrkopísků a písků – Ložek 2003a). Podoba údolní nivy v glaciálu se velmi lišila od té současné, neboť toky měly divočící ráz, který byl podmíněn drsnými klimatickými podmínkami a bezlesou krajinou (Vanderberghe 2001). Řeky se větvily v četná mělká koryta, údolní dna měla málo vyvinuté půdy se sporou vegetací (Starkel 2002). Vlivem rozkolísanosti toků docházelo k enormnímu usazování sedimentárních fluviálních hornin, které byly toky následně prořezány. Na počátku a na konci posledního glaciálu stejně jako během celého holocénu se v důsledku erozních procesů měnily divočící toky na meandrující (Mol – Vanderberghe – Kasse 2000). Takto se vytvořily akumulční terasy o mocnosti 10 i více metrů (Ložek 2003a). Dnes leží jejich povrchy většinou několik metrů nad úrovní dnešní nivy, což je způsobeno tektonicko-erozními geomorfologickými procesy (Šefrna 2007, 210). Od staršího holocénu, kdy se začaly šířit lužní porosty i na malých tocích, převládala akumulace, která víceméně s krátkými přestávkami pokračuje do současnosti (Ložek, 2003a, 2003b; Dreslerová a kol. 2004). Údolní nivy, resp. z nich vzniklé fluviální terasy se mění i v čase a dokumentují vývoj krajiny (Křížek 2007, 226). Datování těchto tvarů je převážně založeno na malakofauně, jež se zachovala především v jemně písčitéch až hlinitých složkách fluviálních akumulací (Ložek 2003a). Samotný vznik nivy je průsečíkem pomalého, leč přirozeného vývoje reliéfu, spojeného s acidifikací půd (okyselování půdního, nebo vodního prostředí) ve středním a mladším holocénu. Ta se projevovala především urychlením erozně-akumulačních jevů v důsledku změny vegetačního

krytu a vývoje nového managementu a technologií hospodaření člověka v krajině. Je třeba především zdůraznit fakt, že acidifikace a s ní spojené ochuzování půd o živiny vyvrcholilo příchodem atlantského klimatu, kdy výrazněji promyvný vodní režim půd vedl k rychlejšímu vyplavování karbonátů a bází akumulovaných v matečných horninách během glaciálního cyklu. Větší srážky zvýšily přirozenou erozi, přestože změnou klimatu byla eroze bržděna vegetačním krytem. Ten však byl v naší krajině do jisté míry mozaikovitý a o úplné zapojenosti, obzvláště v níže položených částech Poohří, se nedá jednoznačně hovořit (*Sádlo a kol. 2008*). Erozně-akumulační proces má na vznik niv největší vliv. Erodivní materiál z půd se hromadí na úpatí svahů a díky transportu vodním tokem postupně zaplňuje dna údolí. Nivy jsou přirozeně více vyvinuty ve starosídelních oblastech, které se shodují s pedogeografickým regionem půd z nespojitých eolických sedimentů typu spraší, sprašových hlín a na některých starších měkkých horninách jako na slínovcích a jílovcích (*Šefrna 2007, 210*).

Vlastní niva se vyvíjela s největší pravděpodobností na základě nálezů datovatelných artefaktů následovně (*Opravil 1983*). Ve starším a středním holocénu byl povrch nivy členitý a byl tvořen šterkopískovými uloženinami, na nichž se tvořily chudé šterkovité půdy. Poté se začínají ukládat povodňové hlíny, které povrch postupně zarovnávají. Teprve spíše v závěru doby hradištní se začínají projevovat povodně, které nivu půdně přeměňují na vegy – typické fluvizemě středního zrnitostního složení. Do té doby se jednalo o mozaiku mokřadů a slatin, využívaných jen příležitostně pro pastvu. Nová nivelizace povrchu povodňovými hlínami vytvořila nový ekosystém, kde louky oscilovaly s rákosinami a lužním lesem. Nové nivní sedimenty také pohřbily starší sídliště, která existovala bezprostředně v předešlé nivě od neolitu. Od konce hradištní doby se však sídla z existenčních důvodů stěhovala vně záplavové zóny. Tento vývoj byl spojen také se změnou vegetačního krytu. Původní tvrdý luh díky sedimentaci povodňových hlín a zvyšování hladiny podzemní vody chřádnul a byl částečně nahrazován měkkým luhem (tedy změna ze složení dub-habr-buk-jasan-jilm na topol-olše-vrba). Tvrdý luh byl takto vytlačen na okraj nivy anebo na vyvýšená místa. Tato fakta vyplývají z archeologických výzkumů v povodí Moravy a Odry, ale mají paralelu i s vývojem niv v povodí Labe. Vrcholný středověk byl rozhodujícím obdobím pro vznik aluvií. Erozně-akumulační proces z dřívějších období postupně zaplňoval deprese na svazích a dospěl až na úpatí svahů v době římské, poté formou suchých delt u ústí bočních údolí začal vyplňovat údolí větších toků. Eroze postihovala v tomto období především žďářením čerstvě odlesněné plochy a prostor vně staré sídlení oblasti – tedy postupně kolonizované vrchoviny a podhorské krajiny. Přispěla tomu také původní záhonovitá orba na dlouhých plužinách s úvratěmi na koncích

krátkých stran. Intenzita eroze vrcholila ve 14. a 15. století, poté se snížila díky zavedení střídání plodin na polích a také díky husitským válkám a morovým epidemiím, které snížili tlak na využívání půdy. Pokles eroze vrcholí třicetiletou válkou. Je však brzy vystřídán novou vlnou eroze po roce 1750, kdy se hospodaření intenzifikuje, rozorávají se louky, vysoušejí rybníky a začínají se pěstovat okopaniny. Kaskádovité přesouvání erodované půdy do koluvií a údolní nivy, které popisuje A. Lang (1999) v sousedním Bavorsku, je patrně platné i pro naši krajinu. Nejprve se zaplňují antropogenní deprese, poté deprese na svazích, jejich úpatích a poté vyplňují nivu (Šefrna 2007, 211).

Budeme-li se věnovat především středověku, nelze opomenout v mnoha směrech výjimečné sídliště v Roztokách u Prahy (Kuna – Profantová 2005). Záhadnost obtížně interpretovatelné velikosti umocňuje i zvláštní poloha sídelního areálu, který je vtěsnán na úzké dno vltavského kaňonu přímo na levém břehu řeky. Nic nenavádí tomu, že by časně slovanské sídliště v Roztokách trpělo povodněmi, nebo že by jejich následkem dokonce zaniklo (Pokorný 2011, 192). S použitím solidních paleoekologických argumentů rozpracoval otázku podoby raně středověké říční nivy v 80. letech již zmíněný opavský archeobotanik E. Opravil (1983). Podařilo se mu přesvědčivě ukázat, že nivy nížinných řek netrpěly v raném středověku ještě povodněmi, jejich reliéf že byl stále ještě členitý a z velké části pokrytý půdami vyvinutými na převládajícím šterkovém a písčitém podloží. Náhlá změna situace v nivách je i podle P. Pokorného (2011, 192–194) spojena s odlesňováním říčních povodí. Ve spojení s vrcholně středověkou kolonizací docházelo k plošnému kácení lesů. Zejména členité podhorské oblasti se tím staly náchylnými k erozi. Také se snížila retenční schopnost krajiny, v důsledku čehož se poprvé objevily větší povodně. Řeky při nich unášely veliké množství materiálu erodovaného z pasek, cest a polí. V rovinnatých oblastech s malým spádem se tento materiál usazoval v podobě tzv. povodňových hlín. Jsou to jemnozrnné jílovité sedimenty, které v průběhu vrcholného středověku a novověku pohřbily původně členitou nivu všech našich nížinných řek až pod několikametrovými nánosy. Tím zakryly také četné pozůstatky pravěkých a někdy i raně středověkých sídlišť. Povodňová sedimentace úplně proměnila charakter rozsáhlých říčních krajin. Niva se zarovnalala a dostala mnohem jednotvárnější podobu. Nad její úroveň dnes vyčnívají jen temena nejvyšších písčných přesypů. Kvůli povodním se niva stala v podstatě neobyvatelnou. Na živinově bohatých jílovitých sedimentech, zato vyrostly lužní lesy. Přestože dělají dojem, že to je velmi staré společenstvo, ve skutečnosti jde vlastně o velmi mladý biotop, a ještě k tomu biotop antropogenní – člověkem nepřímou ovlivněný (Pokorný 2011, 194). Další zkoumání osídlení v nivách větších českých řek přineslo víceméně jenom

ukázky různých variací na tytéž vývojové tendence. Studie D. Dreslerové (*Dreslerová 1995; 2008; 2010; Dreslerová a kol. 2004; Dreslerová, D. – Pokorný, P 2004*) na středním Labi například popisují ukládání okrově zbarvených povodňových hlín, tzv. labských červenek pocházejících z erodovaných červeně zbarvených podkrkonošských půd. Jizera tento materiál připlavila ze Semilská. Další příklad představuje niva řeky Berounky u Hýskova. Odkrytý profil představuje ukázkou toho, jak lesnatost a přírodní zachovalost ovlivňuje vlastnosti řeky a tím i charakter říčního biotopu. Berounka teče převážně v hlubokém kaňonu a až do 17. století si velká část povodí zachovala víceméně přirozený charakter. K náhlém změně došlo až v polovině 17. století, kdy se objevily první katastrofické povodně a jejich výsledkem byl nástup sedimentace povodňových hlín (*Pokorný 2011, 196–197*). Změna souvisela s masivním rozvojem hutnické a železářské výroby na panství rodu Fürstenbergů a odlesňování povodí tím nabylo na intenzitě. K usazení tři metry mocného souvrství povodňových hlín tedy došlo v průběhu pouhých 200 až 250 let (*Žák a kol. 2010*). Od té doby povodňová sedimentace pokračuje a v průběhu druhé poloviny 20. století se vlivem „moderního“ zemědělství dokonce zrychluje (*Pokorný 2011, 195*).

O něco dále je zkoumání vývoje krajiny při řece Moravě (především v oblasti Strážnického Pomoraví) a Dyji na jižní Moravě. Nicméně čím více je k dispozici poznatků, o to více je možných odpovědí na stejné otázky. Částečně tak proti sobě stojí názory některých přírodovědců a archeologů. Středobodem sporu či lépe výměny názorů převážně na stránkách časopisu *Vesmír* je, zda osídlení doby Velké Moravy mělo na přírodní prostředí již takový vliv, že dokázalo způsobit erozi a následné povodně spojované s povodňovými sedimenty doloženými kolem Velkomoravských center rozložených při řece Moravě a Dyji. Intenzivně zkoumaná jsou posledních šedesát let především mimořádně bohatá a rozlehlá centra, přičemž se jedná o lokality uprostřed říční nivy: Mikulčice a Staré Město na řece Moravě a Pohansko u Břeclavi na Dyji. Nikdy předtím a asi ani nikdy potom nebylo sepětí lidské společnosti s říční nivou tak úzké a osudové (*Macháček 2012, 567*). Můžeme si tak klást otázky: „Proč a za jakých okolností byly tyto aglomerace v nivě vybudovány a proč jejich obyvatelé po několika málo generacích zase odešli? Co bylo příčinou a co následkem ukládání sedimentů – přírodní, nebo lidský vliv? Byli lidé žijící v blízkosti středověké Moravy a Dyje pasivními svědky změny aktivity řek, nebo k ní aktivně přispívali? Jak se řeky chovaly během staletí následujících po pádu Velké Moravy?“ (*Grygar – Kadlec 2008, 467; Macháček 2012, 567*). Jedním z motivů studia nivních sedimentárních archivů je právě snaha zjistit skutečný vliv využití krajiny člověkem na chování řek. Podle *T. Grygara (2011, 709)* se ukázalo, že tento antropogenní vliv

se v nivách míchá se dvěma hlavními rušivými elementy: jednak s působením klimatických změn, ale hlavně s přirozenou schopností řeky přepracovávat své vlastní sedimenty, tj. s místními změnami poměru sedimentace a eroze uvnitř nivy (*Grygar 2011*, 709). Chování říčních systémů je tak řízeno dvěma faktory. Zaprvé je to množství vody v řekách, které je kontrolováno klimatem (množství srážek, hustota vegetace). Druhým klíčovým faktorem je spád toku. Ten je ovlivněn např. tektonickými pohyby v povodí, kolísáním úrovně mořské hladiny nebo také antropogenními zásahy v podobě napřímení říčního koryta. Dojde-li ke změně některého z uvedených faktorů, říční systém na to adekvátně reaguje (*Stehlík – Kadlec 2012*, 100). Radiokarbonová staří sedimentů by měla ukazovat, že povodňová sedimentace v celé šíři nivy řeky Moravy se obnovila na počátku subboreálu (před zhruba 5000 roky). Morava získala podobu větvičího se (anastomozního) toku se sítí říčních ramen (*Stehlík – Kadlec 2012*, 101). Během následujících let se vzniklé údolí opět vyplňovalo sedimenty meandrujícího toku. Uloženiny z tohoto období jsou odkryty ve vysokých březích podél dnešního koryta Moravy. Jsou to převážně jemnozrnné povodňové hlíny, ukládané mimo koryto, ve kterých jsou pohřbena stará říční koryta. Z této zhruba 4 až 5 metrů mocné vrstvy naplavenin pochází 70 % získaných údajů o radiokarbonovém staří sedimentů, přičemž největší množství dat spadá do období od 11. do 17. století. Z toho přírodovědci usuzují na zvýšení dynamiky toku od konce prvního tisíciletí. Příčinou byla patrně kombinace klimatických vlivů (např. končící středověké klimatické optimum a následující malá doba ledová) a lidské činnosti v povodí, která v té době začala sílit. Žďáření, pastva a zemědělství nabývají na intenzitě od 12. století, což by měla indikovat například zvýšená koncentrace uhlíků v povodňových sedimentech (*Stehlík – Kadlec 2012*, 102). Pouze a jen přírodovědná data tak ukazují, že během existence a zániku Velké Moravy se v sedimentárním záznamu neprojevila žádná anomálie (*Grygar 2011*, 710). Připouští se, že intenzivní kácení lužních lesů, které začalo v době Velké Moravy, mohlo nastartovat změnu chování říčního systému (*Grygar – Kadlec 2008*, 469), ale za druhý důležitý faktor, je považována klimatická změna a s ní spojený přirozený vzrůst říční aktivity přibližně v 10. století. V každém případě ale poté následovala zvýšená četnost a intenzita povodní a nevyhnutelně i větší boční eroze říčních toků. Klimatické podmínky byly tak společně s negativním zásahem člověka pravděpodobnou příčinou toho, že se od 11. století niva Moravy v Dolnomoravském úvalu postupně stávala neobyvatelnou (*Grygar – Kadlec 2008*, 469).

Nicméně interdisciplinárně pojatý výzkum raně středověkého osídlení nivy, řekněme pod taktovkou archeologie, byl v posledních letech realizován na dvou místech – v Mikulčicích (*Poláček 2005*) a na Pohansku u Břeclavi (*Macháček a kol. 2007; Dresler 2016*). V obou

týmech byli zastoupeni vedle archeologů a historiků i geologové, pedologové, palynologové, archeobotanici, archeozoologové, paleontologové a další odborníci. Podle *J. Macháčka (2012, 567)* ze společného bádání vyplynulo zjištění, že pro poznání geneze nivy je důležité především důvěryhodné datování sedimentů a půd, které ji vyplňují. Pokud k tomuto komplikovanému úkolu přistupují jen sami přírodovědci, spoléhají se převážně na radiokarbonové a dendrochronologické datování kmenů, fragmentů dřev a uhlíků různě rozptýlených v sedimentu řeky. Technicky vzato jde o standardní a ověřený postup, k jehož výstupům však musíme přistupovat s jistou obezřetností. Sporná může být stratigrafická pozice datovaných vzorků ve vrstvách naplavenin. Mnohem důvěryhodnější je proto datování odvozené z archeologických struktur, především masivních nemovitých památek, jakými jsou např. hradby, mosty, ale i obydlí či hroby, které jsou prostorově stabilní a lze je dobře vročit, ať již metodami archeologickými na základě artefaktů nalezených v daném kontextu, či s pomocí již zmíněné dendrochronologie, popř. radiokarbonové metody. Výzkum se pak zaměřuje na sledování vztahu datovaných reliktní lidské činnosti a nivních sedimentů, což nám v konečném důsledku pomůže lépe pochopit genezi nivy a působení řeky na lidské osídlení v ní (*Macháček 2012, 567*). Výsledky tohoto komplexního výzkumu přinesly doklady o dynamickém vývoji údolní nivy nad soutokem Dyje s Moravou již v době, která předcházela vzniku rozlehlé a lidnaté aglomerace na velkomoravském Pohansku. Svědčí o tom povodňové sedimenty mocnější než 1 m, které leží pod velkomoravským horizontem a které se v nižších polohách údolní nivy s větší intenzitou ukládaly snad již od doby bronzové, jak soudil např. *E. Opravil (1983, 62–68)*. Přestože příčiny přerušení sedimentace povodňových okalů na počátku raného středověku nemusejí být zcela jasné, zůstává evidentní, že stav, který nastal, vyhovoval extenzivnímu osídlení nivy, které se posléze v 9. století rozšířilo z vršků písečných dun do níže položených a původně zaplavovaných prostor. Tento jev nebyl zaznamenán pouze na Pohansku u Břeclavi, ale i v dalších velkomoravských centrech, např. v Mikulčicích. Subfosilní půdy, jejichž geneze byla v nivě řeky Moravy ukončena nejpozději na přelomu 8. a 9. století, jsou evidovány i v Uherském Hradišti – Starém Městě. Ke změně této příznivé situace došlo někdy v době, kdy se opevnění velkomoravských center již rozpadala. Na Pohansku u Břeclavi byla zkoumaná destrukce hradby z vnější strany překryta 0,55–0,70 m mocnou vrstvou nejmladších povodňových jíílů, které svědčí o tom, že po (při?) zániku hradiska bylo okolí Pohanska intenzivně zaplavováno (*Macháček 2012, 568*). Otázkou zůstává, jak rychle se zde povodně znovu objevily. Na Pohansku u Břeclavi není tento problém jednoznačně řešitelný. K destrukci hradby, která leží přímo na vrchní subfosilní (pohřbené) půdě, došlo ještě před obnovením

sedimentace v nivě (*Macháček 2012, 568; Dresler 2016, 27–36*). Při hledání odpovědi musíme použít výsledky výzkumů z jiných lokalit. Nejdůležitější informace o raně středověkých záplavách přinesly výzkumy říčních koryt v Mikulčicích, která zde byla zanesena velice rychle nejspíše již během 10. století (např. *Poláček 2014a; 2014b*). Na základě záchranného výzkumu z konce devadesátých let bylo zjištěno, že destrukce kamenné zdi mikulčické hradby ležela v prostoru předhradí na povodňových sedimentech, jež někdy na konci 9. či počátkem 10. století vyplnily přilehlé říční rameno, které bylo v době velkomoravské ještě funkční. Podobná zjištění pochází také ze Starého Města u Uherského Hradiště (např. *Opravitel 1983, 3–6*). Záplavy a zřejmě i jistý klimatický výkyv nevidujeme na konci 9. a v 10. století pouze na Moravě, ale i v jiných oblastech Evropy (*Macháček 2012, 569*). Dopady intenzivních záplav, které možná přicházely opakovaně několik let za sebou (a pak třeba na určitou dobu opět ustaly), musely být pro velké aglomerace ležící uprostřed nivy zdrcující. Během 10. století však byly opuštěny či alespoň výrazně redukovány nejenom velké centrální lokality. Z údolní nivy se postupně stáhlo celé osídlení. Došlo k tomu nejpozději ke konci 10. století. Tehdy již nebyla údolní niva považována za vhodnou k osídlení. I nově založená centra 11. století situovali jejich stavitelé na úplný okraj nivy či mimo ni. Podle palynologických analýz došlo v nivě k sukcesi lesa, který byl dříve v okolí velkomoravských center radikálně vykácen. V období vrcholného středověku (14.–15. století) již byla niva podle písemných zpráv využívána hlavně jako zdroj dřeva, pro sběr žaludů či jako pastviny a louky. Výsledky interdisciplinárního výzkumu na velkomoravských archeologických lokalitách tak nepotvrzují zjištění učiněná ve Strážnickém Pomoraví, podle nichž se během existence a zániku Velkomoravské říše v sedimentárním záznamu neprojevila žádná anomálie (*Macháček 2012, 569*). Příčinou zvýšení dynamiky toku řeky Moravy od konce prvního tisíciletí našeho letopočtu mohla být kombinace klimatických vlivů a lidské činnosti v povodí (*Stehlík – Kadlec 2012, 101–102*). Zdá se, že k prvním, možná ještě ojedinělým záplavám mohlo dojít již na začátku 10. století, tedy v době kolapsu Velké Moravy. V této souvislosti je nutné upozornit na známou skutečnost, zmiňovanou J. Sádlem a dalšími autory knihy *Krajina a revoluce (Sádlo a kol. 2008, 139–162, 229–239)*, že v otázce vlivu klimatických změn na živé organismy včetně člověka nejde ani tak o posloupnost dlouhodobých průměrů, jako spíše o výskyt okamžitých extrémů, jejichž vliv je obrovský (*Macháček 2012, 569*).

Vidíme tak zde dva názory na počátek zásadního vlivu člověka na přírodní prostředí kolem řek. V Čechách se o počátcích větší sedimentace a povodních uvažuje až v souvislosti s kolonizací 12. a 13. století, což může být dáno ale i stavem výzkumu. Poohří se zatím takoveto

interdisciplinární výzkumy nedotkly, přesto zde nalezneme jedno hradiště ležící přímo v nivě řeky Ohře, a to Drahůš u Postolopr. Jedná se o dvoudílný objekt umístěný dnes na levém břehu Ohře, jejíž hladinu převyšuje terasa s hradištěm o 2–3 metry. Celková rozloha hradiště činí 6,7 ha. Opevnění je dochováno téměř po celém obvodu včetně příčného valu (jen na jižním cípu narušeno Ohří). Proběhly zde poměrně rozsáhlé výzkumy v 90. letech 19. století s cílem lokalizovat klášter „Porta apostolorum“ (*Woldřich 1893*, 15, 17; *Wesely 1893*), o nichž máme ale bohužel jen kusé, a ne vždy zcela věrohodné zprávy (s jistotou snad jen existence mlado až pozdně (?) hradištního pohřebiště na akropoli). V roce 1972 provedl sondáž do vnějšího opevnění J. Bubeník, který zde zjistil pouze jedinou fázi hradby s čelní kamennou opukovou plentou (*Bubeník 1988*, 190–195). J. Bubeník kladl vznik hradiště do mladší fáze střední doby hradištní (k tomu také *Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998*, 132–135). P. Čech pak na základě srovnání keramiky s nálezy ze Žatce posunul počátek existence Drahůše až do 2. poloviny 10. století (*Čech 1999*; *Čech 2013*, 90–95; *Kotková 2004*), což je poměrně zásadní pro zjištění, kdo a z jakého důvodu zde opevněné místo nechal postavit. Samo o sobě je nápadné pravidelné rozmístění raně středověkých hradů na Ohři (Hradec u Kadaně – 15 km vzdušnou čarou – Žatec – 11 km – Drahůš – 20 km – Levousy – 6 km – Klapý (?) – 13 km – Litoměřice). Drahůš s Hradcem u Kadaně a Levousy by podle archeologických zjištění měla spojovat jedna fáze opevnění, a tudíž např. u Drahůše nedlouhé trvání opevnění max. do 1. poloviny 11. století (*Čech 1999*; *Kotková 2004*). Neměl jsem možnost se zatím podrobně seznámit s keramickými nálezy z Drahůše a neúplné publikování nálezů ze Žatce dalekosáhlé kritické závěry také neumožňuje, ale všeobecně datování založené pouze, podle mého názoru, na nejisté absolutní chronologii keramiky nedovoluje spojovat všechna, či velkou většinu hradišť při Ohři do jednoho stavebního záměru (*Čech 2000*; k tomu podobně kriticky *Bubeník 2002*). Nicméně toto téma není předmětem kapitoly, ale zároveň je při pohledu na mapu jasné, že svůj důvod v krajině hradiště nutně musely mít. Nabízí se kontrola přechodů přes řeku, a zatímco u ostatních lokalit byla k dispozici přirozená vyvýšená poloha, u Drahůše byla využita terasa umístěná těsně nad řekou. Přestože je Ohře minimálně regulovaná, je z výše nastíněné problematiky vývoje niv pravděpodobné, že její dnes poměrně přirozeně meandrující tok není obrazem její středověké podoby. Letecké snímky Z. Smrže přesvědčivě ukazují zaniklé koryto řeky obtékající ostrožnu hradiště ze severu, čímž bylo sídlo chráněno od nejlépe přístupné strany (obr. 17–19). Ohři ale pravděpodobně netvořilo jen jedno koryto, a podobně jako u velkomoravských hradišť i Drahůš tak stála na říčním ostrově. Bez podrobného výzkumu je to sice nedoložitelné, ale o tom, že i Ohře vytvářela četná boční ramena a ostrovy nás lépe

informují písemné a kartografické prameny v okolí Radonic a Pátku nad Ohří východně od Loun (*Pařez 1997; Munzar – Pařez 1997*) či u Budyně nad Ohří (tzv. Malá Ohře – *Kotyza 1990, 15; Boháč 1985, 45*). I po zániku Drahúše, ať už roli sehráli přírodní podmínky nebo politická situace, možná že kombinace obou, byla lokalita známa, neboť se o ní zmiňuje i Kosmas. Kanovník sem sice zasadil děj závěru Lucké války o proradném Durynkovi: „Vystavěl [kníže] na rovině nový hrad Drahúš na břehu řeky Ohře u vsi Postoloprť, kde je nyní vidět klášter Panny Marie, ...“ (*Moravová 2011, 47*), ale lokalitu jako takovou znal. V případě Drahúše vypadá, že sama řeka a případně povodně ztrátu centrality plně nemohly způsobit, neboť osídlení, asi už jen zemědělského charakteru, zde pokračovalo i dále do 12. a 13. století. Vznik necelý kilometr vzdáleného benediktinského kláštera nejpozději na počátku 12. století nám dokládá, že důležitost místa byla v povědomí i nadále (*Štauber – Sommer 1983*). Klášter nicméně zaujal, ať už z důvodu bezpečí od řeky, či spíše z důvodu majetkových, vyvýšené místo 13 m nad (dnešní) hladinou řeky.⁸ Drahúš je tak v severozápadních Čechách výjimečnou raně středověkou opevněnou lokalitou, jejíž existence byla těsně spjata s řekou a pro budoucí výzkum skýtá možnost většího zapojení přírodovědných metod, neboť vlastní archeologické poznání je v současnosti velmi omezeno narušením celé plochy hradiště dlouhodobou hlubokou orbou.

Mnohem konkrétnější doklady o vlivu povodní nejen na středověké osídlení se nám podařilo získat při záchranném výzkumu v roce 2015 v Křesíně a Levousích (ZAV autora a M. Volfa z ÚAPP SZČ), dvou vsích rozkládajících se proti sobě na obou březích Ohře, těsně pod raně středověkým hradištěm Levousy (obr. 20).⁹ Nejstarší nálezy pocházejí z úseku stavby na pravém břehu Ohře, tj. z výkopů pro kanalizaci v dolní části Levous (obr. 21). Zde se pod řekou naplaveným sedimentem zachovala průběžná kulturní vrstva, kterou pomocí nečetných keramických nálezů můžeme datovat do období mladšího zemědělského pravěku. Zajímavá je nivelita jemné hlinito-jílovité vrstvy mocné 70 cm a spojitelné s povodňovým sedimentem, která svým svrchním povrchem převyšuje současnou úroveň hladiny řeky o 4 m. Datem post quem pro povodňový sediment jsou bohužel jen atypické keramické zlomky z kulturní vrstvy, které by spadaly nejpozději do doby římské. Časově určit, kdy se zde sediment uložil přesněji

---

⁸ Za konzultaci k tématu postoloprtského kláštera Porta apostolorum děkuji kolegovi z Oblastního muzea v Lounech historiku ThLic. Jaroslavu Havrlantovi, Th.D.

⁹ Protože šlo o archeologický výzkum záchranný, tj. vyvolaný stavební činností (dále jen ZAV), což se bude týkat většiny i dále v textu uvedených akcí, jeho provedení a zpracování je odlišné od výzkumu badatelského. Odlišný je charakter i rozsah zkoumaných ploch i časové možnosti dané harmonogramy stavebních prací. I vzhledem k rozdílným prostředkům na každý výzkum se pochopitelně liší i metodika terénní práce, dokumentace, odběru vzorků a následně zpracování a vyhodnocení dat. Konečně faktorem, který sehrává svou roli vždy, je postupný růst zkušenosti s danými typy areálů a znalosti dané problematiky (shodně *Hrubý a kol. 2014, 18*).

ale nelze, neboť na něj nasedaly již zcela recentní vrstvy.¹⁰ Významnější jsou však zjištění týkající se vývoje středověkého osídlení Křesína, o němž se poprvé dozvídáme roku 1226. Ves s názvem „Crassin“ se objevuje na listině doksanského kláštera v souvislosti s postavou Konráda z Lužice (CDB II, 285). Dále je zmínka o vsi zaznamenána v listině z roku 1237 (RBM I, 427), kdy král Václav I. dává několik vsí okolo Klapého do držení tepelskému klášteru, a na této listině vystupuje jako svědek Chřen z Křesína (Chren de Chrezzin). Na jižním okraji vsi, v blízkosti románského kostela sv. Václava, výkop kanalizace v roce 2015 protnul několik raně středověkých zahloubených objektů a průběžnou kulturní vrstvu. Největší objekt o jednom rozměru 7 m a rovném dnu, který můžeme označit za polozemnici, obsahoval ve své výplni zlomky keramiky datovatelné do mladší až pozdní doby hradištní. Vzhledem k tomu, že se nacházel v prostoru i na mapě stabilního katastru vyobrazeném jako louka a tedy neoraném, zachovala se nad ním jemná hlinito-jílovitá vrstva povodňových sedimentů (3 m nad současnou hladinou řeky). Z ostatních objektů (sloupové jámy, zásobní/odpadní jáma) zjištěných více východně, již na polním pozemku, bylo možno dokumentovat převážně jen jejich zahloubené části. Máme tak před sebou kvůli liniovému vedení výkopů sice neúplný, ale přeci jenom určitý obraz raně středověkého sídliště, které se rozkládalo v těsném sousedství kostela datovaného do 13. století (zachována románská věž – *Varhaník 1986*). Opět datem post quem pro opuštění sídliště a jeho převrstvení povodňovým sedimentem je keramika ze zmíněného objektu. Počet nalezených zlomků, ale nedovoluje přesnější zařazení, ale i tak k zaplnění objektu došlo nejpozději v pozdní době hradištní, či na počátku vrcholného středověku (obr. 23, 24).¹¹ Zvýšená četnost povodní tedy donutila obyvatele se posunout na vyšší říční terasu, dále od kostela, který jediný v své pozici zůstal (*Kotyza 1990*, 13–14; k možnostem průzkumu osídlení v nivách řek *Dreslerová 1998*).¹²

---

¹⁰ Velmi podobnou situaci zjistil J. Beneš v Počedělicích u Loun, vzdálených od Křesína 6 km proti proudu řeky (*Beneš 1995*). Na terase převyšující hladinu řeky o 4–5 metrů, byla v hloubce 150 cm dokumentována kulturní vrstva z doby římské překrytá 120 cm mocnou vrstvou povodňových sedimentů, které J. Beneš řadí do středověku (obr. 22). Na dalších příkladech pak archeologicky dokládá 18 erozně akumulčních případů, které sice nelze jednoznačně zachytit v údolích, ale u svahové eroze rozpoznává čtyři erozně-akumulční vlny – pozdní eneolit, pozdní doba bronzová, konec doby laténské a vrcholný středověk (*Beneš 1995*).

¹¹ Celkovou situaci pak doplňují i další sídlištní nálezy ze starších fází raného středověku západně od vsi, a především kostrové pohřebiště ze střední až mladší doby hradištní (v hrobech keramické nádoby, nože a skleněné korálky) rozložené cca 250 m SV od námi zjištěného sídliště (*Zápotocký 1965*, 290, 329–330). Na jedné straně pouze 5 známých hrobů, a na druhé liniová stavba nedovoluje posoudit, zda obě komponenty spolu časově souvisí. Ale již A. Zápotocký si povšiml, že pohřebiště leží na okraji prvé nezaplavované terasy Ohře.

¹² Od 14. století máme z písemných pramenů zprávy o řadě povodní zdvíhajících hladinu Ohře do nebezpečných výšek. Vůbec první záznam se zachoval v souvislosti s tažením Jana Lucemburského do Čech roku 1310, kdy vojsko mělo kvůli velké vodě problém překročit řeku v Radošově na západní straně Doupovských hor (FRB IV, 170; *Kotyza – Cvrk – Pažourek 1995*, 90). Známý je příklad vsi Mury na Litoměřicku, sídliště na ostrově sv. Klimenta, roku 1226 vysazované na německém právu a těžce poničené roku 1342 (*Kotyza – Smetana 1992*). Povodně nakonec vedly k definitivnímu zániku tohoto sídla. Mimoděk se o to vlastně zasloužila i sama doksanská

Drobný archeologický výzkum tak i na Ohři potvrdil zjištění z jiných území, že snad již od 12. století dochází ke zvýšení četnosti povodní, eroze a na ně navazující sedimentace v nivě řeky, která tak mění podobu osídlení.¹³ Trochu jiná je ale situace v povodí menších řek a potoků, nejlépe mimo starou sídelní oblast, kde eroze mohla v členitějším terénu zanechat poměrně snadno čitelné stopy: vrstvy náplavů datovatelné do období expanze lidského osídlení. Zatím v ČR výjimečnou je studie kolektivu autorů o počátcích osidlování Českomoravské vrchoviny (*Hrubý a kol. 2014*), kde jsou dlouhodobě sledovány potoční nivy, z nichž se daří získávat cenné informace doplňující archeologické poznání. Jedná se právě o území mimo tzv. klasickou sídelní zónu a provedené environmentálně-archeologické výzkumy v nivách drobných vodotečí vedly k objevu výjimečného archivu environmentálních a archeologických dat umožňujícího studium lidských aktivit v minulosti a studium přírodního prostředí v regionu. Nivy jsou někdy považovány za sedimentačně „nespolehlivé“ prostředí se zcela promíšenými souvrstvími tvořenými redeponovaným materiálem (*Hrubý a kol. 2014*, 185), což se na Českomoravské vrchovině nepotvrdilo.¹⁴ Archeologie zde při studiu počátků středověkého osídlení pracuje se skromnějšími nálezovými soubory či dokonce ojedinělými nálezy, a naopak se ukázalo, že drobné archeoenvironmentální odběry v nivách a z nich plynoucí výsledky jsou zdrojem dat přinejmenším nezanedbatelným, ne-li vlastním archeologickým nálezům rovnocenným (*Hrubý a kol. 2014*, 27).¹⁵ Českomoravská vrchovina je ale samozřejmě specifická přítomností rud, ze kterých byly již od 12. století získávány drahé kovy (*Hejhal 2012; Hrubý 2013; Hrubý – Malý – Lajtkeřová 2015*). Ve zvodněném anaerobním prostředí jsou

---

vrchnost, která si roku 1226 vymohla bezcelní plavení dřeva po Ohři a Labi, ze svých na dřevo bohatých újezdů na horní Ohři (*Žemlička 2014*, 425). Další povodně jsou známy z let 1359 a 1374 (*Brázdil 2005*, 172–173; *Munzar – Pařez 1997*, 217–218). O ničivé síle rozvodněné Ohře se přesvědčila i další sídliště na dolní Ohři. Při povodni roku 1461 zanikla ves Peleš, katastrofy z let 1514 a 1515 měly za následek zničení Miletic, Břežan a Křesína (*Kotyza 1990; Janda 1928–1929*). Zatímco Miletice se obnovení nedočkaly, Břežany a již výše zmiňovaný Křesín byly přesunuty z dosahu řeky (*Žemlička 2014*, 426).

¹³ Poznámka na okraj: Po polovině 10. století zakusil Ubrahim ibn Jakub cestu ze saského a magdeburského směru do Prahy. Jde o známou zprávu, kdy po 40 mílích na horách, čekal poutníka dřevěný most nad bažinou a poté asi další dvě míle, než mohl na konci lesa vyjít do Prahy (převzato z *Žemličky 2014*, 420–421; v edici *Zpráva o Slovanech Ibráhíma ibn Jákúba MMFH III*, 410–420; taktéž *Třeštík 1992; 2000*, 67). Údaj o mostu a bažině byl spojován s oblastí Komořanského jezera a pozdějšího města Mostu (k tomu kriticky *Klápště 1985*, 502–515), nebo se také uvažovalo o „močálovitém a v období tání a dešťů obtížně průchozím území kolem Budyně nad Ohří“ (*Žemlička 2014*, 421; taktéž *Kotyza – Tomas 1993*, 380–381). Vzhledem k výše nastíněné problematice vzniku niv jako dnes bažinatého terénu, je možné, že se v 10. století při Ohři žádné dlouhodobě zamokřené terény nevyskytovaly. Zpráva je ale vzdálenostmi natolik neurčitá, že vymezit přesnou trasu cesty je dnes prakticky nemožné.

¹⁴ Pro nivy studovaných menších vodotečí jsou typické střídající se hutné plastické a jílovité sedimenty bohaté na organické zbytky a šterko-písčité náplavy na organiku naopak chudé (*Hrubý a kol. 2014*, 17).

¹⁵ Z hlediska studia vývoje přírodního prostředí se za standardní považuje analýza pylu a uhlíků spojená s radiokarbonovou datací. Metodika odběru a terénního výzkumu nivy je založena na dokumentaci otevřených a přístupných profilů čištěných ručně. Použití vrtných zařízení naráží na řadu problémů – malý objem vzorků, obtížná prostupnost sedimentu apod. (*Hrubý a kol. 2014*, 18).

uchovány těžké kovy (olovo, zinek, arzen), indikující zpracování a hutnictví rud, či přímo hutnický odpad, tj. strusky, které jsou zároveň i jedním ze zdrojů chemické kontaminace dotčených niv. Specifickými metodami tak lze studovat změny v původní krajině. Provedené analýzy napomohly při studiu změn skladby lesních porostů, které byly vyvolány báňskou činností nebo činnostmi s tím souvisejícími, zejména těžbou stavebního dřeva či výrobou dřevěného uhlí (*Hrubý a kol. 2014, 29*). Na většině sledovaných lokalit šlo o výzkum nivy zaměřený na projevy aktivit člověka v bezprostřední blízkosti či ve vzdálenosti nejvýše v řádu stovek metrů od zaniklých sídlišť, montánních provozů, středověkých vsí a měst. Z metodického hlediska se jedná o analýzu doplňující souběžně probíhající plošné archeologické výzkumy přilehlých středověkých areálů, které lze charakterizovat jako sídelní a výrobní (těžební, úpravnické a hutnické). Jde tak vždy o úzce související a vzájemně propojené prostorové kontexty. V případě sídelních a výrobních areálů je výzkum sedimentů niv výjimečným zdrojem informací o projevech působení těchto areálů na okolní prostředí. Naopak mnohé údaje zjištěné ve studovaných nivách coby indikátorech blízkosti těchto areálů bylo možné z velké části interpretovat právě díky tomu, že na základě plošně prováděného archeologického výzkumu byla známa většina základních funkcí blízkých středověkých těžebně-úpravnických provozů (*Hrubý a kol. 2014, 185*).

Studium středověkého hornictví se i v severozápadních Čech dostalo do popředí zájmu díky česko-saskému projektu Archaeomontan probíhajícímu od roku 2012. Nicméně i když Krušné hory jsou, co se týče těžby a zpracování rud ve středověkých Čechách jednou z předních oblastí, z hlediska archeologického poznání reliktní těžby, a především sídelních aspektů jim donedávna nebyla věnována prakticky žádná pozornost. To ostře kontrastuje se situací jak v přilehlém saském Krušnohoří (*Schwabenicky 2009*), tak s již zmíněnou Českomoravskou vysočinou, kde má takto zaměřený výzkum již mnohaletou tradici. Terénní průzkum projektu Archaeomontan na české straně probíhal v letech 2012–2015 (navazující projekt do roku 2018) v referenčním území vymezeném městy Chomutov, Hora Svatého Šebestiána, Klášterec nad Ohří a Vejprty ve střední části Krušných hor v okrese Chomutov. Vedle výzkumu v podzemí se výzkum zaměřuje na studium povrchových stop práce a životního prostředí středověkých horníků. Z toho vyplývají otázky směřované na problematiku přípravy, zpracování surovin a obchodu se získanou rudou, přičemž jedním z cílů je i rekonstrukce změn životního prostředí v industriální krajině Krušnohoří (*Crkal – Volf 2014b; 2016*). Centrem zájmu bádání je především poloha Kremsiger u Přisečnice, jako lokalita spojující těžební i sídelní funkce (*Derner 2015; Derner a kol. 2014*), ale také dnes zaniklé město Přisečnice (*Crkal – Volf 2014a;*

2016). Pozornost byla ale věnována i dalším lokalitám, kde docházelo ke zpracování vytěžených rud, jako např. poloze Alte Schloss I (2 km severně od Kovářské, k. ú. Černý Potok). Jedná se o zaniklý hutnický areál, jehož nejstarší fázi lze na základě keramických nálezů a analýze ^{14}C datovat do 2. poloviny 13. století (Crkal 2017). Zde se v nivě Černého potoka pod struskovou haldou podařilo odebrat vzorek pro výzkum rostlinných zbytků (Kočár a kol. 2014). Použité archeobotanické analýzy rozšířily zásadním způsobem naše znalosti o ekologii a ekonomice vrcholně středověkých hornických lokalit Krušných hor. Zemědělská výroba, přestože bezpochyby nehrála klíčovou roli v lokální ekonomice, byla nedílnou součástí hornických sídlišť (produkce krmiva pro dobytek a soumary). V poloze Altes Schloss I přinesly rostlinné makrozbytky doklad lokálního původu lučních a pastvinných druhů (horské a podhorské druhy luk/pastvin). Obilnářská produkce, založená zejména na konzumaci žita, nebyla pravděpodobně závislá na lokálních zdrojích (podíl plevelů chudých horských půd je poměrně nízký), ale z větší míry potřebu obilnin pokrýval dovoz z úrodných obilnářských oblastí (Crkal 2017). Některé plevele obilnin patří mezi nejnáročnější druhy naší plevelné flóry a nemohou být lokálního původu. Zcela ojedinělý je tak nález druhů typických pro úrodné půdy nejteplejších oblastí, např. černozemě či hnědozemě. Zjištěné druhy z této skupiny (např. prorostlík okrouhlostý, dejvorec velkoplodý či čistec roční) nenacházejí v okolí zkoumané lokality vhodná stanoviště (Kočár a kol. 2014, 124, 129). Jejich přítomnost na lokalitě tedy indikuje import obilných komodit z úrodného Poohří.¹⁶ Uvedený příklad je tak dokladem využití environmentálních vzorků z potoční nivy pro poznání ekonomiky středověkého hornictví a pokračující výzkum Krušných hor jistě přinese i další poznatky.

Zkoumání vztahu osídlení a přírodního prostředí má ale v severozápadních Čechách samozřejmě delší tradici. Již od 60. let byly při výzkumech na předpolích uhelných dolů na Lužickém potoce pozorovány konkrétní příklady svědčící o erozi a akumulaci. Část z nich učinil E. Neustupný před rokem 1976 (Neustupný 1987), další část pak Z. Smrž (1994a, 358–360; 1994b, 84–89). Na profilu šachty mezi Milžany a Přezeticemi bylo ve stěně lomu v úseku dlouhém 500–600 m registrováno 11 koryt (meandrů) potoka, překrytých 145–175 cm mocným souvrstvím. Na profilech bylo možné pozorovat několik následných sedimentačních fází, z nichž každá začínala ukládáním štěrkopísčité nebo písčité vrstvy, následované hlinitým nebo jílovitým sedimentem. Tato koryta bylo možné částečně datovat pomocí archeologických metod, neboť prořezávala vrstvu ze starší doby bronzové. Vrstvy sedimentů zároveň překrývaly

---

¹⁶ Lokální produkci nelze vyloučit u přadných rostlin. Nález semen a zejména pylu lnu může indikovat využívání zamokřeného prostředí jako močidla (Kočár a kol. 2014, 127–130).

objekty ze starší doby římské, což nám udává datum post quem pro počátky eroze. Druhým příkladem je naleziště u Vrchnice, kde byly objekty z polykulturního naleziště s nejmladší složkou z mladší doby hradištní překryty 60–80 cm mocnou vrstvou bahnitě černé hlíny a všechny byly jen těsně nad úrovní hladiny spodní vody. Opět nám z toho vyplývá, že splachy či náplavy jsou mladší než nejmladší objekty. Třetí příklad pochází z Lužice. Dle údajů amatérského nálezce byly při kopání studny ve vsi nalezeny v hloubce 2 m knovízské a slovanské střepy. Nálezová situace nezbuzovala původně důvěru, ale byla však v podstatě ověřena počátkem 80. let, kdy ve shodném prostoru byla zjištěna až 150 cm mocná hutná hlína nasedající na jílovité podloží. Až po dobu římskou tedy nejsou doklady pro to, že by v údolí Lužického potoka existovala nějaká niva ve formě vlhkého, periodicky zaplavovaného území. Prvé změny se projeví až ve starší době římské, změnami koryta erozí s opětovnou akumulací náplavů. Lze tedy souhlasit s názorem *E. Neustupného* (1987, 637), že pravěká až raně středověká sídliště ležící dnes v nivě, byla původně rozložena v trvale suchém terénu poblíž potoků a v prostoru dnešních niv se ocitla až dodatečně. Je tedy třeba počítat s tím, že naleziště v dnešních nivách jsou překryta sedimenty a pravděpodobnost jejich objevení klasickými metodami je malá. Naopak lokality rozložené i na třeba mírných svazích utrpěla erozí, obzvláště na oraných plochách, kde se z objektů zachovávají dnes již jen zahloubené části. Masivní erozi svahů a ukládání náplavů, především na základě sídliště z mladší doby hradištní u Vrchnice překrytého až 1 m mocným splachem, lze tedy i na Lužickém potoce datovat s velkou pravděpodobností až do období, které nastalo až po změnách ve struktuře osídlení a v zemědělství na počátku vrcholného středověku.¹⁷ Velmi podobné situace byly zjištěny i na dalších lokalitách odkrývaných při těžbě uhlí: ve stejném dolovém pásmu na říčce Hutné (*Smrž – Kuna – Káčerik 2011*, 166–170; obr. 25) a známý je příklad lokality Hrdlovka v povodí Lomského potoka na Bílinsku, kde se raně středověké sídliště dostalo pod mocný erozní náplav (*Meduna a kol. 2012*).

Výše uvedené výzkumy mi byli inspirací pro sledování potočních koryt a okolních niv na východní straně Doupovských hor. Jde o oblast, u které je na podkladě písemných pramenů přepokládáno postupné osidlování od 12. století, kde ale postrádáme onen dostatečný archeologický protějšek. V současné době jde vlastně jen o prospekci vytipovaných potočních údolí a dokumentaci tekoucí vodou přirozeně odkrytých profilů. Zdaleka se tak nejedná o

---

¹⁷ Zároveň se ukázalo, že při zpracovávání geobotanických map pro menší území nelze vycházet jednoduše z mapování potenciální vegetace a současných geobotanických map, ale musí se vedle vzorků z archeologických objektů přihlížet i ke změnám způsobených erozí a akumulací (*Smrž 1994b; Kyncl 1987*).

systematický výzkum v návaznosti na další archeologické akce. Mojí snahou je zjištění informačního potenciálu regionu, kde se nenachází žádné rudné horniny, jejichž zpracování by po sobě nechalo výraznou geochemickou stopu tak jako v Krušných horách či na Českomoravské vrchovině.¹⁸ Ovšem i „zemědělská kolonizace“ po sobě může zanechat stopy v podobě horizontů uhlíků uchovaných v anaerobním prostředí niv, jako doklad např. prvotního odlesňování. Zatím několik zdokumentovaných potočních profilů na potoce Leska a Doláneckém potoce na Podbořansku přineslo doklady eroze, což na jednu stranu není nic překvapivého, na druhou je to důležitý doklad o výrazné proměně krajiny. Zajímavá situace byla zjištěna nedaleko Nepomyšle (6 km Z od Podbořan) v nadmořské výšce 470 m. Dolánecký potok v místě dokumentovaného profilu urazil od svého prameniště teprve vzdálenost 3 km, a přesto se zde uložilo 50–70 cm povodňových hlín překrývající štěrkovou vrstvu představující původní povrch potočního údolí před lidským zásahem do krajiny (obr. 26, 27). I přestože se jen 400 m proti proudu nacházel hrad Křečov, představující menší šlechtické sídlo vzniklé na počátku 14. století, nepodařilo se v místě dokumentovaného profilu nalézt žádný kvalitní datační materiál. Musíme tak zůstat pouze u předpokladu, že k uložení hlinito-jílovité vrstvy došlo v souvislosti s postupným odlesňováním a zemědělským využitím krajiny. Počátky těchto aktivit klademe nejpozději do 13. století. Úplně stejný problém provází další potoční profil, tentokrát zjištěný na potoce Leska pod vsí Brody (5 km SZ od Podbořan). Zde se podařilo zdokumentovat erozní události předělené klidovými obdobími, které nám dokládají štěrkové vrstvy oddělující ony hlinito-jílovité vrstvy (obr. 28, 29). Ta spodnější dokonce překryla starší koryto potoka, ovšem ani zde nepodařilo nalézt konkrétní hmotné nálezy (keramické zlomky, makrozbytky, uhlíky atd.), které by situaci lépe datovaly. Vzhledem k tomu, že se lokalita nachází již na hranici od pravěku osídlené Pětipeské pánve, nelze vyloučit, že níže uložené vrstvy mohou souviset s již pravěkými událostmi. Současné potoky tak v rámci nivy převážně jen překládají již dříve nanesený materiál, a při té příležitosti dochází k odkrývání starších

---

¹⁸ Pokus o geochemickou analýzu vrtného jádra z oblasti Pětipeské pánve byl přeci jenom učiněn geology na Třebčickém potoce nedaleko Podlesic v podhůří Doupovských hor (*Bohdálek a kol. 2014, 179–183*). Některé ze zjištěných anomálií podle autorů studie naznačují, že osídlení lokality bylo spjato nejen se zemědělskou, ale také specifickou výrobní činností (zpracování rud, slévačství, kovářství). Specializovaná výrobní činnost se v profilu měla projevit anomáliemi obsahů prvků, které nemohou pocházet z horninového prostředí daného povodí. Vzhledem k velice specifické geologické stavbě a geochemii hornin v povodí Třebčického potoka lze konstatovat, že prvky jako Sn, Ag, Pb lze považovat za čistě antropogenní, tzn. vzniklé lidskou činností při práci s materiály importovanými z jiných oblastí (*Bohdálek a kol. 2014, 183*). Problém ovšem nastává při interpretaci zjištěných dat, kdy tyto geochemické anomálie autoři připisují jednotlivým pravěkým kulturám, ovšem bez jakékoliv datační opory. Ve finále se tak jedná je o informaci, že někde v okolí odebraného profilu bylo v dlouhém časovém úseku pravěku a snad raného středověku pracováno s barevnými kovy. Minimálně ale jde do budoucna o informaci, že i v prostoru geochemicky „sterilních“ Doupovských hor může tato metoda jako doplněk archeologických metod posloužit ke sledování specifických lidských aktivit.

vrstev (podobně profil na Doláneckém potoce u Podbořan). Do budoucna bych tak rád směřoval archeologické aktivity podrobněji na oblast Doupovských hor, které vojenské aktivity od 50. let 20. století uchránili od vlivu moderního zemědělství, industrializace apod. A jelikož zde klasický povrchový sběr není příliš uskutečnitelný, nabízí průzkum potočních niv možnost rozšíření našich poznatků o počátcích osídlení a následných změnách krajiny i takovouto cestou.¹⁹

2. Stav pramenné základny a chronologická osnova

Nejprve je třeba se alespoň rámcově zabývat stavem pramenné základny a jejími vypovídacími schopnostmi. J. Bubeník na počátku 80. let pracoval s nálezy z 510 míst pocházejících ze 175 katastrů. Dopodrobna jsem se z důvodu probíhající revize Archeologické databáze Čech početním nárůstem nalezišť na sledovaném území nezabýval, ale jedná se za posledních 30 let rámcově o desítky. Stále platí, že kvantita nálezů markantně převažuje nad jejich kvalitou. Stejně tak zůstává v platnosti, že pouze jediné naleziště v kraji bylo zkoumáno takřka v úplnosti, a to sídliště v Březně u Loun. Malou výjimku tvoří výzkum sídliště v Droužkovicích u Chomutova, které zasáhla v roce 2011 stavba dálnice. Jedná se tak o záchranný výzkum, ale alespoň prováděný na relativně velké ploše, přesto nelze hovořit o kompletním prozkoumání lokality. Drtivá většina nálezů pochází tedy ze sběrů a z více či méně narušených a dokumentovaných situací řešených v rámci záchranných archeologických výzkumů, tj. odvislých od stavební činnosti. Ač zkoumaných s maximální pečlivostí, přesto neschopných odpovědět na zásadní otázky středověké archeologie. Ve své době ojedinělým pokusem byly systematické povrchové sběry v Pětipeské pánvi prováděné archeology mostecké expozitury, které měly rovnoměrně postihnout území určené k odtěžení. V souvislosti s výzkumy v Březně u Loun prováděla taktéž podrobné povrchové sběry i I. Pleinerová se svými spolupracovníky v části Lounska. Revize nálezů ovšem ukázala, že vypovídací schopnost velké většiny lokalit zjištěných sběry je poměrně malá. Čímž nikterak nesnižují obrovské úsilí, které bylo v rámci těchto akcí vynaloženo, ale bohužel až na výjimky nám nálezy z povrchových sběrů dokládají jen samu existenci dané lokality v raném středověku. Od 90. let 20. století stále narůstající stavební činnost již nedovolila provádění jiných než záchranných výzkumů (mimo stojí jen výzkumy Krušných hor v rámci již zmiňovaného projektu Archaeomontan). Konstatování *J. Bubeníka* (1988, 9), že: „... u pouhých dvou hradišť

---

¹⁹ Jsem si vědom, že se zaměřuji primárně na území České republiky a do budoucna bude třeba srovnání s dalšími oblastmi minimálně střední Evropy (z německé literatury např. *Lang 1999; Beckmann 2007; Tinapp – Zielhofer 2012*; z britských ostrovů *Brown 2001*).

ze sledovaného území lze dnes na podkladě archeologických výzkumů jejich opevnění zcela jednoznačně mluvit o jejich slovanských fázích“, lze doplnit jen o rozšíření znalostí o Žatci, o kterém toho díky stavební činnosti na jednu stranu víme velmi mnoho, na druhou stranu zde archeologie narazila na své meze vůbec zpracovatelnosti všech zde zjištěných situací a nálezů. Svůj velký význam záchranné výzkumy ale bezesporu mají. Již si lze učinit konkrétní představu (alespoň u Žatce) o formě osídlení hradišť, jistý posun nastal v poznání venkovských sídlišť, a malou měrou záchranná činnost přispěla i k výzkumu pohřebišť, především z mladších fází raného středověku.

Nálezy tvoří v drtivé většině zlomková keramika, daleko méně nástroje a náradí, zbraně, ozdoby, šperky. Keramika stále zůstává základním datačním prostředkem, proto se jí i věnuji detailněji v následující podkapitole. Ostatní kategorie hmotných nálezů zhodnotil již *J. Bubeník (1988)*, a jelikož se pramenná základna (kromě esovitých záušnic) v podstatě nerozšířila, zůstává v platnosti jeho soupis. Shromážděné hmotné prameny se snažím využít ani ne tak k poznání celkového rozsahu ale především k výzkumu struktury a vývoje osídlení. Co se týče časového vymezení, držím se tradiční archeologické periodizace dělící raný středověk na období časně slovanské a starší až pozdní dobu hradištní (*Lutovský 2009; Beranová – Lutovský 2009*). Této periodizace používám především k rámcovému třídění nalezišť a nálezů a domnívám se, že v tomto směru toto schéma zhruba stále ještě vyhovuje pro svou jednoduchost a přehlednost. Ve středu pozornosti ale především zůstává relativně krátký časový úsek v závěru raného a na prahu vrcholného středověku.

2.1. Keramika a možnosti její výpovědi

Keramika tvoří největší část nálezů, patří proto k nejdůležitějším pramenům i pro archeologické studium vývoje osídlení (*Bubeník 1988, 25; Klápště 1998*). Keramická produkce může při určitém stupni kritiky podat informace nejen o dataci a územních souvislostech, ale rovněž o sociálním uspořádání, ekonomickém a politickém vývoji v dané oblasti (*Bubeník – Meduna 1994, 191; Klápště 1997, 164*). Nicméně kapitoly o vodních tocích s takřka podtitulem, co nám nivy mohou říct a co ne, jsou ukázkou dalších metod použitelných v archeologii, neboť soustředění archeologie na keramiku většinou jako na primární datační prostředek provází z mé strany jistá skepse.²⁰ Dovolím si při této příležitosti volně použít slova

---

²⁰ Určitým středobodem těchto pochybností se stalo prohlížení keramického souboru z Mutějovic (okr. Rakovník), kde R. Pleiner v 1. polovině 60. let 20. století prozkoumal zaniklou usedlost spojitelnou s funkcí kovářny. Výzkum publikovaný v *Památkách archeologických* v roce 1969 přinesl závěr (vynecháme-li starší raně středověké objekty), že: „Podle dosavadních poznatků o typologii mladohradištní a středověké keramiky by bylo možno položit mutějovickou kovářnu A do doby od konce 12. století k roku 1300“ (*Pleiner 1969, 538*). Podobně objekt

litoměřického kolegy O. Kotyzy ze vzpomínky na pana docenta Smetánku.²¹ Artefaktuální archeologie je bezesporu základ našeho oboru, neboť bez hmotné kultury by nebylo archeologie. Ale vědu artefakt nedělá, je jenom prostředkem k pochopení tamějšího člověka. Čím více má badatel zkušeností, tím více si uvědomuje, jak je těžké donutit tyto němé svědky promluvit, jak i údajně jednoduché problémy jsou složité a mnohdy bez odpovědí. A odborné články a texty by měly být vyprávěním tohoto příběhu, ne jenom popisem.

Je ale jasné, že v prostředí České republiky, kde až na výjimky se zpravidla v klasických archeologických situacích nezachovávají ekofakty, keramické fragmenty tvoří, díky svým vlastnostem – odolnosti, trvanlivosti a univerzálnosti v použití, zdaleka nejpočetnější skupinu ze všech pozůstatků dřívějších kultur (Doležalová 2015, 40). Velmi výstižně problémy archeologie s keramikou vystihl M. Mazuch (2013, 24–25): „Archeologie středověku má např. oproti archeologii pravěké v lecčem zdánlivě usnadněnou výchozí pozici již svou odlišnou podstatou, danou historickým obdobím, jímž se zabývá. První písemné prameny nám poskytují určité indicie, či přímo doklady o fungování vztahů ve společnosti a ekonomice, zároveň je však archeologie raného středověku ve svých interpretacích těmito prameny značně limitována. Vzniká tak často zdánlivý paradox, že na rozdíl od raně středověké archeologie je v jednotlivých obdobích pravěku, mnohem více vzdálených v čase jakoby více „jasno“ o mnoha otázkách týkajících se takzvané společensko-ekonomické nadstavby. Na druhé straně právě kvůli výše uvedeným specifickým okamžitě vyvstává při odhalování historie raného středověku obrovské množství nových problémů, jejichž řešení přinášejí při snaze o co nejvěrnější a nejpodrobnější zpracování určitého jevu zase další komplikace (především chronologické, vznikající přehnanou snahou, o co nejdetailnější datování, při níž dochází k atakování, nebo dokonce překračování hranic rozlišovacích schopností oboru samého). Jedním z problémů, který dobře charakterizuje předešlá slova, je i otázka rozdělení, popisu, možnosti zpracování, způsobu a organizace výroby, distribuce, a zejména významu keramických nádob v raném středověku a hrnčířství samého, a to jak pro tehdejší společnost, tak pro dnešní archeologii, a tudíž i pro případné historické závěry.“ Slovanská hradištní keramika se obecně jeví jako velmi uniformní, ať už v tvarové typologii, keramické hmotě nebo ve výzdobě (základní ryté motivy

---

kovárny B: „(...), není jiné možnosti než položit nalezenou keramiku do 13. století, a to podle srovnání s jinými takto datovanými soubory, uvedenými již dříve.“ (Pleiner 1969, 541). Spolu s kolegou M. Volfem jsme v zimě roku 2017 nejen museli dát R. Pleinerovi po téměř padesáti letech za pravdu, ale především jsme konstatovali, že i přes maximální snahu nejsme schopni dataci zpřesnit (obr. 30–32). Ale jelikož nelze závěry stavět na jednom jediném souboru, byly zpracovány takřka všechny hodnotné a dostupné keramické soubory ze středního Poohří, o nichž pojednávají následující řádky.

²¹ Citováno z: <http://lape.prf.jcu.cz/news/?post=vzpominky-na-zdenka-smetanku> (7. 4. 2017).

vlnovka, rýha vpich – a to vždy v jednoduchém nebo hřebenovém provedení, a nepříliš častá plastická výzdoba). Je velmi těžké v této zdánlivě homogenní mase nádob rozpoznávat společné prvky, které by mohly ukazovat na shodného tvůrce, společné tradice nebo způsoby distribuce tohoto zboží (*Mazuch 2013, 24*). Již ze samé povahy tohoto druhu nálezů, jako řemeslného výrobku podléhajícího různým tradicím, schopnostem a zkušenostem svého tvůrce, jeho momentálnímu psychickému rozpoložení, tvořivosti, mnohým způsobům napodobování na širším teritoriu a v neposlední řadě změnám v určitých výrobních znacích (k tomu *Bubeník – Frolík 1995*), v průběhu času vyplývá, že nemůžeme nikdy najít přesné hranice mezi možná původně společnými skupinami nádob (ale i jiných výrobků), i když určité umělé meze si při studiu raně středověké keramiky zřejmě vytvořit musíme (*Frolík 1995, 130*). Velmi dobře vystihl složitost tohoto procesu *Z. Váňa (1961)* v práci o keramice zabrušanského typu v severozápadních Čechách: „Nalézt společného jmenovatele v množství individuálních znaků keramických forem a podat jeho charakteristiku s platností definice není vždy snadnou věcí, i když výjimečnost určitých jevů pociťuje ten, kdo pracuje s příslušným materiálem, někdy velmi jasně. (...) Cílem každé klasifikace, která je statická, musí být co největší přiblížení ke skutečnosti, která je dynamická, a to v obojím směru – časovém (třídění vývojových stupňů, fází) i prostorovém (vymezení kulturních skupin, variant, typů atd.), a to někdy i za cenu setření ostřejších hranic mezi roztržiděnými celky. Uvnitř poměrně homogenního celku se však rýsuje při zachování základní stylistické jednoty řada zvláštních forem a prvků, které nabývají množícími se nálezy charakteru lokálně omezených typů nebo variant“ (*Váňa 1961, 465–466*).

Souhlasím s názorem *L. Čapka (2015, 29–30)*, že zpracování a publikace keramiky se stává rutinou, která nanejvýše doprovází komentovanou výpověď nálezových situací s ohledem na jejich chronologii. Přitom keramika je důležitým indikátorem celé řady sociálně-ekonomických procesů ve výrobní a spotřební sféře. Dozajista postrádáme důležité studie týkající se funkce a významu keramiky ve společnosti, tj. jak byla keramika využívána a z jakého důvodu byla vyřazována, a jak bylo s keramikou zacházeno v běžném každodenním životě. Málo informací je i o samotné organizaci hrnčířské výroby a sociálním postavení hrnčířů vyplývající z analýzy písemných pramenů. Stejně tak z metodického hlediska je problematická rozdílnost přístupů ke studiu, která znemožňuje řešení komplexnějších otázek distribuce keramiky mezi městskými centry na lokální, regionální a nadregionální úrovni (*Čapek 2015, 29*). Na druhou stranu lze jednoduše oponovat, a týká se to i středního Poohří, že nám chybí dostatečně kvalitní soubory, na kterých bychom výše uvedené problémy mohli řešit. Nejsm ale příznivcem podrobných formalizovaných deskripčních systémů. Pokračuji v tradičním

směru věnujícímu se obecnému popisu keramických souborů založenému na intuitivním popisu (Doležalová 2015, 45). Ten pracuje s rozčleněním keramiky do keramických skupin na základě technologie výroby, případně morfologických znaků či využívá přírodovědných analýz (např. pro Most *Klápště* 2002). Domnívám se, že v případě práce s deskripčními systémy je problémem časová náročnost nutná k naplnění databáze daty. A i zde stále zůstává subjektivita badatele. Ta vnáší do popisu keramiky různou míru zkušenosti, roli hraje i časový tlak, či kvalita světla, ale i nesnadnost objektivně postihnout některá popisná kritéria, např. barvu a zrnitost (Doležalová 2015, 48). Zároveň ale přiznávám, že mnou zpracovávané soubory čítali převážně desítky až stovky, maximálně jednotky tisíc zlomků keramiky, tudíž nebylo ani potřeba využívat pokročilejších statistických metod.

V současnosti je standardem rozdělení keramického souboru do skupin vyčleněných na základě makroskopického popisu složení keramické hmoty a technologických vlastností fragmentu. Makroskopické pozorování bývá upřednostňováno z hlediska jeho dostupnosti a jednoduchosti. Takové posouzení keramického materiálu ale sebou přináší řadu obtíží a vypovídá spíše o současném stavu nalezených fragmentů keramiky než o způsobu výroby. Dlouhodobě se také potvrzuje již zmíněný předpoklad, že není možné se vyhnout subjektivitě při rozhodování o rozdělení určitých zlomků do jednotlivých skupin. S touto problematikou souvisí také otázka tzv. keramických skupin a tříd (obecně k tématu Doležalová 2015, 52–55). Přesnou definici a ukotvení kategorie keramických skupin navrhla K. Matějková (2014). Inspirována zahraniční literaturou pracuje s keramickými skupinami jako s obecnější kategorií, než jsou keramické třídy, kterým je skupina nadřazeným pojmem. Tedy jedna skupina může zahrnovat více tříd. Keramickou skupinou chápe např. glazovanou keramiku, červeně malovanou, zakuřovanou či redukčně pálenou keramiku (Matějková 2014, 92–96). Ve shodě s K. Matějkovou (2014, 91–92) se tak domnívám, že charakteristika keramických tříd, jako ještě podrobnější kategorie, je záležitostí silně individuální. Zaprvé postupem času narůstá jejich množství, aniž by docházelo ke komplexnímu zhodnocení jejich přínosu, výhod či nedostatků, případně k jejich vzájemnému propojování. A často nelze zaručit stejné výsledky při opakované aplikaci. Zadruhé i u méně početných souborů je možné makroskopicky rozeznat velké množství tříd, a v případě souborů s převahou menších keramických fragmentů zpravidla postrádáme představu o celku. Odděleně se tak mohou části jedné nádoby makroskopicky jevit jako odlišné. V neposlední řadě je třeba vzít v úvahu, že výsledné vyčlenění nové keramické třídy může být ovlivněno také postdepozičními procesy nebo laboratorním zpracováním (Matějková 2014, 91). Nasnadě také otázka, zda rozlišování desítek keramických tříd může

příspěť k lepšímu chronologickému ukotvení jednotlivých prvků v čase a k poznání keramické produkce vůbec. Mnohem přínosnější se i mně osobně tak jeví vyčlenění keramických skupin. Jejich charakteristika je obecnější a mezi badateli lépe „přenositelná“. V rámci keramických skupin se pozornost soustředí na hlavní a na první pohled patrné znaky. Vedle těchto znaků je možné v rámci skupin představit i výčet charakteristických výzdobných prvků, tvarů nádob a morfologie okrajů. Na jejich podkladu pak snad v budoucnu bude možné lépe charakterizovat keramické horizonty a vyvíjet snahy o chronologicky citlivější vymezení (*Matějková 2014, 92–93*). Ve skutečnosti se samozřejmě použití kategorií tříd a skupin překrývá a je dáno především tradicí výzkumu a uvážením autora zpracovávajícího keramiku, je ale třeba používané názvosloví definovat. Zároveň je zřejmé, že nejednotnost používané terminologie (což se týká i např. pojmenovávání typů okrajů)²² a často jen slovní popisy keramiky nedoplněné barevnými fotografiemi reprezentativních zástupců přináší problémy v oné přenositelnosti údajů mezi badateli, což znesnadňuje nadregionální bádání.

2.1.1. Nástin relativní a absolutní chronologie

Vstupní premisou úvah o keramických nálezech je všeobecný předpoklad, že raně středověká keramika se vyvíjí dle typologických schémat, tedy od nejjednodušší k nejsložitější, od primitivní k technologicky dokonalé. Tato premisa je ostatně obsažena ve většině archeologických publikací a na jejím respektování stojí jakási „datovací konvence“, sledující periodizaci českého raného středověku na období časně slovanské a staro- až pozdněhradištní (*Meduna a kol. 2012, 39*). Pro nástin vývoje keramiky ze středního Poohří a stanovení základních horizontů toto dělení v obecném slova smyslu platí také. Severozápadní a severní Čechy bývají při pohledu z „vnějšku“ považovány za oblast z kvalitně vypracovanou chronologií keramiky, a to jak u raně středověké keramiky typologicky vázané na významná hradska centra v regionu 9., 10. – 12. století (*Bubeník – Meduna 1994, 183–192*), tak i u mladší středověké keramiky 13. – 15. století vycházející především ze zpracovaných souborů z vrcholně středověkých měst a panských sídel (*Zápotocký 1978; Gabriel a Smetana 1983*). Bližší pohled ale ukáže, že se jedná o chronologii relativní stojící na oné datovací konvenci a jejíž absolutní zasazení je spíše pocitové a závisí na zkušenostech jednotlivých badatelů

---

²² Pro typy a varianty okrajů a výzdoby využívám názvosloví vytvořené *J. Bubeníkem (1988, 28–38)* a *M. Zápotockým (1978)*, které se v detailech sice odlišuje, ale všměs není důvod ho měnit.

(výjimkou jen Most – *Klápště 2002*; do budoucna snad zlepšení přinese publikování nálezů ze Žatce a Kadaně).²³

Základ poznání raně středověké keramiky středního Poohří vytvořil *J. Bubeník* (1988, 12–13, 25–60), který přestože stav nálezového fondu po stránce skladby i charakteru nálezů pokládal za neuspokojivý, pokusil se o chronologické rozbory nálezů. Předvídavě tím sledoval mimo jiné úmysl, vytvořit určitou, byť třeba i omezenou a problematickou výchozí základnu pro eventuální další bádání v rámci regionu. Pro nedostatek hodnotných nálezových celků vycházel z morfologického a typologického rozboru. Při něm se opíral především o celé neporušené nebo věrohodně rekonstruovatelné tvary nádob, které však pocházely většinou pouze z hrobů. Proto musel do určité míry odhlédnout od případných funkčních rozdílů a chronologických posunů mezi sídlištní a hrobovou keramikou. Určitá stratigrafická pozorování mu byla k dispozici pouze z jeho nevelké sondáže na hradišti Drahůš u Postolopr. A protože ani po rozbořech nálezů nebylo podle jeho názoru možné bezpečně stanovit jejich jemnější krajové chronologické členění a tím i detailnější místní periodizaci, nezbývalo než se dále opírat o klasické typologicko-chronologické schéma dob hradištních. *J. Bubeník* se jen v rámci střední doby hradištní pokusil o vydělení nálezů její mladší fáze, které se ovšem do určité míry překrývají s nálezy mladohradištními. Stejně znaky pozoroval i u některých nálezů přechodného rázu mezi starší až střední či mladší až pozdní dobou hradištní.

Chronologii keramiky opírající se o schématické dělení raného středověku se na základě nálezů ze Žatce dlouhodobě pokoušel zpřesnit *P. Čech*. Vymezil 4. fáze vývoje žatecké aglomerace, v rámci kterých definoval 7 horizontů keramiky (*Čech 2008*, 42–45; *Čech a kol. 2013*, 20–21, obrazové tabulky na stranách 132–157). Přestože se jedná v širokém okolí o jedinou lokalitu jejíž chronologie raně středověké keramiky má i své absolutní opory (*Čech 2006*, 28–43; *Čech 2013*, 12–13), její využitelnost je přesto omezená. Z mého pohledu, který nemusí být nutně správný, se i na Žatci ukazuje, že vývoj keramiky nebyl nikterak progresivní. V podstatě platí základní dělení raného středověku na starší a mladší s předělem někdy v průběhu 10. století. Vezmeme-li si valnou většinu okrajů mladší doby hradištní, tak jejich využívání pokračuje bez větších úprav až do 13. století. Interpretáční potíže přináší použití žatecké chronologie na soubory keramiky z venkovského prostředí, které jsou mnohem méně početné, tudíž obsahují menší počet datačně citlivějších prvků a jsou minimálně stratifikované,

---

²³ Je třeba přiznat, že s nálezy např. z Litoměřic, které by byly s Mostem jistě srovnatelné, či ze severní poloviny severozápadních Čech (Ústí n. L., Děčín), nemám dlouhodobější osobní zkušenost a nemohu je proto objektivně posoudit.

tj, pocházejí buď z jednotných výplní objektů nebo z jednovrstevných kulturních vrstev. Tyto nálezy je třeba brát jako doklady určité fáze osídlení s rezervou, protože je obecně známo, že doba oběhu některých předmětů je poměrně dlouhá, a to i u keramiky. Zvláště sídlištní nálezy přitom naznačují často určité překrývání regresivních i progresivních forem. Týká se to především dlouhodobě osídlených lokalit, kde se ve výplních objektů může míchat více chronologických fází. Samozřejmě datuje nejmladší prvek, ale v případě mlado-pozdně hradištní keramiky je velmi těžké určit co je ve skutečnosti nejmladší. Srovnání nálezových souborů z vesnického prostředí s poznatky o střediskových lokalitách může tedy sice zprostředkovat dostatečně hodnotné ukazatele, ale bylo by do budoucna třeba souborně vyhodnotit jaké typy nádob, okrajů a výzdoby jsou průběžné a jaké se naopak objevují až postupem času. To je možné asi jen na keramice ze Žatce, neboť z ostatních částí středního Poohří archeologické studium stále ještě musí poukazovat na nedostatek pramenů příhodných k rekonstrukci sekvence raně středověké keramiky. Zároveň je ale jasné, že se v Poohří nevyskytují žádné dominantní typy okrajů tak jako například v Praze (*Profantová 2013*).²⁴ Ze sledované oblasti pochází jeden jediný keramický soubor ze starších fází raného středověku mimo centrální lokality, k němuž máme absolutní datum. Nález pochází z Čejkovic, malé vsi rozložené na levém břehu potoka Liboc, 9 km západně od Žatce, kde byla v roce 2015 při výstavbě vodovodu zdokumentována sídlištní jáma obsahující zlomky keramiky zařaditelné do střední doby hradištní (obr. 33, 34). Následná radiokarbonová datace uhlíku z výplně objektu přinesla datum 664–864 AD (s 96 % pravděpodobností; 664–779 AD s 86 % pravděpodobností), což vezmeme-li horní hranici rozmezí a skutečnost, že odebraný uhlík je vlastně ve výplni objektu v druhotné pozici a udává nám tak datum post quem pro zaplnění objektu, odpovídá chronologickému zařazení nalezených zlomků keramiky do horizontu Žatce A–B, tedy do 9. až počátku 10. století.²⁵

Vzhledem k tomu, že z celého středního Poohří nepochází kromě Žatce žádný další stratifikovaný, dostatečně kvantitativně a kvalitativně početný soubor keramiky ze starší až mladší doby hradištní (výjimkou snad jen hradiště Rubín, viz pozn. 25, či Drahůš u Postoloprta), zaměřím se dále na situaci v závěru raného a na počátku vrcholného středověku, které se zatím

---

²⁴ Již J. Klápště v tomto směru zdůraznil jeden závažný problém. Klasifikace založená na regionálních typech, tj. z celku vybraných jedincích, nepochybně usnadňuje archeologickou komunikaci, obsahuje však citelná úskalí, neboť jejím prostřednictvím vlastně neústrojně vyjímáme část hrnčířské produkce z přirozených souvislostí. Titíž hrnčíři vyráběli i další keramické tvary a užívali dlouhodobé výzdobné prvky (*Klápště 1994a*, 93).

²⁵ Připravuje se revize výzkumů a nálezů z hradiště Rubínu Podbořan, lokality osídlené od 8. a jako hradiště zanikající někdy v průběhu 10. století (*Bubeník 1997; 2006*). Nejen pro chronologii keramiky starších fází raného středověku, ale především pro počátek mladohradištní keramiky představuje Rubín zajímavou lokalitu (k tomu také *Čech 2013*, 105–108).

ve středním Poohří podrobněji nikdo nevěnoval. Tedy na dobu nástupu nových prvků a jevů a délku přežívání prvků a jevů, tkvějících svými kořeny v předchozím vývoji. Na úvod je třeba zmínit, že zde dochází k mírnému rozkolu mezi obecnou periodizací a vývojem hmotné kultury. Pozdní doba hradištní je tradičně kladena do 12. století a následující století třinácté je již považováno za vrcholný středověk. Hmotná kultura, myšleno především keramika, se ale v 1. polovině 13. století prakticky nemění a z literatury vždy není plně jasné, zda se již jedná o keramiku vrcholně středověkou, nazývanou jako keramika hradištní tradice, či jde stále o keramiku pozdně hradištní. Sám termín „keramika hradištní tradice“ nepředstavuje obecně platnou chronologickou informaci a může být zavádějící. V první řadě tím, že odkazuje na sepětí s raně středověkou produkcí, zadruhé pak proto, že v různých oblastech může „zboží hradištní tradice“ označovat odlišné zboží (*Matějková 2014, 96*). Zvláště v případě vesnického prostředí je jeho nástup obtížně zachytitelný a doba jeho trvání může přecházet i hlouběji do vrcholného středověku, jak ukazují mnohé soubory z Poohří (viz dále). Zpracováním materiálu, způsobem vytváření, technologií výpalu a zčásti i užitou výzdobou by tato keramika měla odpovídat předcházející pozdně hradištní tradici, která předchází výrazným technologickým změnám, spojeným s nástupem mladší středověké, především světlé červeně malované keramiky (zejména *Klápště 1983; 1998*). V mém chápání by ale tato keramika neměla mladší středověkou keramiku jen předcházet, ale primárně se jedná o vrcholně středověkou keramiku, která vychází z keramiky pozdně hradištní a je postupně nahrazována mladší středověkou keramikou, od které přejímá například výzdobné prvky jako vývalkovou šroubovici. Jednoduše řečeno se tedy shodují s J. Bubeníkem a P. Čechem, že závěr pozdní doby hradištní na základě keramiky spadá do doby kolem poloviny 13. století. Následuje již vrcholně středověká keramika označovaná jako keramika hradištní tradice, která je postupně nahrazována mladší, povětšinou oxidačně vypalovanou středověkou keramikou.

Pro řešení otázek týkajících se keramické výroby 12. – 14. století nelze již dnes plně říci, že by nálezový fond ze středního Poohří zůstával málo rozsáhlý, ale je značně nevyrovnaný ve své kvalitativní struktuře. Uvažovaná sekvence začleňuje zhruba tři desítky hodnotnějších souborů, při jejichž hodnocení narážíme na několik omezení, které umožňují pouze limitované interpretace. Keramické zlomky uplatněné při klasifikaci jednotlivých skupin byly získány jak povrchovým sběrem, tak při destruktivních archeologických výzkumech, ovšem s rozdílnými stratigrafickými situacemi, a tedy různé vypovídací hodnoty. Nálezy také pocházejí z odlišných geografických a sociálních prostředí. Nástin relativní chronologie rozlišuje několik fází použitelných při řešení sídelně historických otázek, které vycházejí z větší

části ze zpracování níže uvedených nálezových souborů, z menší části z publikovaných keramických souborů. Pro sledované období je primárně Žatecku a Podbořansku příznačný výskyt dvou keramických skupin. Obou si povšiml již J. Bubeník, proto vyjdu z jeho popisu (*Bubeník 1988*, 39). První skupinu vytváří nádoby s tvrdým vypalováním, světle šedé, žlutošedé či bělavé šedé barvy, charakterizované rovněž vesměs slabou příměsí slídy. Po typologické stránce se hlásí k pozdně hradištní keramice až středověké keramice hradištní tradice. Tvary jsou nejčastěji nečleněného těla a esovitého profilu nebo naopak s ostře odsazeným hrdlem a podhrdlím. Mají nahoru protažené, vytažené nebo zduřelé či okraje typu plochých okruží a výzdobou provedenou většinou řídce kladenou šroubovicí. Druhá výrazně mladá až pozdní skupina keramiky je charakterizována příměsí s velkým množstvím slídy, stopami po obtáčení, méně tvrdým vypalováním, často hnědých barev. Váže se opět na stejné tvary jako předešlá skupina, ale na rozdíl od ní neregistrujeme okraje zduřelého typu a okraje charakteru plochých okruží. Podle názoru *J. Bubeníka (1988, 39)* se obě skupiny navzájem nevylučují, jak by ukazoval společný výskyt jejich prvků v sídlištním objektu nacházejícím se jihozápadním okrajem Žatce při silnici na Čeradice (*Bubeník 1988 Tab. CCXXX, 3–17*). Domnívá se proto, že jejich výskyt nebyl v oblasti územně omezen, jde spíše o jev časově podmíněný a souvisí s vyzníváním tradic hradištní keramiky.

Dostáváme se tak k hodnocení tohoto bezpochyby zajímavého jevu, kdy především v oblasti Žatecka a Podbořanska (s jistými přesahy do okolí) zacházíme se dvěma skupinami keramických nálezů, které se časově ani místně zdá se nevylučují (obr. 35). Jedná se o jednoduše makroskopicky rozeznatelné skupiny, jež se na lokalitách objevují v různém vzájemném poměru a lišící se kromě samotné keramické hmoty jen několika drobnostmi. Skupiny byly definovány na základě makroskopicky postižitelných vlastností keramického materiálu, technologie výroby, morfologie, výzdoby a barvy střepu:

Keramická skupina 1 „šedá“

Hmota: jemné až středně hrubé ostřívo, velmi nízký podíl slídy. *Výpal a barva*: výpal ve smíšené atmosféře, kvalitní, tvrdě vypálená keramika v odstínech šedé (může přecházet až do bílé – často se liší vnější a vnitřní strana střepu), vyskytují se náběhy k oxidačnímu výpalu. *Morfologie a výzdoba*: z okrajů se vyskytují nahoru protažené, nízké vytažené, vyhnuté, rozevřené, ovalené kalichovité a římsovité tvary, nechybějí náběhy k okružím, nízká okruží a okraje zduřelé; dna podsýpaná (minimálně se značkami); výzdoba rytá, soustřeďuje se do zpravidla vícenásobných jemnějších, ale i hlubších šroubovicových rýh, k doprovodným prvkům patří jednoduchá i vícenásobné ryté a žlábkové vlnice; výskyt vývalkové šroubovice.

Keramická skupina 2 „slídnatá“

Hmota: jemné až středně hrubé, vysoký podíl slídy. *Výpal a barva:* výpal ve smíšené atmosféře, středně kvalitní, barva převážně v odstínech hnědé (až přechod k černé), často se barevně odlišuje vnitřní a vnější strana (výskyt tzv. sendvičového efektu). *Morfologie a výzdoba:* z okrajů zachyceny vytažené s vnitřním prožlabením, římsovité, protažené, rozevřené, kalichovité a okružní; dna podsýpaná (minimálně se značkami); výzdoba se omezuje na svazky rytých mělkých i hlubších linií, někdy v kombinaci s jednoduchou i vícenásobnou vlnicí, či vpichy, vývalková šroubovice.

Starší bádání se domnívalo, že u první skupiny vstupujeme do výrobní tradice odlišné od starého Žatecka (*Klápště 1994a*, 147). Určité vazby byly shledávány v oblasti Rakovnicka, což jsem se i sám domníval v bakalářské práci, že by toto mohlo ukazovat na ovlivnění této skupiny v konečném důsledku i pražskou keramikou (viz dále). Původ druhé skupiny byl hledán čistě na Žatecku, neboť svým charakterem vychází ze starších výrobních tradic této oblasti. Podobně uvažoval i P. Čech, který „šedou“ skupinu považuje za mimo žateckou. Vodítkem pro rozpoznání typicky žatecké keramiky by měl být materiál z něhož byla keramika zhotovena a z něhož by měla být raně středověká keramika v Žatci, případně v jeho nejbližším okolí, vyráběna po celé období, tj. od 9. do počátku 13. století (*Čech 2006*, 43–44). Specifickým a makroskopicky spolehlivě rozeznatelným rysem je písčitého materiálu a povrch s příměsí drobné, stříbřitě se lesknoucí slídy (tedy naše skupina 2). Naopak již od střední doby hradištní lze i v Žatci snadno rozeznat, která část keramické produkce podle P. Čecha není místní díky odlišnému charakteru materiálu spojeném i s rozdílnou výzdobou (naše skupina 1). Sám ovšem uvažuje, že velmi početné zastoupení keramických zlomků považovaných na základě materiálu za mimo žateckou produkci je obtížně interpretovatelné, a že by bylo třeba porovnání s okolními lokalitami (*Čech 2006*, 45). S jistotou lze dnes prohlásit, že se nejedná o keramiku dováženou ze vzdálenějších míst, ale jde o místní keramickou produkci rozšířenou na území středního Poohří.

Počátky toho jevu jsou ale nejasné. Příklad Žatce naznačuje, že je třeba hledat již ve střední době hradištní, což by snad bylo možné spojovat s regionální diferenciací keramické výroby, jejíž chronologie ale zůstává obtížná. V severozápadních Čechách se už od 50. let daný problém stal součástí komplikované diskuze o počátcích tzv. mladohradištní keramiky (*Klápště 1994a*, 92). Odvoláme-li se vzdáleně na pražskou keramickou sekvenci, je i ve středních Čechách nástup keramiky tzv. šedé řady, především archaických a klasických kalichovitých okrajů, velmi diskutovaným problémem (souhrnně *Profantová 2013*, 39–40). Většina badatelů

se shodne, že k této razantní změně došlo již první polovině 10. století, archaické kalichovité okraje s hřebenovou výzdobou a se zúženým krčkem se objevují nejspíše ve 40. letech („pokročilá 1. polovina 10. století“ *J. Frolíka 2002*), někdy se uvažuje již o začátku druhé třetiny 10. století, ne-li ještě dříve (*Čiháková 2001*, 43), tedy přibližně mezi léty 930–950 (*Boháčová 2013*, 19–21). Pro vývoj v návaznosti na keramiku s límcovitými okraji ukazuje jak stratigrafie (*Bartošková 2012*, 77), tak složení těsta a morfologické znaky. Kromě okrajů tuto keramiku charakterizuje „krupicovitý povrch“, šedá či bělavá barva a výzdoba vlnic i vodorovných rýh prováděných jednozubým rydlem, na keramice se objevují značky. Keramika se pak po dobu téměř 150 let ve středních Čechách nemění, další změnou je až výskyt zduřelých okrajů ve 12. století. Zásadní proměnou tak ve středních Čechách keramická produkce prochází od 2. třetiny 10. století, vyráběná již řemeslně jako tzv. šedá keramika s hřebenovou a vzápětí jednoduchým rydlem provedenou výzdobou a kalichovitými okraji (*Profantová 2013*, 40).

Při studiu počátků tzv. mladohradištní keramiky lze teoreticky postihnout jejich chronologický vztah ke státopornému procesu.²⁶ Výrazem začlenění kraje při Ohři pod přímou svrchovanost Přemyslovců se stal žatecký hrad, který podle obecně přijímaného výkladu založeného na archeologických výsledcích vystřídal jako centrum oblasti nedaleké hradiště Rubín. Prvotní výskyt „šedé“ keramické skupiny, zdá se, ale těmto událostem předchází. S jistotou ale můžeme předpokládat také vzájemné ovlivňování obou skupin keramiky. Některé znaky, např. zduřelé okraje či značky na dně nádob, však zůstaly vyhrazené pouze pro první skupinu. Jaký klíč vedl k užití ve větší míře té či oné keramiky na jednotlivých lokalitách, a to v dlouhém časovém úseku pokračujícím až do 14. století, zůstává nejasné. Ve snaze řešit tuto situaci byly zpracovány 29 keramických souborů ze středního Poohří o nichž pojednává následující tabulka, a na ní navazující grafické zobrazení ve formě mapy (obr. 36).

---

²⁶ Není asi náhodné, že s počátky diskutované keramiky leckde souvisel i nástup hrnčířských značek. O jejich celkové interpretaci sice nepadá shoda, svou funkci však zřejmě alespoň dílem prostupovaly organizací ekonomického života (*Varadzin 2005*). Základ změn v hrnčířské produkci bývá spatřován právě v její nové organizaci, ve vyšším stupni koncentrace dříve rozptýlených hrnčířů (*Klápště 1994a*, 92).

	Lokalita	Poloha	Výzkum	Specifikace	Počet kusů (zlomků)	Datace	Keramické skupiny		
							„šedá“	„slídnatá“	další („mladší střed. zboží“)
1	Blatno/LN	u rybníka, V od vsi	povrchový sběr		77	rs.4 – rs/vs	18 %	82 %	/
2	Blišany u Podbořan/LN	„u sv. Václava“, ZSV Nevechovice	povrchový sběr		stovky kusů	rs.3 – vs.1	79 %	17 %	4 %
3	Dolánky u Podbořan/LN	při silnici do Pšova	povrchový sběr		600	rs.3 – rs/vs	44 %	56 %	/
4		u železniční trati, Z od vsi	povrchový sběr		228	rs.2 (?), rs.3 – rs/vs	20 %	80 %	/
5	Hradiště nad Ohří/LN	u silnice do Stekníku	povrchový sběr		155	rs.4 – vs.1	32 %	67 %	1 %
6	Chrástřany/LN	při silnici na Brody	povrchový sběr		80	rs/vs – vs.1	5 %	95 %	nesbíráno
7		V od vsi, při železniční trati	povrchový sběr		71	rs.4 – vs.1	45 %	55 %	nesbíráno
8	Jeřeň/KV	vrch Orlík, opevněné sídlo	výzkum 2014	so 2, 3/14 - kulturní vrstva	780	rs/vs – vs.1	84 %	7,5 %	8,5 %
9		náves, tvrziště	výzkum 1996	destrukční vrstvy	4097	rs/vs – vs.2	19 %	3 %	78 %
10	Krásný Dvůr/LN	při silnici na Vysoké Třebušice	povrchový sběr		stovky kusů	rs.3 – vs. 1	29 %	59 %	2 %
11	Libočany/LN	statek při silnici na Čeradice	výzkum 1968	objekt 4/68	84	rs.4 – rs/vs	23 %	77 %	/
12	Líčkov/LN	při potoce, S od vsi	výzkum 1992	objekt 1/92, povrchový sběr v okolí	30	rs.3 – rs/vs	30 %	70 %	/
13	Očihov/LN	„Kleinmühle“, S od vsi	výzkum 2009	objekt 1/09, povrchový sběr v okolí	188	rs.4 – vs.1	89 %	11 %	/
14	Oploty/LN	S od vsi	povrchový sběr		200	rs.2 (?), rs.3 – vs.1	20 %	80 %	nesbíráno
15	Opočno/LN	náves	výzkum 2013	objekt 2/13	67	vs.1	49 %	46 %	5 %
				objekt 14/13	99	rs/vs – vs.1	33 %	66 %	1 %
				objekt 15/13	114	rs/vs – vs.1	51 %	49 %	/

	Lokalita	Poloha	Výzkum	Specifikace	Počet kusů	Datace	Keramické skupiny		
16	Nové Sedlo/LN	náves	výzkum 1998	objekt 1/98	43	rs.4	30 %	70 %	/
17	Podbořanský Rohozec/LN	hrad Křečov	povrchový sběr	hradní jádro	183	vs.1 – no.1	14 %	15 %	71 %
				předhradí	157	vs.1 – no.1	4 %	58 %	38 %
18	Podbořany/LN	ul. Na Kopci	výzkum 2015	objekt 1/15	133	rs/vs – vs.1	76 %	23 %	1 %
19		při hranici s k. ú. Pšov	povrchový sběr		117	rs.3 (?), rs.4 – vs.1	83 %	17 %	nesbíráno
20		mezi SV okrajem města a kafilérií	povrchový sběr		stovky kusů	rs.2 – rs/vs	45 %	55 %	/
21	Podlesice/CV	„U křížku“, při silnici do Vilémova	povrchový sběr		150	rs. 1 (?), rs. 2 – vs.1	20 %	70 %	10 %
22	Pšov/LN	„starý Pšov“, Z od vsi	povrchový sběr		230	rs.3 (?), rs.4 – vs.1	64,5 %	21,5 %	14 %
23	Sedlec u Radonic/CV	šlechtické sídlo neznámého jména	povrchový sběr		65	vs.1	3 %	95 %	2 %
24	Sířem/LN	„Hittmannovo pole“, SZ od vsi	výzkum 1932	objekt	37	rs/vs – vs.1	16 %	76 %	8 %
25	Stekník/LN	náves	výzkum 2014	objekt 4/14	128 a deset částí nádob	vs.1	23 %	8 %	69 %
				objekt 5/14	32	vs.1	37,5 %	25 %	37,5 %
26	Valeč/KV	vrch nad zámkem, šlechtické sídlo	výzkum 1997	kulturní vrstva	stovky kusů	vs.1 – vs.2	95 %	1 %	4 %
27	Vitčice/CV	intravilán, V okraj vsi	výzkum 1971	objekt 1/71	156	vs.1	1 %	88 %	11 %
28		V okraj vsi	povrchový sběr		52	rs. 3 – vs. 1	36,5 %	58 %	5,5 %
29	Vroustek/LN	při kostele sv. Jakuba Většího	výzkum 2016	so 1/16 - kulturní vrstva	109	vs. 1	95 %	2,5 %	2,5 %

Tab. 1: Lokality, kde by zaznamenán společný výskyt keramické skupiny 1 („šedá“) a skupiny 2 („slídnatá“), doplněno o mladší středověkou keramiku (podrobněji dále v textu). Aby šlo soubory statisticky vyhodnotit a zároveň aby se jednalo o reprezentativní soubory, byl minimální počet zlomků keramiky stanoven na 30 kusů v případě archeologického odkryvu (v tabulce jako výzkum s datem) a 50 kusů pro povrchový sběr (stanovený vyšší počet střepů u povrchového sběru by měl zaručit prokazatelnost naleziště). U sběrů zároveň platí problém neuzavřených souborů, a tedy možnost širšího časového intervalu. Zkratky v kolonce Datace odpovídají heslářům ADČ (nově AMČR), otazník značí nejistou dataci způsobenou malým počtem typických střepů.

K vyhodnocení napomáhá především mapové zobrazení (obr. 36). Na většině lokalit pozorujeme převahu „slídnaté“ keramiky, ale „šedá“ skupina je zároveň zastoupena alespoň v malé míře na všech lokalitách, což může nasvědčovat určité formě distribuce. Nápadná je převaha „šedé“ keramiky v okolí Podbořan (lokality č. 2, 13, 18, 19, 20, 22), ve Vroutku (č. 29) a na Valečsku (lokality č. 8, 9, 26), což by v teoretické rovině mohlo svědčit o přítomnosti hrnčíře, či hrnčířů preferujících výrobu tohoto druhu keramiky. Zároveň je ale jasné, že zobrazení je schématické neboť většinu souborů nelze datovat přesněji než na jedno století (viz. tabulka). Zajímavá je oblast Kadaňska, kde se obě skupiny od sebe i v početných souborech nedají rozlišit. Pro sledované období je zde typická keramika stojící někde na rozmezí našich skupin 1 a 2. Jedná se o převážně šedou (v různých odstínech) keramiku v jejíž hmotě je nápadná přítomnost slídy, a která se nalézá i v situacích ze 14. století. Jde-li o doklad „kadaňského“ výrobního okruhu, bude třeba ještě ověřit. O to víc překvapí přítomnost našich skupin 1 a 2 na lokalitách Krušných hor, a to na Kremsigeru (k.ú. Kryštofovy Hamry, okr. Chomutov) a v Boči (okr. Karlovy Vary). Obě lokality jsou ale specifické svou funkcí. Lokalita Kremsiger představuje zaniklé hornické sídliště z konce 13. a 1. poloviny 14. století (*Lissek a kol. 2014*), kde lze rozpoznat jak keramiku skupiny 1 a 2, tak většinově také onu „kadaňskou šedou slídnatou“ keramiku, což by teoreticky mohlo ukazovat zásobování hornické lokality z relativně velkého území. Potvrdit to do budoucna mohou snad jen petrologické rozborů keramiky. Podobně by šlo uvažovat v případě Boče nedaleko Klášterce n. Ohří, kde malý soubor keramiky, ale s jasně rozpoznatelnými skupinami 1 a 2, pochází ze středověké sklárny. Další rozšíření a především původ „šedé“ skupiny bude otázkou dalšího výzkumu. Většinově je zastoupena v souboru z Mutějovic na severním Rakovnicku (viz pozn. 20). Spolu se „slídnatou“ ji také zaznamenáváme západně od Loun v Kystře a v Radonicích n. Ohří (v těchto případech mi ale nebyly k dispozici nálezové zprávy ani dokumentace z výzkumů). Do budoucna je možné mapu se zobrazením keramických skupin dále doplňovat a zpřesňovat, ale domnívám se, že bez nalezení keramické pece i se vsázkou,²⁷ odpadní jámy hrnčíře, či nejlépe celé dílny hrnčíře, nebude možné definitivně otázku bezpochyby zajímavé specifičnosti keramiky na Žatecku a Podbořansku vyřešit.

---

²⁷ Jediný takový nález hrnčířské pece pocházející až z pokročilého 14. století (veškerý keramický materiál byl již oxidačně vypálen) je znám z budovy Chmelařského muzea v Žatci (*Káčerik 2010*).

2.1.2. Opory chronologie²⁸

Hledáme-li počátky regionální diferenciace keramiky již ve střední době hradištní, o něco složitější je časové ukotvení konce užívání raně středověké keramiky a nástupu mladší vrcholně středověké keramiky. Otázka změny celkového rázu keramiky ve 13. a 14. století představuje součást dlouhodobě řešené problematiky společenské proměny v tomto období. Na příkladech konkrétních souborů lze do jisté míry ukázat charakter posledního vývojového stadia tradiční produkce, její ovlivňování a nahrazování mladší středověkou keramikou. Ve středním Poohří bohužel za současného stavu nemůžeme pro vytváření absolutní chronologie plně využít ideální model řešení, který i přes jisté potíže spočívá ve spojení relativní archeologické chronologie s konceptem proměn středověkého osídlení, odvozovaným z písemného svědectví (*Klápště 2013*, 360). Ani pro jednu lokalitu se nám nedostává dostatečných opor z písemných pramenů, natož pak dostatku chronologicky citlivých předmětů, případně pomoci dendrochronologie. Absolutní datování se opírá o relativní chronologii, tedy o uložení keramických artefaktů v rámci jednoho nálezového souboru s převahou keramických nálezů jedné skupiny společně s nálezy dalších keramických skupin, či chronologicky citlivějších předmětů. Výběru keramických souborů předcházela analýza nálezové situace, především stratigrafie nálezových celků, případně místo odkud soubor keramiky pochází. Určitou pomoc nabízí radiokarbonové datování uhlíků. Jejich datace neznámá absolutní datování v pravém slova smyslu, ale představují spíše jakýsi „datovací ukazatel“ na širší dobu vzniku nálezového celku nebo souboru, neboť udávají sice datum post quem pro uložení např. výplně objektu, ale jejich přítomnost ve výplni, nejedná-li se samozřejmě o předpeční jámu či výrobní objekt apod., je druhotná.

Pramennou základnou se stalo několik keramických souborů, které byly získány buď povrchovým sběrem, nebo se u většiny jedná o soubory pocházející z relativně intaktních situací zjištěných při archeologických výzkumech – z různých typů zahloubených objektů (sídlištní jámy, odpadní jámy atd.) a stratifikovaných vrstev. Ve všech případech soubory čítají maximálně stovky keramických zlomků.

---

²⁸ Zde musím poděkovat všem kolegům díky kterým jsem měl možnost zpracovat soubory keramiky ze středního Poohří. Dík tedy patří Bc. M. Volfovi za konzultace obecně k tématu keramiky a informace o sklárně u Boče, MUDr. et. Bc. K. Dernerovi za informace o keramice z Kadaňska, Chomutovska a Kremsigeru, oba z ÚAPP SZČ. Dále za zpřístupnění nálezů děkuji PhDr. Petru Holodňákovi z žateckého muzea, Mgr. Lence Čtvrtníčkové z lounského muzea, PhDr. Lence Ondráčkové z chomutovského muzea, Mgr. Kateřině Blažkové z rakovnického muzea a Bc. Janu Tajerovi z karlovarského muzea.

- *Blšany (okr. Louny), zaniklá ves Nevechovice (dnes poloha „sv. Václav“), povrchový sběr z let 2014 a 2015 (obr. 37)*

Keramika pocházející z prostoru zaniklé středověké vsi (dnes pole) není ani tak důležitým souborem pro chronologii keramiky, jako spíše dává příklad velké variability okrajů obou keramických skupin. Omezením je, že počátky osídlení lokality spadají nejspíše již do střední doby hradištní. Sama ves je poprvé v písemných pramenech zaznamenána až ve 14. století.

- *Dolánky (okr. Louny), pole na jižním okraji vsi, povrchový sběr 2015 (obr. 38)*

Soubor keramiky z Dolánek je shodným příkladem jako předešlé Blšany. Počátky sídliště rozloženého přímo pod hradištěm Rubín lze taktéž řadit do střední doby hradištní. Celková absence oxidační keramiky, ale svědčí o jeho zániku v době před nástupem mladší středověké keramiky, kdy se ves přesunula na protější břeh Doláneckého potoka (první písemná zmínka z roku 1391).

- *Jeřeň (okr. Karlovy Vary), vrch Orlík, AV 2014 (obr. 39, 40, 190–192)*

Vrch Orlík na jihovýchodní straně Doupovských hor je solitérní vrch ležící 2,5 km jihovýchodně od obce Valeč. Na jeho vrcholu dosahující výšky 590 m n. m. byl identifikován ohrazený areál o ploše cca 0,8 ha. Přirozené skalní hřbety zde spojuje na západě a východě dvojice valů čímž vytváří kompaktní uzavřený areál. Severní hřbet zvlášť odděluje od plochy sedla relativně výrazný příkop o šířce 8 m, délce 30 m a hloubce cca 1 m. Po identifikaci antropogenních objektů bylo v roce 2014 přistoupeno k provedení cílené archeologické exkavace (vedoucí výzkumu Mgr. Filip Prekop z NPÚ, územní pracoviště Loket, a PhDr. Petr Křišťuf ze Západočeské Univerzity v Plzni). Chronologická pestrost získaných informací působí relativně překvapivě. Kromě dokladů využití prostoru z období mezolitu a mladšího pravěku (obvodový val) se podařilo zachytit nálezy středověkého stáří. K samostatnému vyhodnocení středověké keramiky, provedené autorem této práce, se přistoupilo především z důvodu objevu její významné koncentrace na samotné vrcholové plošině areálu při severním skalním hřbetu. Veškeré středověké nálezy se podařilo zachytit právě zde (drobné zjišťovací čtvercové sondy 2 a 3 o straně 1,5 m dosáhly hloubky 1,1 m). Zdá se, že středověké aktivity na lokalitě byly plošně velmi omezené právě pouze na severní vrchol oddělený příkopem, kde se nacházelo opevněné sídlo, charakteru nejspíše strážního opěrného bodu. Celkově zde bylo zachyceno 780 středověkých keramických fragmentů, které tvořili 92 % všech nalezených během výzkumu. Z rozboru keramiky, lze konstatovat, že je možné ji zařadit do intervalu 2. poloviny 12. století až poloviny 14. století. I když nebylo možné vyloučit, že keramické zlomky považované za typologicky starší, tj. pozdně hradištní, jsou vývojovým reliktem přežívajícím

ještě ve století třináctém. To se víceméně potvrdilo při analýze vzorků uhlíků pomocí radiokarbonové metody, která situaci datuje po roce 1290, ovšem s větší pravděpodobností až do 1. poloviny 14. století (*Prekop a kol. 2017*, v tisku). Jednoduchá stratigrafická situace o maximálně pěti vrstvách a malý rozsah výzkumu ale neumožňuje říci, zda počátek středověkých aktivit opravdu spadá až do závěru 13. století, nebo zda starší situace nebyly pouze zachyceny (lokalita se v písemných pramenech neobjevuje). Zpracování nálezového fondu středověké keramiky z vrchu Orlík ukázalo co do počtu výrazné zastoupení dvou keramických skupin (ker. skupiny 1 a 2, viz Tab. 1), ale ze souhrnu keramiky se vymyká několik položek, které svými určujícími znaky neodpovídají výrobním tradicím příznačným pro tuto část severozápadních Čech. Patří k nim nalezená část nádoby s červeným malováním. Všech 10 nalezených zlomků náleží jedné menší hrncovité nádobě bílé keramické hmoty s jednoduše upraveným nahoru protaženým okrajem s prožlabením a páskovým uchem. Výzdobu tvoří jednoduchá žlábková vlnovka doplněná červeným malováním. Na základě poznatků ze severních Čech lze nádobku z Orlíku datovat ještě do 2. poloviny 13. či do počátku 14. století (*Gabriel – Smetana 1983*, 125–129) a do této oblasti se s velkou pravděpodobností dostala jako import. V analyzovaném souboru se také nachází 22 zlomků náležející takřka ze sta procent ke spodní části jedné nádoby. Tvarově by se mohlo jednat o hrnec či džbán s mírně vyklenutým a podsýpaným dnem, šedým střepem a na vnějším povrchu se světle hnědou lesklou polevou. Při výzdobě vnějšího povrchu se uplatnily šroubovicové vývalky a tmavě červené malování. Nádoba se vymyká svým velmi kvalitním výpalem připomínajícím až kameninu. Nález z vrchu Orlík datačně spíše spadající do 14. století tak lze považovat za importovaný předmět, snad z německých oblastí (*Hoffmann 1997*).

○ ***Kryry (okr. Louny), hrad Kozí hrad, povrchový sběr z 1. poloviny 20. století (obr. 41)***

Drobný soubor keramiky pocházející z malého šlechtického sídla umístěného nad vsí Kryry. Patrně byl získán povrchovým sběrem někde v prostoru lokality jenž bývá nazývána hradem, a která byla výrazně narušena stavbou rozhledny na počátku 20. století. Poprvé se v písemných pramenech Kryry objevují v roce 1320 v souvislosti s Albertem z Kryr. Je tak možné předpokládat, že vznik sídla proběhl nejdříve v druhé polovině 13. století. Soubor keramiky zahrnující hlavně okraje nádob (typu okružní a vytažené okraje) je tak spíše jen přibližným ukazatelem výskytu této keramiky i po polovině 13. století.

○ ***Louny (okr. Louny), Jateční ulice, ZAV 1955 (obr. 42, 43)***

V roce 1955 prozkoumal N. Mašek na severovýchodní straně Loun, v prostoru bývalých jatek, zahloubený objekt s přístupovou šjíjí a rovným dnem v jehož výplni bylo nalezeno 7

celých, 6 částí keramických nádob a dále desítky dalších zlomků keramiky. Soubor zahrnuje velkou typovou škálu nádob od klasických hrnců, přes misky, nádoby zásobnicovitého tvaru, dvě lahvovité nádoby (jedna s ústím upraveným do čtyř laloků) a také malou nádobku bílé keramické hmoty s červeným malováním. Ta spolu s nádobou se čtyřlístovým ústím dovoluje soubor na základě analogií (především s Mostem – *Klášťe 2002*, 10, 14–15) klást do 2. poloviny 13. století. Jedná se na venkovské prostředí středního Poohří zcela výjimečný soubor, který ale bohužel k době objevu příliš nedovoluje další posun v bádání.

○ ***Maš'ov (okr. Chomutov), parcela domu čp. 64, náhodný nález z roku 1989 (obr. 44)***

Soubor keramiky nalezený v Maš'ově na parcele domu čp. 64 v roce 1989, jehož rozbor provedl *T. Velímský (1998, 79)*. Soubor tvoří tři nádoby (hrnec uchovaný z větší části, fragment poklice s knoflíkovitou úchytkou a střep z další nádoby s uchem, patrně džbánu nebo konvice). Všechny byly zhotoveny ze stejného materiálu šedohnědé barvy (výrazná příměs hrubšího ostřiva s vysokým podílem slídy) a byly formovány na pomalu rotujícím hrncířském kruhu. Hrnec zdobí rytá šroubovice, oddělující na plecích jednoduchou rytou vlnici. U střepu ze džbánu, resp. konvice vytvářejí mělce ryté linie dojem vývalkové šroubovice. Hrnec má nízký profilovaný okraj, na vnitřní straně prožlabený. Zvonovitě profilovanou poklici s knoflíkovitou úchytkou, a džbán, resp. konvici se třmenovým uchem je možné snad datovat do 2. poloviny 13. století, ale nejasná nálezová situace přesnější závěry neumožňuje. Soubor je tak spíše jen příkladem „slídnaté“ skupiny.

○ ***Očihov (okr. Louny), poloha Kleinmühle severně od vsi, ZAV 2009 (obr. 45)***

Při záchranném archeologickém výzkumu v roce 2009 byla cca 1 km severně od vsi Očihov v poloze „Kleinmühle“ zjištěna zaniklá sídelní jednotka (Očihov sám v písemných pramenech poprvé roku 1289). V řezech byly prozkoumány dva sídlištní objekty (včetně polozemnice) s nálezy keramiky a železné strusky (*Peksa 2014*). Soubor čítá cca 250 zlomků mlado-pozdně hradištní keramiky, ovšem s převažující komponentou pozdní doby hradištní (zduřelé okraje). Nebyl zde zjištěn ani jeden zlomek mladší středověké keramiky a soubor tak představuje zajímavou ukázkou keramiky ze samého závěru raného středověku.

○ ***Podbořanský Rohozec (okr. Louny), hrad Křečov, povrchové sběry z let 1991–2016 (obr. 46–48)***

První písemná zmínka, která se váže k hradu Křečov u Podbořanského Rohozce, pochází z roku 1338, kdy zde vystupuje Racek z Křečova. Křečov náleží k malým hradním stavbám, které po celou dobu své existence byly sídlem nižší šlechty. Při povrchovém sběru na svazích

příkopu mezi hradním jádrem a předhradím bylo získáno více než 300 keramických zlomků, které postihují celou dobu existence hradu (zánik na počátku 16. století). Necelou polovinu tohoto souboru zaujímá keramika hradištní tradice našich skupin 1 a 2. Vzhledem k tomu, že vznik sídla pravděpodobně nepředchází rok 1300, a i díky poměrně značnému početnímu zastoupení starší keramiky, je Křečov dokladem využívání keramiky hradištní tradice minimálně v 1. polovině 14. století. Omezením je samozřejmě získání keramiky povrchovým sběrem.

○ ***Podbořany (okr. Louny), ulice Na Kopci, ZAV 2015 (obr. 49)***

Při záchranném výzkumu před kostelem sv. Petra a Pavla se podařilo zdokumentovat do kaolinového podloží zahloubený objekt o jednom rozměru čítajícím takřka 4 m. Mělké zahloubení, rovné dno, a množství kamenů ve výplni dovoluje interpretovat tento objekt jako polozemnici. Soubor keramiky z výplně objektu zahrnující převážně střepy „šedé“ skupiny, ale také několik zlomků oxidační keramiky, je možné datovat do 2. poloviny 13. století. Naznačovala by to přítomnost pokliček a zajímavý je nálezný dna se značkou kříže v kruhu, ovšem podle světle žluté barvy střepu vypáleného oxidačně.

○ ***Siřem (okr. Louny), poloha severozápadně od vsi, výkop v roce 1932 (obr. 50)***

Jedná se o nejméně jistý soubor keramiky. Byl získán již v roce 1932 a máme tak pouze informaci, že by měl pocházet ze zahloubené jámy (*Bubeník 1988*, 154). Registrujeme zde kromě starší keramiky i dva zlomky okrajů oxidačně pálené keramiky. Zařadil jsem ho sem ale jen pro úplnost, neboť podle typů okrajů a výzdoby se zdá, že soubor pochází z delšího časového období.

○ ***Stekník (okr. Louny), náves, ZAV 2014 (obr. 51–53, 88–97)***

Při záchranném výzkumu při stavbě vodovodu na steknické návsi byly zdokumentovány dva zahloubené objekty, které jsme na základě tvaru a výplně s kolegou M. Volfem interpretovali jako odpadní jámy. Objekt 4 obsahoval ve své výplni, a to převážně v dolní části, 135 zlomků keramiky včetně několika větších částí nádob. Většinu keramiky tentokrát zastupuje mladší středověké zboží (oxidačního i čistě redukčního výpalu) tvořené hrnci, džbány, pokličkami a i pohárem (z výzdoby především vývalkové šroubovice a červené malování; kromě odřezávaných pokliček mají nádoby podsýpaná dna). Zaujme také zlomek menší nádobky z jemně plavené světle žluté hlíny. V části souboru tvořené starší „šedou“ a „slídnatou“ keramikou“ pozorujeme hrnce zdobené vývalkovou šroubovicí a pokličky. Vzhledem k převaze již mladšího středověkého zboží, soubor s jistotou pochází až ze 14.

století. Z objektu 5, který je svým charakterem podobný předešlému, pochází mnohem menší počet keramických zlomků (32 ks). Mírně zde převažuje keramika starší, ale typově se nádoby se shodují včetně zlomku malé nádobky z jemně plavené hlíny.

Poprvé se Stekník v písemných pramenech objevuje poměrně pozdě, až v 90. letech 14. století. Ves zaujala výraznou ostrožnu nad řekou Ohří z jejíhož okraje máme doklady raně středověkého pohřbívání. Archeologický výzkum nepřinesl z této polohy žádné doklady raně středověkých sídlištních aktivit a je proto pravděpodobné, že k vymezení vsi zde došlo na „zeleném drnu“ (podrobněji v kapitole Krajinné sondy – Stekník a okolí). Oklikou se tak dostávám k závěru, že by se ve vyhodnocovaných souborech keramiky neměly objevit žádné starší intruze, jak to často hrozí na dlouhodobě osídlených lokalitách. Obě jámy nelze nejspíše označit za odpadní jímky, neboť se z nálezové situace nezdá, že by byly opakovaně vybírány, o čemž může svědčit i neupravení bočních stěn nějakou zpevňující konstrukcí. Soubory keramiky z obj. 4 a 5 tak také svědčí o poměrně dlouhém přežívání starších výrobních tradic a to dokonce v blízkosti takového centra jako byl Žatec (vzdálenost od Stekníku 6 km).

- ***Strkovice (okr. Louny), intravilán, náhodný nález z počátku 20. století (obr. 54)***

Ze Strkovic pochází jediná nádoba z celého středního Poohří datovaná mincemi (vynecháme-li žatecký poklad). Bohužel se ale jedná o starý nález z roku 1930 s nejasnými nálezovými okolnostmi. Ty provází samo určení místa nálezu, které je v žateckém muzeu vedeno pod Strkovicemi, na původní kartě nálezu je ale uvedeno Sellowitz, tedy Selibice. Obě lokality ale dělí vzdálenost jen 3,5 km. Nález se do muzea v Žatci dostal od místního sběratele-numismatika dr. H. Zinkeho, jenž si většinu mincí ponechal a džbán s dvěma ukázkovými mincemi (pražské groše Václava II. a Jana Lucemburského) daroval muzeu. Samotný džbán s hubičkou je zdoben červeně malovanou šroubovicí o třech závitech a širokou vývalkovou šroubovicí. Hlína je jemně plavena a ostřena, světle žluté barvy. Dno má rovné s podsýpkou. K okraji je připojeno páskové ucho, na okrajích ovalené a v horní části zdobené červeně malovaným ležatým křížkem. Pokud se v souboru mincí nevyskytovaly žádné mladší, je možné poklad spolu se džbánem datovat do 1. poloviny 14. století (*Radoměský – Richter 1974, 90*).

- ***Vidhostice (okr. Louny), tvrziště na východním okraji vsi, povrchový sběr ze 20. století (obr. 55)***

Malý soubor keramiky podobný tomu z kryrského hradu. Pochází pravděpodobně z povrchového sběru v prostoru dnes již orbou zcela zničeného šlechtického sídla typu motte na východním okraji vsi. Vidhostice v písemných pramenech vystupují poprvé v roce 1252 díky postavě Radima z Vidhostic. Lze tak předpokládat, že vznik sídla ve Vidhosticích výrazně tuto

zmínku nepředchází (samozřejmě nemusí nutně jít o ono tvrziště), ale soubor keramiky tvořený převážně různě vytaženými okraji pochází spíše z 2. poloviny 13. století.

- ***Vitčice (okr. Chomutov), statek na východním okraji vsi, ZAV 1971 (obr. 56–59)***

Při stavbě silážní jámy na východním okraji vsi prozkoumal J. Bubeník v roce 1971 mírně zahloubený objekt oválného tvaru, který na základě kamenného závalu a mazanicevé kře v jižní části objektu interpretoval jako pozůstatek výrobního objektu, snad pece (NZ čj. 1028/91 Most, 2472/91 Praha). Objekt obsahoval množství keramiky, včetně větších kusů nádob. Soubor je zajímavý přítomností jak převážně starší slídnaté keramiky, tak také již keramiky oxidační. Na keramice „slídnaté“ skupiny se kromě rytých vlnic a šroubovic objevuje také vývalková šroubovice jako doklad přejímání výzdobných prvků od mladšího středověkého zboží. Soubor datačně spadající nejdříve do 2. poloviny 13., spíše však až do 1. poloviny 14. století doplňuje zlomek malé nádoby z jemně plavené světlé hlíny zdobený vývalkovou šroubovicí.

- ***Vroutek (okr. Louny), plocha před kostelem sv. Jakuba, AV 1973 a ZAV 2016 (obr. 156, 171, 172)***

Výjimečná lokalita s románským kostelem sv. Jakuba Většího se stala předmětem archeologického výzkumu již několikrát. Nálezy ze staršího výzkumu A. Hejny zpracoval J. Klápště (*Klápště 1994a*, 147). Nejpočetnější a nejdůležitější vzorek keramických zlomků (748 ks) pochází ze spodní části výplně objektu 1, spojovaného s pozůstatky šlechtického sídla při kostele sv. Jakuba. V souboru výrazně převládá šedá vápnitá keramika, poměrně dobře vypracovaná a tvrdě vypálená (naše skupina 1). Provází jí asi 1 % zlomků s vyšším podílem slídy (skupina 2). Výzdoba se soustřeďuje do zpravidla jemnějších šroubovicových rýh, k doprovodným prvkům patří žlábková vlnice, jedinkrát se objevuje vlnice hřebenová. Mezi okraji se uplatňují protažené a nízké vytažené tvary, nechybějí ani nízká okružít. Při dataci nálezové situace ve Vroutku J. Klápště uvažoval o době kolem poloviny 13. století.

Záchranný výzkum probíhající v roce 2016 při stavbě elektrické přípojky vedené ke kostelu, zjistil v nevelké vzdálenosti od ploch výzkumu A. Hejny kulturní vrstvy (vrstvy č. 1007, 1008) obsahující množství střepů, včetně částí nádob (celkem 130 ks). Zajímavé je, že nasedaly na vrstvy vyplňující hrobové jámy. Vznikly tedy až po nějaké době funkce hřbitova a s velkou pravděpodobností souvisí s existencí profánního provozu v blízkosti kostela, tedy nejspíše se šlechtickým sídlem (objekt 1/73 vzdálen 10 m). Bohužel vzhledem k dalšímu pohřbívání nebylo možné vysledovat stratigrafický vztah těchto vrstev ke kostelu. Stavební historie neklade vznik samotného kostela hlouběji než na konec 12. století a při žádném výzkumu zde nebyly zjištěny nálezové situace, které by stavbu kostela předcházely (doloženo výrazným

stavebním horizontem rozprostřeném v okolí kostela – vrstvy uhlíků a úlomků červeného pískovce ze kterého je kostel postaven, viz kapitola Vroutek). Veškeré archeologické nálezy na lokalitě tedy pochází z období po stavbě kostela, nejspíše po roce 1200. Z vrstvy 1008, která je nepochybně intaktní, pochází 98 % zlomků keramiky náležející „šedé“ skupině a jen 2 % „slídnatých“. Z výše uložené vrstvy 1007 pak známe i několik atypických oxidačních střeptů (radiokarbonové datování uhlíků z vrstvy 1007: 1224–1284 s 95 % pravděpodobností, 1256–1280 s 68 % pravděpodobností; z vrstvy 1008: 1190–1272 s 95 % pravděpodobností, 1220–1258 s 68 % pravděpodobností). Obě vrstvy svědčí o intenzivním provozu v okolí kostela a k jejich uložení muselo dojít v průběhu 13. století.

Při pokusu o zhodnocení vývoje keramiky na konci raného a v počátcích vrcholného středověku narážíme na limity, které přináší nedostatek absolutních dat. Stále tak zůstáváme u povšechné datační konvence odvozované od relativní chronologie, která je známa již od 70. let 20. století. Ani pro jednu lokalitu, se nám nedostává dostatečných opor z písemných pramenů a datace keramiky je většinou jen odvozená od předpokládané existence určitého objektu.²⁹ Do budoucna by snad mohlo napomoci větší počet radiokarbonových dat, na které se ale nejde vždy plně spolehnout a u nichž je častým limitem i finanční stránka. Zásadní problémy se vrší v případě keramiky skupin 1 a 2. Ty lze na základě typů okrajů a výzdoby často zařadit i do pozdní doby hradištní. Tato keramika se ovšem příliš v čase nemění. Jistou indicií pro zařazení keramiky již do vrcholného středověku (přibližně od poloviny 13. století) je určitá tvarová náplň, která již souvisí s nástupem mladší středověké keramiky, ale byla tedy užívána ještě v rámci keramiky starší hradištní tradice. Zpracované soubory dokazují přetrvávání starších výrobních tradic minimálně do 1. poloviny 14. století (např. Stekník). Důležité jsou proto

---

²⁹ Aby byl výčet pro chronologii keramiky důležitých souborů kompletní, je třeba zmínit dnes již zaniklou ves Krbice v okrese Chomutov. V roce 1998 zde proběhl záchranný archeologický výzkum, který se zaměřil na pozůstatky šlechtického sídla se zachycenými několika vývojovými fázemi. Zpracování výzkumu, jehož terénní část bohužel díky nepříznivým podmínkám těžby uhlí nemohla být adekvátně dokončena, se ujala kolegyně *M. Balášová* (2002). Pro námi sledované období je zásadní zjištění, že nejstarší stavební fázi tohoto sídla (tvrze) v podobě minimálně jednopatrové stavby se zahlobeným přízemím předcházela starší sídlištní situace. Máme zde tak ideální model relativní chronologie, kdy stavba sídla je zahlobena do starších vrstev, ze kterých pochází keramický materiál datovatelný podle *M. Balášové* (2002, 43–44; obr.) do období pozdně hradištního (bez přímého stratigrafického vztahu k objektu tvrze, obr. 60) a po polovině 13. století (se stratigrafickým vztahem, obr. 61, 62). Následuje horizont vzniklý v době výstavby či provozu tvrze, podle keramiky rámcově zařaditelný do 2. poloviny 13. století (obr. 63). Zánik stavby je dokumentovaný spáleništní vrstvou, odkud pochází keramika vrcholně středověkého charakteru, některé tvary by měly vykazovat znaky až 1. poloviny 15. století (*Balášová* 2002, 44). Krbice jsou tak názorným příkladem lokality s možností vypracovat relativní chronologii keramiky, jejíž absolutní časové zasazení ale bohužel není o co opřít (první písemná zmínky o Krbicích až z roku 1344). Rámcově ale lze konstatovat důležité potvrzení několika horizontů vývoje keramické výroby: horizont mlado-pozdně hradištní keramiky, horizont v němž se začíná v malé míře objevovat mladší středověká keramika, horizont s již převažujícím mladším středověkým zbožím.

soubory, které jsou dokladem užívání v jedné fázi starší keramiky raně středověké tradice a již mladší středověké keramiky. Pro přesnější určení časového nástupu mladší středověké keramiky jsou ale zásadní dosud neúplně publikované údaje ze Žatce, případně Kadaně. Vzdáleně se můžeme odvolávat pouze na výsledky výzkumů z Mostu, kde podíl raně středověké keramiky klesá na minimální hodnoty v průběhu 2. poloviny 13. století. Definitivní ukončení její výroby pak spadá do počátku 14. století. (*Klápště 2002*, 20–21). Pro počátky výskytu mladší keramiky svědčí například přítomnost keramiky hradištní tradice ve stratigrafické jednotce spolu s červeně malovanou keramikou na vrchu Orlík, s jejímž nástupem se počítá až v průběhu druhé poloviny 13. století (*Zápotocký 1978*, 215).

Zpracování všech dostupných keramických souborů ze středního Poohří tak ukázalo, že zpřesnění chronologie keramiky na přelomu raného a vrcholného středověku bude do budoucna velmi náročné, neboť se zdá, že keramika vycházející z raně středověkých tradic se nikterak progresivně nevyvíjí, a kromě určité tvarové náplně, která již souvisí s nástupem mladší středověké keramiky po polovině 13. století, si až do 14. století udržuje svoji svébytnost. Určité naděje snad můžeme vkládat do zpracování keramických nálezů z centrálních lokalit typu Žatce a Kadaně. Závěrem si dovoluji využít zcela výstižnou větu *J. Klápště (2013, 355–356)*: „Důkladnější periodizace čeká na hodnotné nálezové soubory, vyhovující jak způsobem vzniku a kvantitativním rozsahem, tak i kvalitou terénního výzkumu.“

2.1.3. Výrobní okruhy

Spolu s keramikou, která patří k regionální tradici příznačné pro Žatecko, se v posuzovaných souborech projevují kontakty i s odlišnými regionálními tradicemi.³⁰ Celá tato problematika by obsáhla samostatnou studii, proto spíše naznačím určité úvahy.³¹ Jak již bylo uvedeno u keramické skupiny 1, byla starším bádáním sledována regionální příbuznost s výrobní tradicí z Rakovnícka. Její přítomnost v regionu od střední doby hradištní ale jasně ukázala, že se jedná o místní keramiku. Naznačena byla i možnost „kadaňského“ výrobního okruhu, který je vzhledem k důležitosti Kadaně nanejvýš pravděpodobný, ale je možné, že podobně jako u Loun se ho v keramické výrobě od žateckého nepodaří nikdy plně odlišit. Vymapování nálezů keramiky, od našich dvou skupin 1 a 2 makroskopicky

---

³⁰ Problematiku výrobních okruhů/regionálních tradic již naznačili již *J. Bubeník a P. Meduna (1994)*, v podstatě se shodným výsledkem (obr. 65–66).

³¹ Pojem keramický výrobní okruh byl definován již v 90. letech (*Boháčová 1995*, 120, 125; *Bubeník – Frolík 1995*, 128–130). Model výrobního okruhu chápu, podobně jako *H. Krasanovská (2015)* pro jihozápadní Čechy, jako jednotku vázající se na místo výroby (výrobní místo nemusí být nutně jen jedno) a oblast distribuce (spotřeby). Tento model je tvořen na základě jedné či více keramických skupin, které jsou interpretovány na principu přesně vymezených kritérií a poměrů mezi nimi.

odlišitelných, přineslo doklady o dalších keramických skupinách, které na sledované území zasahují ze severu z Mostecká a z jihozápadu z Karlovarska (obr. 64).

Zjištění keramiky „bílinsko-mostecké“ tradice či výrobního okruhu je ale tak trochu opačné. Tedy nikoliv přítomností „mostecké“ keramiky na lokalitách s převahou keramiky středního Poohří, ale J. Klápště si při zpracovávání nálezů z Mostecká povšiml přítomnosti „žatecké“ keramiky (Klápště 1994a, 96). Kartografické posouzení ukázalo poměrně široké kontaktní pásmo, v němž se prostupovaly distribuční oblasti dvou rozdílných tradic raně středověkého hrnčířství. Na některé lokality Mostecká přicházely nádoby s odsazeným hrdlem, zdobené hřebenovou výzdobou skládanou v různých kombinacích z vlnic, vodorovně tažených pásů a z kolků. Již k počátkům regionálních typů, někam do 9. – 10. století, spadají nálezy z Holešic. Podobně Souš, Kopisty, Pařidla. Řada dokladů různě starého překrytí rozdílných distribučních okruhů navazuje od Mostu směrem k jihu a jihozápadu. Jeden z diferencovanějších pohledů nabídl soubor z Bečova ze zásobní jámy 1/85. Mezi 950 mladohradištními zlomky zhruba 10 % neslo výzdobné či tvarové prvky související se středním Poohřím. Ve vydělené části J. Klápště vysledoval dvě různé skupiny. Prvou, mírně početnější, určoval tvrdý, ostře vypálený materiál, s jen slabou příměsí slídy. Pečlivou povrchovou úpravu obvykle prozrazují stopy jemných drážek. Druhou skupinu reprezentují měkčí hnědé nádoby. I z popisu tak lze jednoduše rozeznat naše dvě skupiny 1 a 2. Převážná část souboru, s nádobami Žalanského typu, příznačnými hrnčířskými značkami atd., jednoznačně souvisela se starým Bílinskem. Obě tradice mj. oddělovala nápadně rozdílná četnost nádob opatřených hrnčířskými značkami. Ze středního Poohří opravdu známe velmi málo značených den. Soupis J. Bubeníka (1988, 58) shromáždil jen 30 značených den (většinou jen prosté motivy kříže, či kříže v kruhu). Naproti tomu třeba ze samotné jámy 1/85 v Bečově pochází 17 vesměs složitě značených den. Vztahy dvou sledovaných výrobních tradic v pozdně hradištním období přibližují nálezy z Volevčic, kde se středním Poohřím souvisí nejméně čtvrtina keramických zlomků. Celou pětinu přitom lze spojit s šedou tvrdou keramikou, nechybí ani keramika hnědá slídnatá. V podstatě blízké rozlišení shledáváme v nedalekých Třískolupech. I tady se ve skladbě používaných nádob setkával podíl související se starým Bílinskem se skupinami spjatými se středním Poohřím. Podobně se obě skupiny vyskytly také jako příměs ve Velebudicích, Bylanech, Souši a Hrobčicích. Průnik distribučních okruhů rozdílných hrnčířských tradic postihujeme i ve výbavě hrobů, stačí připomenout geografický rámeček nádob z Bělušic, související se středním Poohřím a vysunuté přitom do Českého středohoří, a nádoby z Dobroměřic, vztahované k bílinské tradici a odkryté až nad břehy Ohře (Klápště 1994a, 96).

Další regionální tradici zastupují nálezy keramiky z východní strany Doupovských hor. Ty bylo možné rozpoznat vlastně jen díky souběžnému zpracovávání keramických souborů z několika lokalit na Karlovarsku. Zlomky jsou charakterizovány tmavě šedou barvou střepu se světle hnědým vnějším přetahem (engobou). Tuto skupinu ve velké míře nalézáme právě v západní části Čech (Loket, Bečov n. Teplou).³² Zajímavé výsledky přináší sledování zastoupení této poměrně charakteristické skupiny v keramických souborech na rozmezí severozápadních a západních Čech. S postupem z Karlovarska směrem na východ její procentuální zastoupení postupně klesá až na minimum, jak ukazují soubory z vrchu Orlík, Jeřeně, Valče a hradu Křečov u Podbořanského Rohozce. Ve všech těchto případech se pohybuje počet keramických zlomků příslušejících k této „loketsko-bečovské“ skupině okolo jednoho až dvou procent. Dále směrem na Žatecko již tato keramika zachycena nebyla. Opačným směrem zase klesá zastoupení keramiky naší skupiny 1, tedy produkce charakteristické pro oblast Podbořanska a Žatecka (např. lokalita Bražec – *Hereit 2000*, 125). Zdá se tedy, že se tímto způsobem může do budoucna podařit rozlišit dva vrcholně středověké výrobní okruhy horního a středního Poohří s předělem v oblasti Doupovských hor.

Nic bližšího zatím nevíme o vztahu k „plzeňskému“ výrobnímu okruhu, neboť ze severního Plzeňska, které je v kontaktu s Podbořanskem, pochází velmi málo hodnotných keramických souborů, případně nedostatečně publikovaných.³³ Na rozmezí středních, severozápadních a západních Čech se nachází Tlestky u Jesenice (okr. Rakovník). Archeologický výzkum tvrze přinesl pro poznání tohoto regionu řadu důležitých poznatků, ale jeho pouze předběžné publikování hodnotu těchto výsledků notně snižuje (*Nechvátal – Radoměřský 1963*). Výzkumem byly zjištěny dva časové horizonty existence tvrze, přičemž pro nás zajímavější, byl autory výzkumu rámcově položen do konce 13. a začátku 14. století. Nejvýraznějším nálezem je poklad skleněných kroužků uložený v konvici s třmenovým uchem (obr. 67). Tu v městské prostředí nalézáme v rámci nastupující mladší středověké keramiky (*Klápště 2002*, 15). Charakteristickým znakem staršího keramického souboru by měly být zlomky nádob zdobené vývalkovou šroubovicí (sem náleží i konvice), vyskytuje se i rytá šroubovice a zjištěna byla i keramika s výzdobným motivem jednoduché vlnice (*Nechvátal – Radoměřský 1963*, 10). Postrádáme popis keramické hmoty, a také kresebnou dokumentaci nálezů, která by umožňovala detailnější srovnání souboru. Bez provedení revize souboru si tak

---

³² Za informace a možnost nahlédnout do souborů z Lokte a Bečova n. Teplou děkuji kolegovi Mgr. F. Prekopovi z NPÚ, územního pracoviště Loket.

³³ Nejbližší publikované keramické soubory datované do 13. století z oblasti severně od Plzně pochází až z Kralovic (*Kamenická 2007*) a Horní Břízy (*Trnka – Zelenka 2012*), u kterých si ale bez znalosti materiálu porovnání netroufám. Podobně je to s nálezy z Rakovnícka.

netroufám uvádět jakékoliv závěry. Podobně je to s kontakty středního Poohří s dalšími regiony, které jsou spíše ve formě domněnek. P. Meduna v rámci keramiky z Radonic n. Ohří uvádí pro mlado-pozdně hradištní keramiku průnik několika keramických okruhů: pražského, žateckého, litoměřického a bílinského (*Meduna – Pařez – Tlustý 2011*, 11–13) s tím, že majoritní podíl by měla mít keramika pražského či středočeského okruhu. Vzhledem k poloze Radonic vysunutých na hranici se středními Čechami je tato situace sice reálná, nicméně charakteristika „pražské“ keramiky je vcelku shodná s „žateckou“ a opět zde tak vyvstává otázka o původu „šedé“ keramiky.³⁴ Vztahy jednotlivých tradic tedy sledujeme v rozpětí od přímého distribučního kontaktu až k volně rozptýlené síti, a další keramické skupiny zde vystupují jen ve sporadických dokladech svědčících o dálkových kontaktech prostředí středního Poohří s blízkými i vzdálenějšími regiony.

---

³⁴ Ve středním Poohří samozřejmě registrujeme i další skupiny keramiky, jako např. tuhovou keramiku, či oxidační jemně plavenou keramiku, u které se počet nálezů kvantitativně sice rozšířil, ale stále nejsme schopni určit původ tohoto pravděpodobně importovaného zboží (souhrnně *Klápště 1994a*, 97).

3. Krajinné sondy

Výchozí kapitoly se staly oporou pro výběr několika krajinných sond, do nichž se soustředí podrobné archeologické studium. Tyto sondy jsou definovány ve vztahu k regionálnímu celku tak, aby se mohly stát reprezentativními vzorky dovolující řešení závažných sídelně historických otázek. Celkem 5 sond o maximální rozloze několika desítek km² bylo vybráno podle jejich kulturně-historické hodnoty, archeologickým poznatkům a přírodním poměrům, ve kterých se nalézají (obr. 3). Jejich velikost je dána snahou o postihnoutí rozdílných přírodních podmínek nejen mezi jednotlivými sondami, ale také i v rámci každé samostatně. Jediné první dvě sondy toto nedodržují, neboť jejich umístění přímo při řece Ohři zahrnutí více krajinných částí neumožňuje. Vývoj osídlení zde ale byl výrazně utvářen pohybem vlastní řeky. Zbylé tři sondy se již nacházejí na rozmezí „staré“ a „nové“ sídelní oblasti, což umožňuje jejich vzájemné porovnávání. V rámci každé ze sond byl vybrán ještě menší celek (lokalita), u nějž archeologie disponuje dostatkem pramenů pro řešení konkrétních otázek problematiky středověkého osídlení.

3.1. Při řece Ohři

První dvě regionální sondy nás zavedou do krajiny utvářené řekou Ohří. Ta mezi Kadaní a Budyní n. Ohří překonává přímou vzdálenost 60 km (107 říčních kilometrů). Je to krajina náležející k nejúrodnějším oblastem Čech, krajina meandrů, které jí dávají tvář a také krajina, jejíž podobu významně ovlivnila činnost člověka. O vývoji řeky Ohře a vlastně nepřímým ovlivněním její podoby (ves smyslu podoby toku) lidskou činností způsobující erozi už bylo pojednáno v kapitole o přírodních podmínkách. Nicméně tím, že současná Ohře není tou stejnou řekou, kterou znal středověk, je více než kde jinde těžší rekonstruovat sídelní síť a její proměny, především pak pro dobu raného středověku. Obě krajinné sondy, jedna rozložená v okolí Radonic n. Ohří východně od Loun a druhá v okolí Stekníku východně od Žatce, jsou si podobné v přírodních danostech – tedy malou nadmořskou výškou, relativně plochým reliéfem, z něhož vystupují jen starší terasové stupně a úrodnými půdami typu černozemí (obr. 68, 69). Zásadní rozdíl ale shledáváme v početnosti a sdílnosti písemných pramenů. V případě Radonic historie disponuje výjimečným svědectvím zakládací listiny strahovského kláštera ze 40. let 12. století. V tomto případě archeologie, řečeno slovním obratem, mírně pokulhává v pozadí. Čím více postupujeme na západ, ubývá i písemných pramenů. U Stekníku jsou tak naopak výsledky archeologického bádání takřka jediným zdrojem informací o podobě a vývoji středověkého osídlení na březích řeky Ohře.

3.1.1. Radonice n. Ohří a okolí

Zakládací listina premonstrátského kláštera na Břevnově lákala a láká již mnoho generací historiků svou mimořádnou sdílností a podrobností. Obzvláště „radonické“ pasáži po právu náleží přední místo mezi historickými prameny, neboť jde o jediný takto podrobný popis raně středověkého knížecího dvora v Čechách (CDB I, č. 156, 160–161). Nezvyklá je právě sdělnost listiny, která vypočítává všechny statky, kterých se nově založené instituci dostalo nejen od knížete a pozdějšího krále Vladislava II, ale také od pražského biskupa Jana. Vyjmeme-li pro naši potřebu z listiny vzniklé mezi léty 1143–1148 část týkající se Radonic, získáme velmi cennou informaci o sídelním a majetkovém celku v okolí lokality, kterou v dokumentu kníže nazval „Curiam suam Radunice“. Tématem se zabývala značná řádka historiků a archeologů.³⁵ Ač si každý z badatelů přidal svůj pohled, či poupravil počínání předešlého, o výjimečnosti dokumentu není třeba diskutovat.³⁶ Otázka kladená archeologii však zní, zdali a co je schopná k takto barvitému popisu přidat, případně nakolik se mohou archeologické a písemné prameny vzájemně doplňovat.

---

³⁵ V následujícím textu jsem vycházel z prací P. Hanuše (1946), V. Šmelhause (1981), Z. Boháče (1983), R. Nového (1991), O. Kotyzy (2004), J. Klápště (2005, 43–46), J. Žemličky (1997, 158; 2014, 111), P. Meduny (1992a; 1993; 1997; 2009), P. Meduny s kolektivem (2011) a T. Petráčka (2012).

³⁶ Panovníkova donace premonstrátské kanonii postoupila dvorec v dnešních Radonicích nad Ohří a její zápis také vyjmenoval osoby, které se na radonickém provozu podílely. Nejprve vypočetl 17 mužských příslušníků čeledi, mezi nimiž zvláště rozlišuje i dokonce jmény jednoho pastevce klísen, jednoho ševce, jednoho kováře a dva soustružníky číší. Přidružení specialisté patřili do provozního celku a svou službou uspokojovali jeho potřeby. Obživu a další nároky těchto lidí zřejmě obstarával radonický dvůr. Jako druhou skupinu soupis uvádí osm dosud samostatně hospodařících sedláků, kteří se v nových podmínkách dobrovolně stali strahovskými poddanými. Třetí darovanou skupinou bylo deset pastevců skotu, z nichž pět doprovázely rodiny. K pastevcům patřila jedna děvečka. V další části strahovské listiny jsou uvedeny vesnice příslušné k radonickému dvorci s výměrou půdy, na které hospodařili samostatní úroční zemědělci (Orasice, Lahovice, Hřivčice, Vrbno nad Lesy). Přičteme-li ke zmíněným údajům rodinné příslušníky, můžeme odhadovat 150 až 200 osob (maximální odhad hovoří o 300 osobách) příslušejících k celému majetkovému celku. Těžiště hospodaření pak bezpochyby spočívalo v chovu dobytka.

Rozsah raně středověkého strahovského statku na Radonicku můžeme konfrontovat se situací vrcholně středověkou. Listina potvrzující majetek strahovského kláštera z roku 1273 považuje stále Radonice za středisko statku, k němuž nadále příslušely Hřivčice. V přímém okolí jsou navíc uvedeny Stradonice, Volenice, Peruc a Levousy (CDB V, č. 705, 349). Z klášterního majetku vypadly Orasice a Vrbno nad Lesy a z písemností se natrvalo vytrácí dnes zaniklé Lahovice. Další možnost srovnání přináší klášterní urbáře, které podávají obraz vesnic pozdního 14. a začátku 15. století, již v zásadě stabilizovaných a „katastrálně“ vymezených. Vcelku se vsi prezentují jako sociálně dost stejnorodá pospolitost zaměřená primárně již na rostlinnou výrobu. Opět výjimečné jsou často uváděné detaily, které umožňují zjistit počty usedlostí (někde překvapivě vysoké), jejich zatížení, půdní výměry i národnostní skladbu. Centrem statku byl podle urbáře z roku 1410 již Pátek nad Ohří, k němuž náležely Radonice, Stradonice, Volenice, Hřivčice, Peruc a Vrbno nad Lesy. V Pátku byl klášterní dvůr se dvěma poplužními, mlýn, tři rybníky, dvě štěpnice, čtyři lesy a porostliny. Na levém břehu Ohře ve Volenicích byl rovněž klášterní dvůr se třemi poplužními, chmelnicí, štěpnicí a třemi louky. V dalších vesnicích panství zaznamenává urbář též panské lesy, chmelnice, rybníky apod. U samotného Pátku vyvstává ještě jedna zajímavá skutečnost, jeho relativně pozdní začlenění do strahovského majetku (mezi léty 1273 a 1374). V roce 1319 doložené místo Tržiště spojitelně právě s Pátkem a zároveň zmínka z roku 1392 o krčmě v Pátku mohou dokládat, že příjmy z tržní osady mohly být hlavním důvodem, proč místo zůstávalo relativně dlouho v držení panovníka, který se ho vzdal až po založení nedalekých královských Loun.

Radonicím se především v 90. letech věnoval P. Meduna (tehdy za ÚAPP), který zde provedl řadu záchranných archeologických výzkumů. Bohužel svou činnost nikdy nezavršil souhrnným textem. Můžeme tak vycházet z několika článků přinášející jen dílčí informace (Meduna 1992; 1993; 1997; 2009; Meduna – Pařez – Tlustý 2011). Nejstarší osídlení místa spadá již do časně slovanského období a pokračuje nepřetržitě dodnes. Pro dobu 11. a 12. století P. Meduna vyčleňuje v dnešním intravilánu dvě sídelní jednotky (obr. 71, 72). První skupinu objektů zachytil výzkum zhruba 200 m jihozápadně od kostela. Druhé, mnohem výraznější stopy aktivity vystupují na návrší s dnešním kostelem, kde se koncentruje množství zahluobených objektů, včetně staveb srubové konstrukce. Obě komponenty podle údajů zakládací listiny strahovského kláštera P. Meduna pracovně ztotožňuje s knížecím dvorem (návrší) a zbylé doklady osídlení s vesnicí. Solitérem je zahluobený objekt o rozměrech 6×2 m, ve kterém se byly nalezeny kusy strusky dokládající zpracování železa na lokalitě. Osídlení na návrší končí vyhloubením příkopu a stavbou kostela v rozmezí poloviny 12. a 1. třetiny 13. století.³⁷

Při pohledu do okolí Radonic ve spojení s vymapováním majetkové držby, nejsme na pochybách, že toto místo hrálo v krajině Poohří v raném středověku důležitou roli (obr. 73). Kromě strahovského kláštera zde mělo své majetky také pražské biskupství, klášter sv. Jiří na Pražském hradě, osecký klášter a další. A nesmíme opomenout i aktivity panovníka v nedalekém Slavětíně, jež jako městské centrum nahradily v 60. letech 13. století Louny (Kuča 2004, 678–681; Kotyza 2004, 109; Spoustová 2010, 35). Je více než pravděpodobné, že lákavost místa byla dána v počátcích jak přítomností knížecího dvora, tak říčním přechodem cesty směřující z Bíliny na Prahu. Ke změně trasy pak došlo ve 13. století v souvislosti se založením Mostu a poté Loun. Spíše než samotní vlastníci, ale topografii osídlení mnohem výrazněji ovlivňovalo přírodní prostředí, které se v blízkosti řeky v průběhu času proměňovalo rychleji než kde jinde. Pohled na mapu archeologických lokalit odhalí jednoduchou skutečnost, zatímco

---

³⁷ Neměl jsem možnost se seznámit s terénní dokumentací, proto se mohu vyjádřit jen k vlastním nálezům z radonických výzkumů, uloženým dnes v depozitáři lounského muzea. Na základě nálezů „žateckého“ výrobního okruhu P. Meduna usuzuje na směr pohybu keramiky podél řeky. V protikladu podle něj stojí nálezy šperkařského zboží z hrobových celků z okolních řadových pohřebišť, které by měly proudit kolmo na směr keramiky, tedy severo-jižně, podél cesty z Bíliny na Prahu. V tomto směru jsem ale poměrně skeptický, a to nejen k těmto závěrům P. Meduny. V mlado- až pozdně hradištní keramice by měla být zřejmá poloha Radonic v místě průniku dokonce několika keramických okruhů: pražského, žateckého, litoměřického a bílinského. Po shlédnutí keramických nálezů, a uznávám, že to může být dáno i nedostatečnou zkušeností, jsem takto striktně vymezené skupiny keramiky nezaznamenal. I proto se domnívám, že rozeznat keramikou pražskou a žateckou, je makroskopicky prakticky nemožné. Odvolám-li se na kapitulu o keramice (viz výše), charakteristika P. Meduny pro „pražskou“ keramiku plně odpovídá tzv. šedé keramice středního Poohří a od „žatecké“ se tedy neliší. Jedná se dle mého názoru o místní keramiku, která tedy výraznou koncentraci keramických importů v Radonicích nedokládá.

sídliště nalézáme v blízkosti řeky, pohřebiště se nám objevují vždy v určitém odstupu na vyvýšených místech nad vlastní nivou řeky (obr. 70). Zde ale stojí jedno ale. Zprvė velké většina „sídlištních“ nálezů byla zjišřena povrchovými sběry, které nemusí vždy zaniklé sídlišře s jistotou dokazovat.³⁸ A za druhé, řeka je dynamickým tvůrcem svého okolí a současný tok není obrazem raně středověké Ohře. *J. Munzar a J. Pařez (1997)* se pokusili o rekonstrukci toku Ohře od vrcholného středověku po 20. století (obr. 74, 75). V návaznosti na kapitulu o vývoji řek, tak i tato studie poukázala na skutečnost, že Ohři netvořil jeden jediný tok. Do budoucna by proto bylo velmi zajímavé propojit a doplnit tyto poznatky nejen o archeologické nálezky. A sídelní struktura bezpochyby musela na změny toku adekvátně reagovat. Je také možné, že část sídlišřů jednoduše zmizela erozní silou řeky, nebo jsou skryta pod nivními nánosy.

Pro bližší pohled na změny způsobené tokem řeky, byl z okolí Radonic vybrán menší sídelní celek daný řiřním meandrem, v němž dnes nalezneme ves Poředělice (obr. 76). Ohře zde vytvořila malou sídelní buňku na jedné straně uzavřenou velkým meandrem (spolu s částí staršřiho koryta) a na druhé svahy staršřích řiřních teras (obr. 77). V roce 1995 územím prošel dálkový plynovod, díky kterému se v severní části poředělického katastru podařilo prozkoumat část raně středověkého sídlišře. Prokopáno bylo 12 objektů, z čehož 3 náležely době řřmské a zbytek ranému středověku. Výzkum provedl D. Koutecký a P. Meduna z ÚAPP. Zdokumentovat se ale vlivem nepříznivého počasí a postupem stavby stihlo jen prvních 5 objektů, a není tak možné kompletně sestavit plán lokality (obr. 78). Na základě keramických nálezů uložených v muzeu v Lounech mohu tak uvést, že raně středověké objekty 4–10/95 náležejí do staršři až střední doby hradišřtní.³⁹ Několik zlomků by mohlo ukazovat na počátky sídlišře již v časně slovanském období. Objekt 10/95 obsahoval pec. Bohužel nic bližšřiho nevíme o možném vlivu řeky na zánik sídlišře apod. Druhou komponentou v prostoru meandru je pohřebišře, které bylo dlouhodobě narušováno těžbou písku. Záchranný výzkum týkající se raně středověkého pohřebišře zde ale proběhl pouze jednou v roce 1974, kdy zde manželé Štauberovi z lounského muzea prozkoumali dva kostrové hroby (*Štauber 1999*). Několik dalších jich bylo zničeno těsně před výzkumem. Oba hroby byly orientovány V–Z.

---

³⁸ Problematickou povrchových sběrů v okolí řek se zabývala *D. Dreslerová (1998)*. Na několika příkladech z Polabí dokládá, že nálezky mladohradišřtní a pozdně hradišřtní keramiky se koncentrují v rámci současné nivy na sotva postřehnutelných vyvýšeninách. Plocha pokrytá zlomky je tak relativně malá a omezená, z čehož vyvozuje, že podobné „ostrůvkovité“ sídlišřtní polohy malého rozsahu budou pravděpodobně pro dané období a prostředí běžné (*Dreslerová 1998*, 162).

³⁹ Za umožnění návšřěvy archeologického depozitáře děkuji Mgr. Lence Čtvrtničkové z Oblastního muzea v Lounech.

Zaznamenány byly zbytky dřeva a pouze hrob č. 2 obsahoval keramickou nádobu, kterou je na základě hřebenové výzdoby (okraj nezachován) klást do střední doby hradištní (obr. 79, 80).

Kvůli většímu přehledu o možných dalších místech s archeologickými nálezy bylo několik ploch v prostoru meandru podrobeno povrchovým sběrům (autor spolu s M. Volfem z ÚAPP). Největší koncentraci keramiky jsme zaznamenali SV od Počedělic na mírné vyvýšenině při starém korytu řeky.⁴⁰ Tři desítky zlomků keramiky ukazují na dobu osídlení místa v mladší a pozdní době hradištní. Asi nelze hovořit o přímo dokladu většího sídliště, ale podobná seskupení keramiky na malé ploše v okolí Ohře registrujeme na více místech, nejen v okolí Radonic (podobná zjištění z Polabí, viz poznámka 38). Samotná ves Počedělice se rozkládá těsně při Ohři v jihozápadní části meandru. První písemná zmínka pochází z roku 1219 (CDB II, 163), kdy ves pražský biskup Ondřej zastavil klášteru ve Waldsasech. Další zpráva je z roku 1274 (RBM II, 362), kdy zde byla 9. července biskupem Janem III. vydána listina (*Šebesta 1905*, č. 1). Počedělice byly podle všeho střediskem statků pražského biskupství v oblasti (dále Slavětín, Obora, Vršovice, díl Blšan u Loun, Smolnice, Veltěže atd.). Ve formulářové sbírce je pak zaznamenána smlouva z roku 1293 mezi biskupem Tobiášem a lounským měšťanem o vysazení biskupských vsí Veltěže a Obory a povinnostech osadníků k biskupskému statku v Počedělicích („*episcopali curia Pocedelic*“ – *Šebesta 1905*; *Profous 1957*, 498; *Spoustová 2010*, 36). Nejstarší stavební památkou je kostel sv. Havla vzniklý bez pochyby z vůle pražský biskupů (obr. 82). Bývá považován za pozdně románský (*Poche a kol. 1980*, 105–106), ale současné bádání se přiklání spíše k raně gotickému původu (doložen k letům 1352 a 1356 – RDP, 45; LC I, 33).⁴¹ Na půdorysu vsi zachyceném na mapě stabilního katastru si můžeme povšimnout jisté nevyváženosti spočívající v chybějící západní části návsi (obr. 81). Na tuto skutečnost upozornil již *P. Hanuš (1946)* s poznámkou, že část vsi pravidelně vymezené kolem čtvercové návsi byla zničena řekou Ohří, která původně tekla více na západ. Nelze asi než souhlasit, stejně jako s názorem, že k pravidelnému vymezení Počedělic došlo v podobné době jako u blízkých vsí Obora a Veltěže (*Hanuš 1946*, 38–42). V blízkosti kostela, stojícího oproti vsi na mírné vyvýšenině, by bylo možné hledat biskupský dvorec. Ten tu musíme nutně předpokládat. Tvrz doložená k roku 1381 ho pravděpodobně místně nahradila (*Anděl a kol. 1984*, 384). Archeologie ale do intravilánu vsi zatím neměla šanci vstoupit, ač by srovnání s Radonicemi bylo jistě zajímavé. Celkově tak můžeme jen tušit, že i vrcholně

---

⁴⁰ Sběr byl doplněn o informace z projektu ALRNB, který se jedním ze svých transeptů taktéž dotkl okolí Radonic n. Ohří (*Beneš – Kuna – Peške 1992*; *Zvebil – Beneš – Kuna 1993*). Za informace k projektu a poskytnutí výsledků děkuji RNDr. Romanu Křivánkovi PhD. z Archeologického ústavu v Praze.

⁴¹ Za informaci děkuji Mgr. Jaroslavu Skopcovi z NPÚ, územního pracoviště v Ústí nad Labem.

středověkým Počedělicím předchází raně středověké sídliště rozkládající se kolem biskupského dvora jehož součástí byl kostel sv. Havla (patrocinium se objevuje kolem poloviny 12. století – *Bohác 1983*). Výpověď historických a archeologických pramenů není tedy tak úplná jako u Radonic n. Ohří. Sídlní buňka uzavřená v meandru Ohře, ač jeho podoba se jistě v čase měnila, příliš možností ale nenabízela (obr. 83). Nejspíše nejdéle do 12. století se zde nacházelo více menších sídlišť, jejichž obyvatelé své mrtvé pohřbívali na vyvýšeném místě na okraji údolí. Poté dochází ke koncentraci osídlení do prostoru dnešních Počedělic ke dvorci s kostelem. Ve druhé polovině 13. století je ves uspořádána kolem pravidelná návsi, a vývoj uzavírá řeka Ohře, která ves asi ještě v průběhu středověku připravila o část její rozlohy.⁴²

3.1.2. Stekník a okolí

U Stekníka, malé vsi nacházející se 8 km východně od Žatce, vstupujeme do krajiny s přírodními podmínkami v podstatě shodnými s okolím Radonic (obr. 86), ale zcela nedostatečnou základnou v případě písemných pramenů. Jediné výjimky v prostoru mezi Žatcem a Postoloprty představuje Hradiště zmíněné k roku 1238 (RBM I, 443 – *Sdata de Hradische*), Levonice, které svojí první písemnou zmínkou sahají snad k roku 1183 (obr. 87),⁴³ a Trnovany s vůbec nejstarším ale nejistým dokladem z roku 1088 (CDB I, 384).⁴⁴ Všechny

---

⁴² Krátce se ještě zmíním o lokalitě Kystra nacházející se pravém břehu Ohře naproti Počedělicím (obr. 84). Místo už svým názvem lákalo mnohé badatele hledající zde raně středověké hradiště. V záplavě písemných dokladů o vsích v okolí Radonic n. Ohří, ale v případě Kystry zůstává bílé místo. Poprvé se o ní dozvídáme až roku 1352 v rejstříku papežských desátků (RDP, 46). V roce 1359 pak jako patroni zdejšího kostela vystupují členové nižší šlechty Vaněk, Bořita a Hoger z Kystry (podobně pak k letům 1366 a 1391). Kystru tvoří vlastní ves na břehu řeky a ostrožna nad řekou, kterou ale více než jiná místa postihla erozní aktivita Ohře. Ta výšinu, na níž se dnes nachází hotelové zařízení, systematicky „odkusuje“. Zmizel tak celý kostel (*Čechura 2012*, 127 s další lit.) a asi větší část plochy z níž pochází množství nálezů ukazující na intenzivní osídlení, včetně dokladů o pohřebišti. V roce 1993 zde pod vedením A. Rusó z teplického muzea proběhl archeologický výzkum, který se zaměřil na dohledání místa pohřbívání a dalších sídlních aktivit. Bohužel výzkum dosud nebyl zpracován ani do formy nálezové zprávy, a tak mohu vycházet jen vlastních nálezů uložených v lounském muzeu a kusých informací z hlášení u výzkumu. Z nálezů lze uvést esovitou záušnici o průměru 5 cm a množství keramických zlomků z 12. a 13. století. Podle informace R. Křivánka je zároveň více než pravděpodobná existence příkopového ohrazení, o jehož stáří sice nic nevíme, ale které by uzavřelo plochu přibližně 2 ha. Jen v návaznosti na úvahy P. Meduny (*Meduna – Pařez – Tlustý 2011*, 15–16) z jakého důvodu se kostel v Radonicích neobjevuje ani v jednom zápise ze 12. a 13. století týkající se radonického dvora, si dovoluji vznést hypotézu. P. Meduna jako jednu z možných příčin uvádí, že radonická svatyně by byla považována za soukromou kapli a neplnila by tak farní funkce. Za předpokladu, že kostel v Kystře pochází ze 13. století (vznik později by byl bezpředmětný právě blízkostí ve 14. století již farních Radonic), by tedy bylo možné farní funkce vztáhnout k němu. Neznámým ale zůstává stavebník kostela na takto výrazné a snad i opevněné poloze, a stejně tak důvod absence Kystry v jinak pro danou oblast sdílných písemných pramenech.

⁴³ Bohužel i v tomto případě ale jde o nejistou zmínku (RBM I, 169). Údaj pochází z listiny týkající se Kladrubského kláštera, kde je uvedena lokalita „Lebeunice“. A je otázkou, zdali měl autor textu listiny na mysli opravdu Levonice. Hned druhou zmínku z roku 1212 sice přiřadit Levonicím můžeme – „pro bonis meis in villa Leuini cum fluvime et insula adiacente“ (CDB II, 397–398), pro změnu jde ale o falzum listiny. Vlastní údaje jsou i díky zmínce o řece a ostrovu ale reálné. A tak úplnou jistotu máme až u údaje z roku 1238, kde jsou Levonice uvedeny spolu s nedalekými Mradicemi (RBM II, 443).

⁴⁴ Falzum listiny ze 12. století – Vyšehradské kapitule darován rybář Budek.

ostatní vsi známe až ze 14. a 15. století.⁴⁵ Archeologické poznání tohoto území se až donedávna muselo spoléhat jen na povrchové sběry a několik akcí z 1. poloviny 20. století s často nejistou lokalizací. A budu se jen opakovat při konstatování, že na sledovaném území o rozloze 18 km² se sídliště (jsou-li nálezy z povrchových sběrů vždy jejich dokladem) nacházejí na terasách blízkých řece, zatímco nálezy spojované s pohřebišti zaujímají vyšší polohy (obr. 85). Opravdu se ale pohybujeme na nejisté půdě, neboť o doložitelném sídlišti můžeme mluvit jen v případě Rybňan, kde při stavbě silnice severně od vsi našli „odpadní jámu“ (*Bubeník 1988*, 153) a u Hradiště, kde P. Meduna zdokumentoval kulturní vrstvu s nálezy hradištní keramiky. Hrobové nálezy známe ze Selibic z roku 1931. Kostrový hrob měl obsahovat železný nůž a drobnou nádobku ze střední doby hradištní (*Bubeník 1988*, 225). Druhý hrob ovšem zařazený do raného středověku pouze podle orientace Z–V pochází z výzkumu Z. Smrže u Lišan (NZ čj. 219/94 Most). A jediné v pravém slova smyslu pohřebiště bylo prozkoumáno ve Stekníku v roce 1959 O. Kytlicovou. Stekník je zároveň hlavním důvodem, proč se tímto územím blíže zabývám.

Stekník zaujímá výraznou polohu na ostrožně s jistým odstupem obtékané řekou Ohří. Dominantou místa je dnes barokně- rokokový zámek postavený kolem roku 1700, údajně na místě renesanční tvrze. Zámecká budova stojí stranou od vlastního jádra vsi (obr. 90), ve kterém v roce 2014 proběhl při stavbě vodovodu záchranný archeologický výzkum. Spolu s M. Volfem se nám ve výkopu, který obešel dokola celou návěs, podařilo zdokumentovat více jak dvě desítky zahloubených objektů z vrcholného středověku a raného novověku (obr. 89). Nejzásadnější situace se nalézaly v jižním rohu návsi u domu čp. 44 (úsek 1b a 1c). Do půdního typu přecházejícího v kulturní vrstvu a následně šterkové podloží zde byly zahloubeny dvě jámy kruhového až oválného půdorysu (obj. 4 a 5/14), které ve své výplni obsahovali množství keramiky, včetně větších kusů nádob (obr. 91–97). Výplně lze označit za silně organické, tvořené jílovito-hlinitými vrstvami s množstvím uhlíků. Původní interpretaci objektů jako odpadní jímky, vzhledem k nezachycení nějaké zpevňující obvodové konstrukce, a především nedoložením opakovaného vybírání, jsme změnilí na odpadní jámy. Dvě splachové vrstvy v obj. 4/14 ukazovaly, že k zaplnění jámy došlo minimálně na třikrát, přičemž vrstva 7, která

---

⁴⁵ Tvršice – první zmínka z roku 1378 (kapitula kostela Všech Svatých na Pražském hradě zde vysadila nákupním právem pět lánů); Rybňany – první zmínka z roku 1405 (v majetku města Žatce); Zálužice – první zmínka z roku 1517 (prodej poloviny vsi); Selibice – první zmínka z roku 1352 (z listiny osekého kláštera vyplývá, že bylo vyhověno prosbě faráře Jana od kostela sv. Mikuláše v Žatci, k přijetí do kláštera pod podmínkou, že tomuto klášteru v případě své smrti odkáže své příjmy ze Selibic ve výši 1,5 kop pražských grošů), Stekník – první zmínka z roku 1389 (uvedeno v rámci sporu Hynka Pluha z Orlíka a Plichtou ze Žerotína), Dolejší Hůrky – první zmínka z roku 1346 až 1350 (zmínka o majetcích); Lišany – první zmínka z roku 1351 (Pešek Čach založil nad svým dvorem nad strání vinici), Strkovice – první zmínka z roku 1381 (ves patří Mikešovi z Kolovrat). Citováno z díla A. Profouse.

celou situaci uzavřela již neobsahovala žádné artefakty (obr. 91). U objektu 5/14 byla situace jednodušší v tom, že výplň byla zcela homogenní (vrchní část ale byla poškozena novověkým obj. 8/14). Z výplní objektů byl získán soubor více jak 150 kusů keramiky, včetně deseti větších částí a dvou celých nádob. Keramika je typologicky i morfologicky z obou objektů stejná. Datace odpadních jam, u kterých neznáme původní účel (i když nelze vyloučit, že byly určeny jako odpadní), na základě keramiky spadá do 1. poloviny 14. století (viz výše v kapitole o keramice: obr. 51–53; výjimečným nálezem se staly zlomky malé skleněné baňaté nádoby z obj. 4/14). V průběhu pokračování výkopu bylo zjištěno několik dalších objektů (např. obj. 11 a 12/14 v úseku 1f). Celkově byly středověké situace zachyceny v úsecích 1a-f (1g jen novověk), úseku 2 a 3. Všechny objekty porušovaly půdní typ/kulturní vrstvu, ze které pochází několik atypických zlomků (i oxidačně pálené) keramiky rámcově datovatelné do 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století. Při interpretaci nálezové situace vyvstává otázka, proč se v prostoru návsi, a tedy na veřejném prostranství nachází tolik sídlištních objektů. Odpovědi jsou podle mého názoru možné dvě: 1. zachycené středověké situace jsou dokladem staršího sídelního útvaru, tzn. že stabilizovaný půdorys zachycený na mapě stabilního katastru a existující s malými změnami i dnes je až druhou vývojovou fází (obr. 101); 2. stabilizovaný půdorys vsi je první fází a jednotlivé objekty svědčí o intenzivním využívání veřejného prostoru nejen jako komunikační koridoru, ale také jako místa hospodářských aktivit spojených s jednotlivými usedlostmi. Přikláním se k druhé možnosti, neboť jsme zachytili i objekty raně novověké (pravěké ponechány stranou), svědčící o pokračujícím využívání prostoru návsi. Vrstva půdního typu, do které jsou všechny objekty zahloubeny by tak představovala původní povrch před založením vsi. Keramika se do této vrstvy dostala až s aktivitami na návsi. Potvrdit závěry výzkumu bohužel nelze s pomocí písemných pramenů. První zmínka o Stekníku pochází až z roku 1389, kdy je ves uvedena v rámci majetkového sporu pod názvem *Wzteklinecz* (RT I, 525; shodně AČ 2, 349). Podobně pak ještě v letech 1409 a 1415 (RT II, 61; AČ 26, 162).

Ve snaze řešit vývoj osídlení v okolí Stekníku, byly autorem práce provedeny povrchové sběry na polních pozemcích v prostoru mezi Stekníkem, řekou Ohří a vsí Hradiště (obr. 88). I s pomocí leteckých snímků Z. Smrže bylo identifikováno raně středověké sídliště nacházející se dnes na břehu Ohře, SV od Stekníku a 400 m JZ od Hradiště (obr. 98). Opakovaný povrchový sběr přinesl 155 zlomků keramiky, což je počet, který spolu s leteckým snímkem dokládající přítomnost archeologických objektů (pozorovatelné po orbě i na místě), považuji za dostatečný doklad pro prokazatelnost zaniklého sídliště. Datace keramiky na základě hmoty, výzdoby a typů okrajů spadá do mladší a pozdní doby hradištní, s přesahem do 13. století (obr. 99). Přítomnost zduřelých okrajů, vysokého okružní a okraje pokličky ukazuje na zánik sídliště až v

době kolem poloviny, či ve 2. polovině 13. století. Naopak minimální přítomnost oxidační keramiky by mohla svědčit, že tato událost nejspíše výrazně nepřesáhla rok 1300 (nelze samozřejmě vyloučit intruzi mladších forem rozvážením hnoje z blízkého Hradiště). Odkáži na kapitolu o vývoji řek, neboť bezprostřední blízkost Ohře mohla v průběhu 2. poloviny 13. století sehrát hlavní úlohu opuštění tohoto místa sídlení. Stále častější povodně mohly donutit obyvatele k přesunu na vyšší polohy. Takové lokality se v bezprostředním okolí nabízely dvě, a to poloha současného Hradiště nebo „steknická“ ostrožna, kde se minimálně v mladší době hradištní rozkládalo místo pohřbívání. To bylo odhaleno v roce 1959 při stavbě kravína na severovýchodním okraji Stekníku O. Kytlicovou, Z. Nemeškalovou a K. Motykovou. Před jejich příchodem bylo zničeno 11 hrobů (bez možnosti rozlišit hroby kultury únětické a raně středověké), 5 dalších bylo poté zdokumentováno (*Bubeník 1988, 228–229*). Z hrobu č. 1 pochází bronzová esovitá záušnice o průměru 26 mm. Autorky výzkumu zaznamenaly u dvou hrobů kamenné obložení a jakýsi náznak dvou hrobových řad (obr. 100). Při vysazení vsi již nemuselo být pohřebiště využíváno, ale jako místo mohlo být stále v povědomí, neboť se zastavěnou částí vsi se minimálně nestřetává. Stekník je tak dle mého názoru dokladem založení vsi na „zeleném drnu“. Ke změně sídelní sítě došlo pravděpodobně vlivem přírodních podmínek, které donutily obyvatele staršího sídliště, nebo i dalších sídlišť, k přesunu od řeky na vyšší polohy. Vznik Stekníku tak lze klást do rozmezí od 2. poloviny 13. do 1. poloviny 14. století. Tato krajinná mikrosonda má tedy za cíl ukázat, že při vrcholně středověké stabilizaci sídelní sítě, probíhající bezpochyby i po celé 14. století, sehrály důležitou úlohu i proměny přírodního prostředí v podobě změn vodního režimu českých řek.

3.2. Džbánsko – Opočno u Loun a okolí

„Pravěká krajina Džbánska“ je asi nejčastější charakteristika pahorkatiny Džbán. Autorem tohoto pojmenování asi není V. Cílek (např. *Cílek 2013; 2014*), ač ho ale rád používá, každopádně Kounovské kamenné řady (a další zde hledané) stojí ve známosti vysoko nad ostatními pozůstatky lidské činnosti. Z archeologického hlediska je ovšem samo pojmenování poměrně mylné, neboť kromě několika hradišť, naše evidence žádnou výjimečnou hustotou nebo kvalitu pravěkých nálezů nezná, právě naopak. Zkráceně „Džbán“ nikdy nebyl v centru pozornosti archeologů, což je dáno jak absencí větší stavební činnosti, tak relativní vzdáleností od regionálních center typu Žatce, Loun či Rakovníka. Přesto je to krajina, která zvláštním způsobem láká pozornost. Džbánská pahorkatina představuje nevysokou vrchovinu (max. 535 m n. m. – vrch Džbán), jejíž geologická stavba je celkem jednoduchá a jednotná. Podklad tvoří výlučně sedimenty, tj. měkké horniny křídového útvaru, na povrchu většinou převládá opuka

(Roedl a kol. 1999, 34). Pro Džbán jsou tak charakteristické rozsáhlé náhorní roviny oddělené hlubokými a širokými údolími. V některých údolích byly obnaženy starší vrstvy geologického podloží z permokarbonu reprezentované sedimenty např. červenicí a popřípadě železitémi pískovci. Samotné zbytky křídové opukové tabule tvoří náhorní plošiny porostlé suchomilnou vegetací a především lesy (Volf 2008). Džbán tvoří rozvodí Ohře, dolní Vltavy a Berounky; na jeho vlastním území se tak vyskytují pouze drobné vodní toky, které se vějířovitě rozbíhají do okolí. Hluboká údolí se v centrální části prořezávají prvohorními sedimenty ve směru od jihu na sever (povodí Hasiny a Smolnického potoka, pravých přítoků Ohře). Na východní straně Džbánu tečou potoky v téměř rovnoběžných údolích od západu na východ (povodí Bakovského potoka, levého přítoku Vltavy), zatímco jihovýchodní část Džbánu odvodňuje potok Kačák (Loděnický potok) do Berounky. Tak jako Džbán odděluje rozvodí, dělí i dvě sídelní oblasti – střední Poohří a Rakovnicko. Nelze tak jasně říci, zda oblast patří či nepatří do staré sídelní oblasti. Vývoj pravěkého a středověkého osídlení je do značné míry ovlivněn právě přírodními podmínkami. Zásadní pro osídlení byly již zmíněná údolí, která Džbán procházejí přibližně ve směru S–J, či SV–JZ, a s jistotou hrála od pravěku úlohu přechodových území. Zároveň jsou tak vhodná pro intenzivnější osídlení. Z bezvodých náhorních plošin známe jen výšinná opevněná sídliště, jako jsou hradiště Dřevíč a Výrov, popřípadě další lokality v okolí Domoušic a Konětop. Jedná se o strategická polohy umožňující rozhled do krajiny (hradiště Výrov, opevněná lokalita Okrouhlík), nebo jako v případě hradiště Dřevíč kontrolující jedno z údolí.

Pro podrobnější rozbor byl z oblasti Džbánu vybrán menší celek zahrnující horní a střední tok potoka Hasiny vlévající se u Postoloprta do Ohře. Jeho výběr byl dán za prvé nejpočetnějším zastoupením lokalit se středověkými nálezy z celého Džbánu, a za druhé především archeologickým výzkumem, který se uskutečnil v roce 2013 v Opočně u Loun. Tento záchranný výzkum představuje v celé oblasti Džbánu jediný výzkum většího rozsahu, který v současné chvíli máme k dispozici. Ve všech ostatních případech archeologické akce zahrnují jen menší sondáže nebo ve většině procent povrchové sběry.

3.2.1. Opočno u Loun

Opočno se nachází 6 km JZ od Loun, na severní straně Džbánu zvané Podlesí, na mírné vyvýšenině nad potokem Hasinou. Během výkopových prací souvisejících s rekonstrukcí vodovodu byl na podzim roku 2013 prováděn záchranný archeologický výzkum, během kterého byly na profilech výkopu zjištěny rozsáhlé narušené archeologické situace z pravěku, raného a vrcholného středověku. Při stavbě podobného typu se jednalo o poměrně výjimečnou

koncentraci. Překvapivá byla míra dochování zahloubených objektů, které v intravilánech vesnic bývá podstatně menší. Jako spoluautor výzkumu (spolu s M. Volfem z ÚAPP) si dovoluji uvést několik nejzásadnějších zjištění. Na úseku dlouhém cca 150 m byly zdokumentovány dvě desítky objektů, z nichž se velká část koncentrovala na dnešní návěs a okolí kostela Nanebevzetí Panny Marie (obr. 102). Počátky osídlení tohoto místa spadají již do časně slovanského období. Nejednalo se o žádný konkrétní objekt, ale z druhotné pozice ze zásyvu mladších objektů známe zlomky keramiky zařaditelné právě do počátků slovanského osídlení (podobně snad ze starší doby hradištní). S jistotou můžeme hovořit ale až o střední době hradištní jako období, ze kterého máme doloženy dvě zásobní jámy zahloubené do sprašového podloží (obj. 1/13 a 30/13 – obr. 103, 104). Následuje řada objektů z mladší a pozdní doby hradištní, ne vždy na základě keramiky rozlišitelných. Klasicky však u většiny objektů nejsme schopni určit funkci a původní účel. Omezením samozřejmě byl samotný liniový výkop, který dovoluje situace dokumentovat jen v řezech. Známe tak různé zahloubené jámy i s rovným dnem spojitelné snad s polozemnicemi, žlábků i kůlové jámy. To vše nám dokládá neuvěřitelnou stálost místa osídleného až do současnosti.

Nejvýznamnější jsou však zjištění týkající se vývoje z počátku vrcholného středověku. Před domem čp. 31, zhruba uprostřed dnešní návsi, byl k našemu překvapení zjištěn 8 m široký a necelé 2 m hluboký příkop s typickým zvrstvením postupného zaplňování (obj. 13/13 – obr. 105–107). Ze spodní části byl získán malý soubor keramiky zařaditelný obecně do 13. století. Z vyšších vrstev pak pochází zlomky renesančních kachlů a novověké keramiky dokládající vyrovnání příkopu někdy v 16. století. O 12 metrů blíže ke kostelu, před domem čp. 42, se ve výkopu objevil zahloubený objekt o jednom rozměru 3,5 m jehož severozápadní strana byla oplentována jednou vrstvou opukových kamenů (obr. 108–114). Výkop prošel rovnoběžně s touto zdí pojenou jílem. Na protilehlém jihovýchodním profilu jsme tak měli možnost zdokumentovat výplňové vrstvy dokládající zánik objektu (obj. 18/13). Nejspodnější část těchto vrstev tvořily tři silně ulehle jílovité vrstvy, které nejspíše souvisí ještě s provozem a existencí objektu a jedná se tak o podlahové vrstvy (vr. 10–12). Z nich pochází malý soubor převážně atypických zlomků keramiky hradištní tradice a několik střepů jemně plavené oxidační keramiky z jedné malé nádoby. Existence objektu tak spadá jen velmi rámcově do 13. století. Z vrstev, které začaly objekt postupně zaplňovat máme opět jen několik zlomků keramiky, z nichž některé jsou již oxidačně vypálené. Vrstvy 1, 5, 6 a 7 zároveň dokládají, že v navazující části objektu došlo k vyrabování oné kamenné plenty. Při interpretaci situace tak lze konstatovat, že se podařilo zdokumentovat zahloubený objekt svou existencí spadající do 13. století a zaniklý v průběhu vrcholného středověku. S jistotou lze říci, že zeď, která

zahloubenou část obklopila, nemohla nést nad sebou žádné těžké nadzemní konstrukce. V úvahu tak připadá dřevěná nadzemní část. Vyloučit můžeme možnost, že zahloubená část je jen malou částí většího nadzemního zděného objektu, neboť výkop po obou stranách objektu procházel intaktními terény a žádné základy schopné nést větší zátěž jsme nezachytili. Nejedná se tak klasický sklep. Stejně tak nebylo možné určit druhý rozměr. V souvislosti s existencí příkopu se ale domnívám, že se nám podařilo zachytit pozůstatky objektu spojitelného se šlechtickým sídlem. Mezi tímto objektem a příkopem se nacházely i další zahloubené sídlištní objekty. Z objektů 14 a 15/13 pochází největší soubor keramiky z celého výzkumu (obr. 115–120). Keramické soubory z obou objektů svým charakterem a typy okrajů, včetně přítomnosti pokliček (z obj. 14 i zlomek oxidační keramiky), spadají taktéž již do 13. století a teoreticky by je minimálně časově bylo možné vztáhnout k objektu 18/13.

Opočno se v písemných pramenech poprvé objevuje ale až ve 14. století. Konkrétně roku 1358 slyšíme o faráři Wernerovi z Opočna (LC I/1, 63), ve stejném roce o bratřích Hrzkovi a Janovi z Opočna jako patronech (LC I/1, 66–67). Predikát z Opočna opravňuje předpokládat existenci šlechtického sídla minimálně ve 14. století. O tvrzi se dozvídáme ale až z doby, kdy Opočno patřilo pánům z Kolovrat (roku 1392 Purkart z Kolovrat jak patron kostela). Roku 1465 král Vladislav Jagellonský povolil Albrechtovi z Kolovrat postavit na návrší nad Jimlínem nové sídlo, vznikl tak nejmladší hrad v Čechách – Nový hrad. Albrecht se ale ještě v roce 1473 psal seděním na Opočně, což nutně musí dokládat existenci tvrze v Opočně, a až následujícího roku poprvé použil v přídomku Nový hrad (*Sedláček 1923*, 196). Dokonce z roku 1588 víme, že v opočenské tvrzi byly ještě tři obyvatelné místnosti, v sousedství stála sladovna a pivovar (*Černý 2010*). Tvrz, o které slyšíme v písemných pramenech tak musela být zděným, relativně výstavným objektem. Mnohem složitější je to s lokalizací této „mladší“ tvrze. Na žádných mapových zobrazeních, ani ve vlastivědné literatuře, tvrz nenalezneme. Podíváme-li se na mapu stabilního katastru, na první pohled zaujme areál farního dvora jižně od kostela, kde byla tvrz již stavebně historicky také hledána, avšak neúspěšně. Ze samotného půdorysu vsi zachyceného ve 40. letech 19. století vyčteme několik informací. Západní a jižní část vsi tvoří pravidelná zástavba jednotlivých usedlostí, ve středu stojí kostel a jižně od něj farní dvůr (obr. 121). Nápadná je změť malých parcel severovýchodně od kostela, u kterých je pravděpodobné, že druhotně zaplnily buď volný prostor návsi, nebo došlo k rozparcelování prostoru po starším a větším objektu. V úvahu tak samozřejmě připadá tvrz spolu s hospodářským dvorem a pivovarem, který měl stát vedle tvrze. Vrátime-li se k nálezům z archeologického výzkumu, nalezený zahloubený objekt samozřejmě není možné ztotožnit s tvrzí známou z písemných pramenů. Vzpomeneme-li na známé příklady objektů spojovaných s ranými šlechtickými sídly

ve venkovském prostředí z Vroutku a Bedřichova Světce, objekt z Opočna jim není příliš vzdálen. Bezpochyby se mohlo jednat i o objekt, který neměl obytnou funkci, nacházel se v prostoru šlechtického sídla, ale vlastní hlavní budova by byla někde vedle. Je to samozřejmě jen hypotetická úvaha, ale existence příkopu ji nevylučuje. Samotný příkop jsme zachytili jen na jednom místě. Nešlo tedy o okrouhlé opevnění obklopující sídlo ze všech stran. Spíše došlo jen k přehrazení dnes velmi nenápadné ostrožny, na které se nachází jižní polovina vsi (obr. 126). Zároveň příkop sám nedosahuje nikterak výrazné hloubky, a v úvahu připadá především symbolické oddělení prostoru sídla od přilehlé vsi. Výzkum tedy doložil areál ohrazený příkopem, v jehož prostoru se nacházel objekt lepší stavební kvality, nejspíše s dřevěnou nadzemní částí, spadající do 13. století. Situaci je tak možné interpretovat jako šlechtické sídlo, v němž objekt 18/13 mohl, ale nemusel být centrální stavbou. Jeho zánik lze klást nejspíše do 14. století. Kdy došlo k výstavbě, či přestavbě tvrze, o které víme, že v jisté podobě existovala ještě v roce 1588, nebylo možné výzkumem zjistit.

Archeologický výzkum přinesl ale ještě jedno důležité zjištění. Výkop pro vodovod pokračoval od objektu 18/13 dále a v prostoru max. 20 metrů od kostela směrem do návsi bylo zachyceno několik hrobů. Výjimečným se stal nález dvojhrobu, v němž jižněji uložený jedinec měl u hlavy přiloženou bronzovou záušnici o průměru 23 mm (obr. 122–125). Podle terénního pozorování se jednalo o hrob muže a ženy (obj. 31/13). Tento i všechny ostatní hroby byly uloženy velmi mělce pod dnešním terénem, prakticky jen pod drnem, což svědčí o snižování terénu. Zároveň se všechny hroby nacházely mimo pozemek na mapě stabilního katastru vyznačený jako hřbitov, což ukazuje na původně větší rozsah pohřebiště. Zdokumentovány byly tři intaktně zachovalé hroby, další hroby nebylo vzhledem k poškození recentními zásahy možno vymezit a často šlo jen o skládky kostí. V takovéto druhotné situaci byla nalezena i druhá záušnice, ze které se dochovala jen malá část s esovitou kličkou. Nejseverněji uložený hrob dělila od obj. 18/13 mezera dvaceti metrů. Tento hrob (obj. 33/13) byl v horní části své výplně propálen výraznou vrstvou, která pokračovala dalších 5 metrů na sever až k dalšímu propálenému zahloubenému objektu, ve kterém bohužel nebyla nalezena žádná keramika, jen část ručně vyráběné keramické dlaždice. Interpretace situace není jednoduchá. Propálená vrstva dokládá úroveň pravděpodobně středověkého terénu. Stejněho stáří bude i objekt u kterého propálení začínalo, snad pec související s provozem šlechtického sídla. Hrob 33/13 oproti propálené vrstvě zahloubený jen 20 cm je tedy starší. Nálezy záušnic, ikdyž malých rozměrů (v tomto počtu je velikost nerelevantní datační činitel) ukazují, že počátky pohřbívání musíme hledat nejpozději na začátku 13. století, ne-li dříve. V jednu chvíli tak zde bezprostředně vedle sebe existovalo profánní sídlo a na něj navazující pohřebiště. To je do prostoru sídliště vloženo

dodatečně, neboť těsně vedle kostela byla prozkoumána i jedna ze zásobnic ze staršího raného středověku (obj. 30/13). Časová následnost profánního sídla a pohřebiště nám ale uniká. Sám kostel Nanebevzetí Panny Marie je dnes barokní stavbou (přestavba 1710–1713). Z gotické části se zachovala s jistotou jen spodní část věže, původně sakristie s křížovou klenbou, která ve svorníku nese znak erbu hříče, a spadala by do 1. poloviny 14. století. Papežskými desátkami je kostel doložen k roku 1369 (RDP, 70 – odvod 36 grošů), a o něco dříve z roku 1358 známe faráře píšícího se z Opočna (LC I/1, 63). Pokusím-li se shrnout celou nálezovou situaci v Opočně, výzkumem se podařilo doložit sídliště s počátky v již časně slovanském období, které zde nepřetržitě existovalo po celý raný a vrcholný středověk. Přerod volné raně středověké zástavby v pevně vymezenou ves nebylo možné liniovým výkopem řešit. Jediné dva objekty (obj. 28, 29/13) z mladšího vrcholného středověku (podle keramiky 2. poloviny 14. – 1. poloviny 15. století) zjištěné před západním průčelím kostela mohou ukazovat, že ke stabilizaci půdorysu vsi zaznamenaného mapou stabilního půdorysu mohlo dojít relativně pozdě. V průběhu 13. století byl ze sídliště vydělen prostor šlechtického sídla, v jehož těsném sousedství se nacházelo místo pohřbívání. Několik kůlových jam a žlábků zachycených v mezeře mezi pohřebištěm a objektem 18/13 může svědčit o oddělení těchto dvou světů nějakým lehkým ohrazením. Opočno tak je snad možné zařadit do skupiny lokalit s doklady raných šlechtických sídel. Stále je však třeba mít na paměti, že jde o interpretace vycházející z omezené dokumentace liniové stavby. Přesto situace v Opočně nápadně připomíná již zmíněný Vroutek s Bedřichovým Světcem. V případě Opočna bohužel neznáme stavebníka a ani počátky sakrální stavby, ale domnívám se, že vzhledem k nastíněné situaci je více než pravděpodobné, že kostel zde stál již ve 13. století.

3.2.2. V povodí Hasiny

Z archeologického hlediska je oblast Džbánů velmi málo poznaná. Za nejvýznamnější objekt lze s jistotou považovat hradiště Dřevíč stojící nad údolím Smolnického (Pochvalovského) potoka. Dvoudílné hradiště na výrazném kopci bylo v 11. a 12. století přemyslovským správním hradem. V souvislosti s boji o vládu v Čechách se k roku 1002 v Kosmově kronice hovoří o velmi pevném hradu Dřevíči (*Moravová 2011, 72*). Ještě k roku 1175 bylo hradiště střediskem přilehlého Dřevíčského kraje (doložen hradecký správce Petr z rodu Milhosticů: CDB I, 243–244). Počátky osídlení tohoto místa spadají podle keramiky snad již do starší doby hradištní, spíše však do období středohradištního (*Bubeník 1988, 189–189; Čech 2013, 98*). Nic bližšího nevíme o stáří opevnění, u kterého je zajímavý výběžek na severovýchodní straně opevňující vodní zdroj. Hradiště kromě povrchových sběrů bylo

zkoumáno jen A. Knorem v roce 1950. Sonda dlouhá 180 metrů protнула plochu hradiště od východu na západ nedaleko zbytků kostela sv. Václava. Výzkum potvrdil existenci pohřebiště bez možnosti bližší datace. Hroby s kamennými deskami zachytil i v roce 1972 malou sondáží J. Bubeník (1988, 221). Ze starších nálezů jsou známé záušnice ukazující na počátky pohřebiště v mladší až pozdní době hradištní. Z hradiště pochází i množství kovových předmětů nalezených pomocí detektorů kovů dokládající importy jak z německých, tak východních oblastí (Profantová – Stolz – Videman 2012, 29–36; Čtverák a kol. 2003, 149–150). Velmi málo víme o nejbližším okolí hradiště a skoupé je i svědectví písemných pramenů. Výjimku představuje jen ves Smilovice, shodou okolností rozložená přímo pod hradištěm, kterou roku 1197 Hroznata Tepelský odkazuje jakémusi Hrdiborovi (CDB I, 324). Všechny ostatní vsi se objevují v písemných pramenech nejdříve ve 13., z velké části až 14. století. Archeologie pak z okolí zná jen vrcholně středověké nálezy a objekty (Vinařicemi a okolím se zabýval M. Volf: Volf 2008; dvorem Rychvald na předpolí Dřevíče pak kolektiv autorů: Kypka a kol. 2012). V případě Dřevíče máme tak před sebou centrum oblasti, které hrálo jistě i vojenskou úlohu v podobě kontroly jedné z možných cest z Poohří na Prahu.

Posuneme-li se od dvě údolí na západ, dostaneme se k potoku Hasině, jehož povodí bylo zvoleno pro podrobnější studium (obr. 127). Tomuto území se dostalo pozornosti již v 90. letech, kdy jej P. Meduna zařadil do skupiny krajinných celků zkoumaných především povrchovými sběry (podobně Pětipeská pánev atd.). Na katastrech pěti vsí se mu díky tomu podařilo zjistit 9 poloh s raně středověkými nálezy. Obecně lze říci, že keramika z nesystematických povrchových sběrů, obzvláště je-li soubor méně početný, je velmi špatně časově zařaditelná. Výsledky povrchových sběrů tak rámcově ukazují na relativně rovnoměrné raně středověké osídlení podél Hasiny od střední, s jistotou mladší doby hradištní (výjimkou jen lokalita u Zbrašína se složkou starohradištní – NZ čj.1159/91 Most, 18/92 Praha; podobně výšinná lokalita u Opočna – Pleinerová 1999). Po spojení s ostatními nálezy se tento obraz pouze doplňuje a potvrzuje. Příklad středohradištních nálezů z cihelny u Solopysk ukazuje, že osídlení se v raném středověku podél potoka dostalo i nad hranici 300 výškových metrů (Bubeník 1988, 155).⁴⁶ Mozaiku nálezů doplňují tři řadová mladohradištní pohřebiště objevená na konci 19. a začátku 20. století u Lipence, západně od Hřivic a v Zeměchách. O Opočně již bylo pojednáno výše. Nalezištěm z kategorie hradišť je opevněná lokalita na vrchu Okrouhlík nad Hřivicemi. Val s příkopem uzavřel ostroh o ploše 0,7 ha. Keramika nalezená uvnitř hradiště

---

⁴⁶ Nejistým je zlomek časně slovanské nádoby z Markvarce nalezený v poloze takřka 400 m n. m. (Bubeník 1988, 145). Výrazné pohledové místo ale svědčí o možném kontrolním bodu.

J. Bubeníkem a P. Medunou se hlásí údajně již do časně slovanského období, prokazatelně ale do 9. – 11. století (*Bubeník 1988*, 186 – pod katastrem Konětop; *Čech 2000*, 423). Ač nebylo nikdy zkoumáno opevnění, je z umístění tohoto objektu jasná jeho strážní funkce na okraji údolí Hasiny, které se v prostoru Konětop a Hřivic otevírá do Poohří.⁴⁷ Přestože z velké části Džbánu postrádáme dostatek archeologických nálezů, je možné poznatky z povodí Hasiny asi zobecnit. Region si po celý středověk zachovával lesnatý charakter, ale podél vodních toků sem z níže položených částí Poohří pronikalo osídlení již relativně brzy ve starších fázích raného středověku. Asi bych v této souvislosti nepoužil slova kolonizace, ale spíše se jednalo o samovolný a dlouhodobý proces osidlování, který se dovršil až ve vrcholném středověku. Následující výčet nejstarších písemných zmínek vsí v povodí Hasiny a několika dalších vybraných z okolí ukazuje jednu skutečnost. Území se nikdy nedostalo do většího zájmu církevních institucí nebo vyšší šlechty.

Soupis lokalit v povodí Hasiny⁴⁸:

Domoušice – první zmínka z roku 1325 (dne 4. listopadu 1325 je dal král Jan Lucemburský rytíři Chvalovi a jeho synovi Dětrichovi, aby ves vysadili právem zákupním (obr. 130). Chval a Dětrich měli od krále dovoleno povolat si do vsi po jednom pekaři, řezníkovi, ševci, kováři a mlynáři, také zde směli mít veřejnou hospodu a obecnou rychtu. Rychta byla svobodná a dědičná. Vedle toho také dostali zahradu o výměře 4 strychy a stejně velkou louku se stráněmi porostlými lesem, které mohli vymýtít a změnit na orné pole. K tomu dal král Domoušickým ještě právo, které užívala i ves Nesuchyně; po Chvalovi a Dětrichovi Domoušice získal Ostrovský klášter, v roce 1373 konvent obyvatelům vsi ulevil od některých platů, kterými byli přetíženi, a dal jim navíc právo města Rakovníka), kostel *sv. Martina* (doložen 1325, fara přenesena z blízké Lhoty, v 60. letech 14. století filiálním ke Kounovu).

Hořany – první zmínka z roku 1316 (Dalibor z Kozojed se soudí s Petrem a Přibíkem ze Hřivic ve vztahu ke škodám způsobeným loupením a pleněním jeho dědictví v Kozojedech, jedním z účastníků úředního aktu na straně žalující byl i Mikuláš z Hořan).

---

⁴⁷ Poslední z opevněných lokalit v oblasti pahorkatiny Džbán je raně středověký hrad na vrchu Výrov u Třeskoníc. Zjišťovací výzkum východního valu a sběr na ploše hradiště provedl P. Holodňák v roce 1983. Keramika starší – střední doby hradištní byla nalezena ve vrstvě, která by měla souviset s čelní kamennou plentou. Hradištní zlomky keramiky byly nalezeny také v destrukci hradby (*Holodňák 1985*; *Bubeník 1988*, 251; *Čech 2000*, 425; *Čtverák a kol. 2003*, 324). Uvažovat bychom mohli opět o strážní funkci danou rozhledem do celé krajiny středního Poohří.

⁴⁸ U jednotlivých lokalit nejsou záměrně uvedeny odkazy na literaturu. Podrobnější informace lze dohledat buď v díle A. Profouse, A. Sedláčka nebo v místních vlastivědných publikacích (*Kočka 1936*; *Mareš 2007*; *Roedl 2003*; *2007*; *2014*; *Roedl – Studený 2009*; *Štědrý 1914*; *1918*; *Veselý 1893*).

Hřivice – první zmínka z roku 1316 (Dalibor z Kozojed pohnal k zemskému soudu vладыky Petra, Příbík a Oldřicha z Hřivic za to, že mu učinili škodu na jeho majetku v Divicích a Hořanech), kostel *sv. Jakuba* (doložen 1355).

Jimlín – první zmínka 1267 (svědek listiny Chotěbor z Jimlína).

Konětopy – první zmínka z roku 1357 (krčmářka Maruše z Pnětluk prodala čtvrt lánu svého pozemku v Konětotech; ve stejném roce se jako majitel platu v Konětotech uvádí Albrecht z Kolovrat).

Lipenec – první zmínka z roku 1358, kostel *sv. Václava* (doložen 1358, opat postoloprtského kláštera sem podává faráře).

Markvarec – první zmínka z roku 1420 (císař Zikmund zastavil vesnice Solopysky a Markvarec, které dříve patřily benediktinskému klášteru v Postoloprtech Herbertovi z Kolovrat).

Opočno – první zmínka z roku 1358 (Hrzek a Jan z Opočna), kostel *Nanebevzetí Panny Marie* (doložen 1358).

Pnětluky – první zmínka z roku 1250 (na listině, vydané olomouckým děkanem Janem, se objevuje jako svědek Sulislav, syn Zvěsta z Pnětluk; v roce 1355 pak Sulislav svědčí na listině Přemysla Otakara II.), kostel *sv. Matouše* (doložen 1363).

Selmice – zaniklá ves, první zmínka z roku 1349 (Smil ze Selmic jako man Albrechta z Kolovrat), kostel *sv. Ondřeje* (doložen 1363).

Solopysky – první zmínka z roku 1349 (Jindřich ze Solopysk).

Touchovice – první zmínka z rozmezí let 1356–1360 (Jaroslav z Touchovic jako svědek u soudu s Chotěborem ze Zbrašína).

Záhoří – zaniklá ves, první zmínka z roku 1391 (provolací listina po smrti Štěpána, který v Záhoří vlastnil poplužní dvůr s poli a dalším příslušenstvím, podobně roku 1393 jako Záhoří u Pnětluk; roku 1414 součást majetku Jana z Tuchořic – jmenovány pole, louky, lesy, potoky, zahrady a chmelnice).

Zbrašín – první zmínka z rozmezí let 1356–1360 (Chotěbora ze Zbrašína vypovídá před pražským soudem o dluhu židovi Baruchovi).

Další lokality v okolí:

Brloh – první zmínka z roku 1295 (svědek listiny Chotěbor z Brloha).

Kozojedy – první zmínka z roku 1316 (Dalibor z Kozojed).

Lhota pod Džbánem – první zmínka z roku 1318 (usadil se zde farář z Krchleb – dnes zaniklý; při vysazení Domoušic Janem Lucemburským roku 1325 měl tento plebán ze Lhoty

přesídlit tam, v Domoušicích si ale vydržoval střídníka a sám žil v Kounově; král Václav IV. roku 1402 „postoupil 12 lánů poli ladem ležících ve vsi Lhotce Jaroslavovi z Nevida“, za tato pole a další pozemky v Kounově měl pak Jaroslav povinnost dodat v případě potřeby na Křivoklát ozbrojeného jezdce).

Liběšice – první zmínka z roku 1281 (Střezlav z Liběšic jako svědek listiny řešící majetkové poměry mezi Chotěborem z Račic, Smilem z Liběšovic a řádem německých rytířů).

Lipno – první zmínka z roku 1266 (svědek listiny Chotěbor z Lipna).

Milostín – první zmínka z roku 1115 (ves uvedena v zakládací listině Kladrubského kláštera, falzum ze 13. století).

Pochvalov – první zmínka z roku 1346 (řád křižovníků s červenou hvězdou pronajal ves Buškovi z Rochova).

Ročov – první zmínka 1352 (Albrecht z Kolovrat získal od císaře Karla IV. svolení vykácet les nad Dolním Ročovem, a dřevo použít na výstavbu městečka – Horního Ročova; v Dolním Ročově založen Albrechtem z Kolovrat roku 1373 klášter Nanebevzetí Panny Marie).

Smilovice – první zmínka z roku 1197 (Hroznata Tepelský odkazuje uvedeného roku Hrdiborovi ves „Smilkovice“; s jistotou rok 1356 – Jan ze Smilovic).

Tuchořice – první zmínka z roku 1239 (Adam z Tuchořic jako svědek listiny potvrzující držbu šemnického újezdu klášterem v Oseku).

Vinařice – první zmínka z roku 1238 (svědek listiny Jan z Vinařic).

Ze soupisu je patrné, že převažují první záznamy až ze 14. století a v naprosté většině jde o majetky nižší šlechty. Paradoxní to je hlavně v okolí Dřevíče, kde jedinou výjimku představují Smilovice. Úplně nejstarší zmínkou disponuje Milostín nacházející se na jižní „rakovnické“ straně Džbánu a uvedený v zakládací listině Kladrubského kláštera, která je sice mladším falzem, ale považovaným za věrohodný zdroj (CDB I, 399, 431). Nezáměr církevních institucí a významnějších šlechtických rodů mohl být dán okrajovou polohou Džbánu, dlouhodobým osídlením bez možnosti tak uskutečnit větší kolonizační podnik, a možná snad i nevelkou vzdáleností od královského křivoklátského hvozdu jehož součástí mohl být Džbán alespoň dílem chápán (obr. 128).⁴⁹ O tom by mohla svědčit velkorysá přestavba sídelní sítě uskutečněná

---

⁴⁹ Otázkou zůstává, jak do tohoto kontextu královských majetků zapadá hrad Džbán postavený a zároveň zaniklý již ve 13. století. Dáme-li stranou otázkou typologického zařazení hradu, je nesporná jeho velikost a strategická pozice v průsmyku kontrolující přechod z Rakovnicka do povodí Hasiny. Z písemných pramenů sídlo neznáme a zůstává tak v platnosti jeho asi krátká existence (*Durdík 2011*). Druhá hradní stavba na Džbánu, hrad Pravda (obr. 129), je dílem rodu Kolovratů, kteří se zde objevují až před polovinou 14. století (*Durdík – Štauber 1995; Roedl*

Janem Lucemburským. Z Rakovnicka známe minimálně dvě desítky vsí vysazených na příkaz nebo se svolením krále a k nimž zároveň disponujeme listinným svědectvím (souhrnně *Pešková 2011*). Jedná se o vsi s velkými pravidelnými obdélnými návsemi a jednotnou, často u několika vsí se opakující parcelací. Ze sledovaného prostoru je takovým příkladem ves Domoušice. Nejedná se tak o doklad kolonizace neosídleného prostoru, ale o jeho přebudování a doplnění v režii panovníka. Z mnoha příkladů lze uvést Kněževs (8 km SZ od Rakovníka), kterou nechal král vysadit právem zákupním roku 1318, osadníky byli Němci. Předlokační česká osada byla opuštěna a nová vesnice byla vysazena uprostřed pozemků. Vesnice získala 42 lánů. Rychtáři byl podstoupen 1 lán svobodný, louka a krčma, při níž mohl držet řezníka a pekaře. Zdejší farář měl 1 a půl lánu svobodného a druhý lán poplatný atd. (*Pešková 2011, 37; Kočka 1936, 307*). Podíváme-li se na výše uvedené Domoušice (obr. 130), jedná se o shodný, jen mírně obměňovaný model. Archeologie může přerod starší sídelní struktury v novou postihnout u Mutějovic. R. Pleiner v 60. letech 20. století prozkoumal 1 km SZ od současné vsi zaniklou sídelní jednotku s doklady kovářské výroby (*Pleiner 1969*), jejíž závěr na základě keramiky je možné klást do 1. poloviny 14. století. To koresponduje s písemnými prameny, kdy Mutějovice nechává král vysadit roku 1325 právem zákupním. Vsi přidělil 33 lánů dědin, z nichž 2 lány svobodné byly dány faráři, 1 lán svobodný rychtáři a 31 lánů převzali osadníci. K rychtě náležel ještě jeden lán poplatný, krčma s masným krámem, při němž může být řezník (*Pešková 2011, 37; Kočka 1936, 360*). Zajímavé je porovnání hned se sousedním kladubským Milostínem, který je oproti „velkorysým“ Mutějovicím vsí s malou okrouhlou návší.⁵⁰

2007, 34–50). Prvý známý příslušník, Albrecht z Kolovrat, je připomínán k roku 1348 jako kadaňský purkrabí a v roce 1352 získává od krále povolení založit městečko Ročov. Postupně si v oblasti Kolovratové vybudovali své rodové dominium.

⁵⁰ Jedním z nejmladších prvků středověké sídelní struktury je dnes zaniklá ves Záhoří na hranici katastrálních území Pnětluk a Domoušic. Ves zaujala mírný k severu obrácený svah pod pravěkým hradištěm Roviny, dnes při silnici z Pnětluk do Kounova (silnice je novotvarem z 19. století). Ves znal již A. Sedláček, který ji nesprávně považoval za pozůstatky hradu (*Sedláček 1923, 200–201*). Ztotožnění této zaniklé vsi, nazývané místní tradicí Staré Netluky (podle Pnětluk), s lokalitou Záhoří z písemných pramenů provedl lounský archivář B. Roedl (2007, 30–33). Záhoří známe z písemných pramenů jen z roku 1391 a jedná se o typickou ves z oblasti s opukovými výchozy. Podobně jako na známé Svídně (*Smetánka 1988*) je tak možné rozpoznávat půdorysy obytných domů, hospodářských staveb, ohradních zdí atd. porostlých barvínkem. Podrobný terénní průzkum provedený autorem práce a M. Volfem vedl k rozpoznání 8 osedlostí rozložených po delších stranách přibližně obdélné návsi (obr. 131, 132). Vesnici několikrát sondami prozkoumal v 80. letech B. Štauber z lounského muzea, ale bohužel z výzkumu se nezachovala žádná dokumentace. Nalezená keramika svědčí o existenci vsi ve 14. a 15. století. Šířka parcel odpovídá modulu užitého u vsí zakládaných Janem Lucemburským. Ovšem nejedná se co do počtu usedlostí o tak velkorysé založení. Je tak možné, že lokátor Záhoří se účastnil zakládání nedalekých vesnic a znalosti využil i zde. Záhoří je svou nevýhodnou polohou a slabým vodním zdrojem ale dalším příkladem snahy o osídlení míst již za hranicích dlouhodobé udržitelnosti (k tomu např. *Klír 2008; 2016*).

Situace na severní „lounské“ straně je odlišná. Podařilo se zde vymapovat majetkový celek náležející členům rodu, který ve svém znaku nosil symbol hříče (obr. 128).⁵¹ Doklady o vlastnictví jednotlivých vsí pocházejí sice až ze 14. a počátku 15. století, není ale důvod vyloučit možnost zisku těchto majetků dříve. Počátky rodu erbu hříče se vysledovat přímo nedají. Zvláštní je výskyt jména Chotěbor v letech 1266 a 1267 sice pokaždé s jiným predikátem (z Lipna, z Jimlína), ale v přídomku užití lokality jsou od sebe jen 5 kilometrů vzdálené (RBM II, 202; RBM II, 223). Je tak možné, že se jedná o stejnou osobu, nebo osoby pokrevně spřízněné. Z roku 1295 pak známe Chotěbora z Brloha, taktéž patřícího do rodu erbu hříče (podobně z 50. let 14. století Chotěbor ze Zbrašína a z 60. let 14. století Chotěbor ze Hřivic). Postupně se tak členové rodu objevují s predikáty z Jimlína, z Lipna, z Brlohu, z Hříškova, z Opočna, ze Hřivic, z Touchovic a z Hořan. Všechny lokality nacházíme ve vzájemné blízkosti. O počátcích a původu tohoto majetkového celku se můžeme dohadovat, ale osoba (či osoby) nesoucí jméno Chotěbor se v 60. letech 13. století vyskytuje jako svědek na listinách vydaných v Praze a mající souvislost s nejvyššími královskými úředníky. Je tak pravděpodobný zisk majetku za služby králi, podobně jako u pána z Pnětluk (Sulislav z Pnětluk byl v 50. letech 13. století purkrabí na hradě v Lokti). A vrátím-li se na začátek k nálezům z Opočna a k erbu ve svorníku v sakristii opočenského kostela, je dost možné, že objekty spojované se šlechtickým sídlem jsou dílem některého z členů rodu erbu hříče.

3.3. Pod Krušnými horami – povodí Lužického potoka

Dostáváme se do oblasti Kadaňska ležícího v západním cípu současného Ústeckého kraje, v místech styku Krušných a Doupovských hor, odkud se krajina dále otevírá do plochého Poohří. Touto krajinnou sondou navazují na práci svých starších kolegů, kteří v 60. až 80. letech 20. století prováděli výzkumy na předpolí rychle postupující „šachty“ v povodí Lužického potoka. Bohužel nikdy nedošlo k úplnému zpracování a vyhodnocení středověkých nálezů. Formou předkládané diplomové práce a v blízké budoucnosti i finálním publikováním snad dojde k umazání tohoto dluhu.

V oblasti povrchové těžby uhlí v severozápadních Čechách bylo v uplynulých šedesáti letech totálně zničeno kolem 300 km² kulturní krajiny a další stovky čtverečních kilometrů poničeny. Archeologické výzkumy zde prováděla dřívější mostecká expozitura Archeologického ústavu Praha, která ve své době měla na starost rozsáhlé území (prostor mezi

---

⁵¹ Hříč – v heraldice se vyskytuje nejspíš jen v českých zemích. Jedná se o tři ostré háky na konci spojené. Tyto háky (pušťadla) se používaly pro puštění žilou koním.

Děčínem a Sokolovem, s jádrem mezi Ústím nad Labem a Chomutovem), díky jehož velikosti nebylo možné prozkoumat v plné míře všechna ohrožená naleziště. V pánevních oblastech zasažených těžbou uhlí se jednalo (a jedná) o "totální" výzkum, naleziště i kulturní krajina jsou tak ve většině případů nenávratně zničeny. Ve snaze řešit tuto situaci přikročila expozitura Most již od poloviny 70. let 20. století ke komplexnímu výzkumu archeologicky bohatých uzavřených oblastí, představujících jakýsi vzorek kulturní krajiny. Takové oblasti byly zkoumány tři (oblast Lužického potoka, oblast říčky Hutné, oblasti Lomského a Loučenského potoka). Archeologický výzkum v údolí Lužického potoka probíhal v letech 1959–1986, z toho ovšem pouze posledních 10 let systematicky se snahou o plošné výzkumy, a nikoliv jen vzorkování. Dodatečné získání pramenů není až na malé výjimky možné, neboť oblast je zcela zničena těžbou uhlí. Díky přirozeným hranicím sledovaného území (mikroregionu o rozloze 30 km²) a rozsáhlým skrývkám o celkové ploše 2 km² (prováděny výrazněji až od 70. let) se díky maximálnímu úsilí podařilo shromáždit množství především pravěkých nálezů a poznatků o charakteru oblasti, struktuře osídlení, sídelním vývoji, vazbách osídlení na přírodní prostředí atd. Pro středověk onen výsledný obraz není zdaleka úplný, což je dáno primárně absencí výzkumů v intravilánech likvidovaných vsí a dále i dobou, kdy zde většina výzkumů byla prováděna, což mělo za následek prakticky vynechání nálezů z vrcholného středověku. Archeologické výzkumy v mikroregionu Lužického potoka prováděli (a částečně i publikovali) Evžen Neustupný, Antonín Beneš, Petr Braun, Zdeněk Smrž, Josef Bubeník, Eva Černá, Drahomír Koutecký a Václav Kruta.

O údolí Lužického potoka se bohužel dá psát už jen v minulém čase. Před zahájením povrchové těžby uhlí žilo v údolí v 9 obcích na 1500 obyvatel (*Binterová 1995a; 1995b; 1995c*). Již koncem 60. let byly všechny obce zrušeny a oblast výrazně změnila svou podobu. Východní část mikroregionu je zalita vodami Nechranické údolní nádrže, severní a západní část překryta výsypkou dolu. Prostor ve středu údolí je zničen tepelnou elektrárnou a rozlehlou nádrží na popílek. Zbývající relativně nenarušené plochy v jižní části údolí Ohře jsou zastavěny rozsáhlými skleníky či přeměněny v sady a pole, přičemž na ně byla navezena ornice shrnutá z polí před postupující výsypkou, často z archeologických nalezišť, takže vznikla jakási pseudo-naleziště. Horní část toku Lužického potoka zmizela pod výsypkou dolu, dolní tok je převeden do nového umělého koryta. Neporušen zůstal pouze prostor mezi Běšickým a Čachovickým vrchem v jihovýchodní části mikroregionu, odkud však nemáme žádné doklady osídlení.

Lužický potok je (či lépe byl) 12 km dlouhým levobřežním přítokem Ohře (*Vlček 1984*). Přirozeně a sídelně vymezený mikroregion, shodný s jeho nesouměrným úvalovitým údolím, byl geograficky velmi dobře vymezen s rozlohou necelých 30 km² (obr. 133). Na jihu a východě

tvořil výraznou hranici tok Ohře, přičemž na od Kadaně je tato řeka zaříznuta do 30–50 m hlubokého kaňonu (původní soutok Lužického potoka s Ohří je dnes pod hladinou vodní nádrže Nechranice). Západní hranice mikroregionu je stále dána pásem kopců (Dlouhý, Jelení, Zlatý), představujících poslední výběžky Doupovských hor a oddělujících spolu s terénním hřbetem údolí Lužického potoka od Kadaňské kotliny s tokem Pruněvovského potoka. Na severu tvořil pomyslnou hranici výrazný bezvodý hřbet – rozvodí mezi toky Lužického potoka a paralelně ve vzdálenosti 3 km protékající říčky Hutné. Dosti široké (2–3 km) a otevřené údolí Lužického potoka, dlouhé 8 km, bylo nejhlubší na západě. Výrazným terénním tvarem byl jazykovitý výběžek porcelanitové kupy u Tušimic, v pravěku osídlený a tvořící předěl mezi středním a dolním tokem (*Smrž 1994*, 353–358). V horní trati měl Lužický potok značný spád a bystřinný charakter, stejně tak i v dolní trati. Ve střední trati byl spád poměrně malý, což se projevilo vznikem široké údolní nivy, meandrů a vedlejších ramen. Za zmínku stojí bezodtoké jezero v trati Kadaň-Jezerka, o rozloze cca 45 ha, které bylo vysušeno roku 1794 a přeměněno v ornou půdu (*Sommer 1846*, 24, 208). Zjevně existovalo již v pravěku, jinak si totiž nelze vysvětlit koncentraci osídlení mnoha kultur na jeho břehu, v prostoru vzdáleném od jiných zdrojů vody.

Soupis prakticky všech nálezů a nalezišť z výzkumů v povodí Lužického potoka, které zasáhla těžba uhlí uceleně shrnul Z. *Smrž* (1987; 1994). Pro potřeby vyhodnocení výsledků těchto archeologických výzkumů byla vyhotovena rekonstrukční mapa, jejímž cílem ve smyslu geomorfologické a hydrologické rekonstrukce mikroregionu Lužického potoka bylo nejen rekonstruovat krajinu před zahájením těžby uhlí, ale i před započítím výrazných antropogenních změn (obr. 133). Pramenem se staly mapy vojenského mapování spojené se základní mapou z roku 1953 v měřítku 1:25 000. Vznikla tak výsledná rekonstrukční mapa, která podává obraz krajiny zejména po stránce hydrologické zhruba ke konci 18. století. Impulzem pro provedení revize středověkých archeologických nálezů v povodí Lužického potoka a okolí se staly jak záchranné výzkumy v Kadani prováděné v posledních letech kolegy K. Dernerem a J. Crkalem z ÚAPP, u nichž vyvstala potřeba je zasadit do regionálního kontextu, tak výzkum raně středověkého pohřebiště v Polákách v roce 2015 se shodnou potřebou jako v předešlém případě. Vzhledem k nepochybné kvalitě rekonstrukční mapy jsem se rozhodl ji plně využít, jen ji mírně „zmodernizovat“ doplněním o další naleziště. V ruku v ruce s tím vznikla i následující tabulka shrnující všechny dosud známé středověké lokality.

Středověké archeologické lokality v povodí Lužického potoka a okolí					
Katastr	Označení naleziště	Kategorie lokality	Popis	Datace (ADČ)	Základní literatura
Běšice	a	sídliště (?)	Povrchové sběry z let 1966 a 1967, z nich pochází rozsáhlý soubor keramiky od časně slovanské po pozdně hradištní.	rs.1 – rs/vs	<i>Bubeník 1988, 184–186</i>
Bystřice	b	pohřebiště	Na jižním okraji vsi, na severním svahu Bystřického vrchu, bylo v letech 1914–1916 E. Hegerem nalezeno několik raně středověkých hrobů krytých kamennými deskami (prozkoumány dva). V hrobech orientovaných Z–V zjištěny pozůstatky dřeva a v jednom bronzová záušnice (Ø 23–26 mm). Další záušnice nalézány údajně i v předchozích letech. Pohřebiště spadá do mladší (až pozdní?) doby hradištní.	rs.4 – rs/vs	<i>Bubeník 1988, 212</i>
	c	sídliště (?)	Povrchové sběry z počátku 70. let 20. století v prostoru západně od vsi, nalezena keramika obecně hradištního charakteru.	rs.hra	<i>Bubeník 1988, 127</i>
Čachovice	32	sídliště (?)	Povrchové sběry E. Černé z roku 1976. Po orbě byly na ploše cca 2 ha nalezeny střepy převážně střední doby hradištní, v menší míře mladší doby hradištní.	rs.3–rs.4	<i>Smrž 1994, 353</i>
Čermníky	e	sídliště (?)	V roce 1967 opakované povrchové sběry 50 m jižně od vsi. Z nálezů převážně mladohradištní keramika, zastoupeny i formy středohradištní a pozdně hradištní.	rs.3 – rs/vs	<i>Bubeník 1988, 127</i>
Hořenice	f	sídliště (?)	Povrchovým sběrem doložená lokalita na severozápadním okraji vsi. Soubor obsahuje snad již středohradištní, ale spíše mladohradištní a pozdně hradištní keramiku.	rs.3 (?) – rs/vs	<i>Bubeník 1988, 131</i>
Hradec	A	hradiště	Poloha „Na Pokladě“: ostrožna mezi Ohří a Rokelským potokem, trojdílné hradiště o celkové rozloze 25 hektarů, přístup od západu chráněn systémem tří pásů opevnění. Proběhly zde pouze menší výzkumy I. Pleinerové v roce 1953, D. Kouteckého v roce 1972–1973 a E. Černé v roce 1986. Nejmhutnější je vnitřní val ohraničující akropoli. V základu se jedná o pravěké opevnění, na koruně upravené v raném středověku do podoby hradby s čelní kamennou plentou a roštovou konstrukcí. Střední opevnění zkoumáno nebylo, v případě vnějšího se jedná jen o nasypaný val bez výraznější vnitřní konstrukce, ale taktéž raně středověkého stáří. Ve střední a vnitřní části hradiště probíhaly taktéž povrchové sběry. Z nálezů keramiky a dalších terénních pozorování vyplývá, že ostrožna byla osídlena snad již od 7. století, ke vzniku vnitřního opevnění došlo v buď mladší fázi střední doby hradištní nebo až v počátcích mladší doby hradištní. Vnější opevnění překrylo objekty ze střední doby hradištní a jeho vznik tak spadá spíše do následujícího období. Zánik hradiště je kladen do 12. století v souvislosti s přesunem osídlení do prostoru Kadaně. Na základě rozboru keramických nálezů se zdá, že mezi osídlením obou míst je ale časový hiát.	rs.1/rs.2 – rs/vs	<i>Bubeník 1988, 184–186; Čech 2000, 422–423; Čech 2013, 89–90; Koutecký 1985; Pleinerová 1957; Velímský 1995, 226–227</i>

Chotěnice	g	sídliště	Na severním okraji dnes neexistující vsi v poloze u rybníka prozkoumali V. Kruta a D. Koutecký v roce 1967 sídlištní jámu s nálezy středohradištní keramiky. Z téže polohy z povrchového sběru pochází kolekce středo- až mladohradištní keramiky.	rs.3 – rs.4	<i>Bubeník 1988, 133</i>
	h	sídliště (?)	Na poli na levém břehu Ohře asi 1 km východně od vsi sebrali V. Lebeda, V. Pelc a J. Oktábec v roce 1967 na ploše cca 1 ha soboru hradištních keramických zlomků.	rs.hra	<i>Bubeník 1988, 133</i>
	ch	sídliště (?)	Povrchový sběr V. Pelce a V. Lebedy z roku 1967 na poli vlevo od silnice do Čachovic. Zjištěno několik zlomků keramiky mladší a pozdní doby hradištní.	rs.4 – rs/vs	<i>Bubeník 1988, 133</i>
Lomazice	i	sídliště (?)	Při cestě do Drahonice, asi 500 metrů jihovýchodně od vsi zkoumal v roce 1965 E. Neustupný hrob knovízské kultury, a přitom v okolí sebral na poli i keramiku obecně hradištního charakteru.	rs.hra	<i>Bubeník 1988, 143</i>
	j	sídliště (?)	Na severovýchodním okraji vsi zdokumentoval J. Bubeník v roce 1967 ve vrstvě nad objekty z doby římské snad i časně slovanskou, středohradištní a mladohradištní keramiku.	rs.1 (?), rs.3–rs.4	<i>Bubeník 1988, 143</i>
	k	sídliště (?)	Při jihozápadním okraji vsi zkoumal v roce 1963 v poloze zvané „Kostelní pole“ V. Sakař pravěké objekty a při sběru v ornici a při skrývce našel i keramiku hradištní.	rs.hra	<i>Bubeník 1988, 143</i>
Lužice	20	sídliště (?)	Výzkum pravěkého sídliště z roku 1976 vedený Z. Smržem. Hradištní keramika pochází jen ze sběrů na ploše výzkumu.	rs.hra	<i>Smrž 1994, 352</i>
	24	sídliště (?)	Při kopání studny v intravilánu vsi byly v roce 1953 v hloubce 2–2,5 m nalezeny střepy hradištní keramiky. Nález budící rozpaky byl částečně potvrzen v roce 1983. Z. Smrž v tomto prostoru pod mocnou vrstvou náplavů zdokumentoval obdobné nálezy.	rs.hra	<i>Smrž 1994, 352</i>
	27	sídliště	Polykulturní naleziště jihozápadně od vsi, kde Z. Smrž v roce 1983 prozkoumal jednu sídlištní jámu s časně slovanskou keramikou.	rs.1	<i>Smrž 1994, 352–353</i>
Kadaň	2	sídliště	Poloha „Jezerka, Na Soudném“: výzkumy V. Kruty a J. Bubeníka v letech 1968–1970. Na ploše 1,2 ha prozkoumána větší část polykulturního naleziště rozkládajícího se na břehu zaniklého jezera. Z raného středověku pochází 3 polozemnice s keramikou pražského typu; 1 polozemnice, 2 zásobní jámy, 4 pece umístěné samostatně mimo ostatní objekty a 11 dalších sídlištních jam ze starší až střední doby hradištní; pouze ze sběrů na skryté ploše dále pochází i keramika mladohradištní.	rs.1 – rs.4	<i>Bubeník 1972;</i> <i>Bubeník 1988, 135</i>
	1	sídliště, pohřebiště, sakrační stavba	Poloha při původně románském kostele sv. Jana Křtitele na tzv. Špitálském předměstí. Nálezy především ze závěru raného a počátku vrcholného středověku dokládající předlokační osadu předcházející město Kadaň. Místo známo z písemných pramenů jako „burgum novum super Ogre fluvium situm, nomine Cadain, ...“ z listiny knížete Bedřicha pro řád johanitů z roku 1186. Tato lokalizace zjednodušeně zahrnuje i další naleziště v prostoru vlastního středověkého města Kadaně, které by podle záchranných výzkumů měly vzniku města předcházet.	rs/vs – vs.1	<i>Velímský 1995a;</i> <i>Balášová –</i> <i>Šimůnek 2011</i>

	m	sídliště	V bývalé Thömově cihelně (dnes z větší části nezastavěná plocha severovýchodně od vlakového nádraží) byly v roce 1910 nalezeny dva sídlištní objekty, které odkryl učitel E. Heger. Podle nalezené strusky, zlomků dyzen a tyglíků, a propálenému dnu objekty patrně souvisely s železářskou nebo kovářskou výrobou.	rs.3 – rs.4	<i>Bubeník 1988, 135</i>
	n	sídliště	Opakovaně zjišťované doklady sídlištních objektů v okolí teplárny v Chomutovské ulici na severním okraji města (někdy uváděno pod katastrem Bystřice). Výzkumy z let 1964 D. Kouteckého a 1974 E. Černé zdokumentováno jak sídlištní jámy, tak i obytné objekty typu polozemnic z mladší doby hradištní, stopově zachyceny i nálezy střední doby hradištní.	rs.3–rs.4	<i>Bubeník 1988, 135</i>
Kadaňská Jeseň	o	sídliště (?)	V polích při souběhu silnic Kadaň-Rokle a odbočky na Kadaňskou Jeseň zjistili povrchovým sběrem Z. Smrž a V. Pelc v roce 1973 nálezy keramiky hradištního charakteru.	rs.hra	<i>Bubeník 1988, 136</i>
Poláky	d	pohřebiště, sídliště	Záchraný výzkum na břehu Nechanické přehrady nedaleko bývalé vsi Dolany zaniklé v roce 1967. V roce 2015 zde bylo zdokumentováno 48 kostrových hrobů, často s dřevěným obložím, uložených do 4–5 řad a orientovaných JZ–SV s hlavami na JZ. Superpozice hrobů byla zaznamenána jen v jednom případě. Datace pohřebiště na základě nálezů esovitých záušnic převážně velkého průběhu spadá do pozdní doby hradištní. Za výjimečné lze považovat doložení současného sídliště bezprostředně navazujícího na pohřebiště. Žádný archeologicky doložitelný předěl mezi těmito komponenty zachycen nebyl. V rámci sídliště bylo zjištěno zpracování železa.	rs.4 – rs/vs	<i>Sušická – Derner 2016</i>
Prahly	14	sídliště (?)	Výzkum A. Beneše v roce 1961 zjistil pro rýze pro vodovod kromě pravěkých objektů i v ornici zastoupenou keramikou hradištního charakteru.	rs.hra	<i>Smrž 1994, 352</i>
Pruněřov/ Milžany	p	sídliště (?)	Rozsáhlý keramický soubor z bývalé Meisnerovy šachty na styku pruněřovského a milžanského katastru (dnes uváděno pod katastrem Kadaně). K nálezům nejsou známy žádné bližší nálezové okolnosti, jen že byly získány před 2. světovou válkou. V souboru zastoupeny zlomky starohradištní, středohradištní, ale s převahou mladohradištní a pozdně hradištní keramiky, jednotlivě i zlomky hradištní tradice.	rs.2– rs/vs– vs.1	<i>Bubeník 1988, 135– 136</i>
Přezetice	11	pohřebiště	Mladohradištní pohřebiště rozkládající se na návrší na vsi. Při stavbě tušimické elektrárny bylo A. Benešem prozkoumáno 9 silně narušených kostrových hrobů. Kostry byly v poloze na zádech ve směru Z–V s hlavou na západě. Výjimečné v tomto směru byly hroby II a VII/1 a 2, které měly opačnou orientaci, tedy s hlavou na východě. Esovité záušnice malého průměru byla zjištěna jen v hrobě V.	rs.4	dosud nepublikováno
Vrchnice	9	sídliště	Výzkum polykulturního naleziště jihozápadně od vsi proběhl v roce 1974 pod vedením P. Brauna. Z raně středověké komponenty bylo zjištěno několik sídlištních jam a jedna polozemnice časově spadající do mladší doby hradištní.	rs.4	dosud nepublikováno

Želina	r	sakrální stavba	Výzkumem E. Černé v roce 1977 v interiéru kostela sv. Vavřince se podařilo potvrdit nejstarší románskou fázi kostela zachovanou v hmotě presbytáře. S ní souvisí zjištěné maltové podlahy a původní závěr kostela. Výzkum naopak nepotvrdil existenci západní věže či empory. Byl získán relativně početný soubor keramiky, který pochází také z vrstvy pod nejstarší maltovou podlahou. Datace keramiky rámcově do 13. století, spíše jeho 1. poloviny, není v rozporu s datováním vzniku kostela kolem poloviny 13. století.	rs/vs– vs.1	Černá 1980
	s	sídliště	Výzkum E. Černé v roce 1993 na severním okraji na terase Ohře odhalil pozůstatky sídliště z pozdní doby hradištní a 1. poloviny 13. století, jako příměs i nálezy mladohradištní. Prozkoumáno bylo několik zahloubených objektů, převážně kúlových jam dokládající nadzemní stavby.	rs.4– vs.1	dosud nepublikováno

Tab. 2: Středověké lokality v povodí Lužického potoka a blízkém okolí. Označení naleziště odpovídá rekonstrukční mapě (obr. 133) – čísla označují původní lokality dle mapy z roku 1994 (*Smrž 1994*), lokality s písmeny byly nově doplněny při revizi všech středověkých nálezů z prostoru východně od Kadaně (nezobrazeny naleziště s nálezy čítajícími jen jednotky zlomků keramiky, a tedy zanedbatelnou vypovídací hodnotou, např. Tušimice, Rokle). Zkratky v kolonce datace odpovídají heslářům Archeologické databáze Čech (nově AMČR). Z literatury byly vybrány jen základní publikace (jednotlivá hlášení a nálezové zprávy lze dohledat v archivu ÚAPP Most a ARÚ v Praze).

Vyhodnocení revize nálezů přináší několik základních informací o vývoji osídlení v povodí Lužického potoka. S jistotou můžeme konstatovat, že až sem sahá stará sídelní oblast, jak nám dokládají časně slovanské nálezy např. z Kadaně-Jezerky (*Bubeník 1972*). Zároveň ale nelze přehlédnout velkou nevyrovnanost našich poznatků. Skutečnost, že se ještě v 70. letech nedělaly klasické skrývky, předurčila získávání informací velkou měrou jen formou povrchových sběrů. Archeologických odkryvů jako takových zde proběhlo jen 13 z celkových 28 akcí, z toho ale 8 nemělo souvislost s těžbou uhlí, ale byly způsobeny jinými stavbami nebo šlo o výzkumy zjišťovací. Archeologie zde tedy plně nevyužila potenciálu velkých zásahů do krajiny (nehledě na úplné vynechání intravilánů vsí). Což je nutné konstatování, ale nikoliv výčitka, jelikož doba a tehdejší možnosti archeologů z mostecké expozitury víc jednoduše neumožňovaly.

Při revizi nálezových zpráv se ukázalo, že dosud nebylo zpracováno a vyhodnoceno raně středověké pohřebiště na katastru Přezetice. Jako slibné se zároveň jeví jeho spojení se sídlištěm zjištěným v roce 1974 P. Braunem na katastru sousední Vrchnice a vzdáleným cca 850 m severozápadním směrem (obr. 134, 135). Výzkum pohřebiště vedený nejprve E. Neustupným a poté A. Benešem probíhal s velkými přestávkami v roce 1960 při stavbě tepelné elektrárny Tušimice. Bohužel nepříliš častá přítomnost archeologů na místě vedla k relativně malému počtu zdokumentovaných hrobů, přestože jejich původní počet byl i na základě povrchových nálezů lidských kostí bezpochyby větší. Zjištěné archeologické situace byly následně zkoumány plošně, či alespoň vzorkovány povrchovým sběrem. Jednotlivé hroby byly objeveny převážně pracovníky provádějící terénní úpravy při stavbě elektrárny, případně archeology při kontrole zmíněné stavby. Preparovány a dokumentovány byly okamžitě při nalezení nebo s několika denním odstupem od doby nahlášení pracovníky stavby. Hroby byly zkoumány v ploše, ovšem nikoliv standardně s postupným odebíráním hrobového zasypu, ale při skrývce zůstaly z hrobů zachovány jen nejnižší úrovně, často s poškozenými lidskými pozůstatky. Celkově bylo prozkoumáno 9 kostrových hrobů (obr. 136, 137).⁵² Vzhledem k tomu, že na zkoumané ploše byla před výzkumem skryta ornice i s povrchovými částmi hrobů, původní hloubku hrobových jam nebylo možné zjistit. Lze předpokládat, že hroby byly spíše mělce zahloubeny, zapuštěny do žlutého jílu. Kosterní pozůstatky se tak nedochovaly v dobré kvalitě, což umocnilo především jejich poškození při skrývkách. Kostry byly v poloze

---

⁵² Z výzkumu pohřebiště byly antropologicky zpracovány pozůstatky devíti skeletů defektní až fragmentární postmortální zachovalosti. Čtyři mohly být určeny jako mužské, jeden jedinec byl juvenilní, a u čtyř koster nešlo pohlaví spolehlivě stanovit, spíše však šlo o ženské skelety.

na zádech ve směru Z–V s hlavou na Z. Výjimečné v tomto směru byly hroby II a VII/1 a 2, které měli opačnou orientaci, tedy s hlavou na východě. Ruce byly převážně uloženy podél těla, případně s rukou v klíně. Pod a kolem koster bylo možno v několika případech zachytit tenkou hnědou vrstvičku, jako pravděpodobně silně zpráchnivělou spodní část rakve nebo dřevěného obložení. Podařilo se zachytit i desku horní. Stěny rakví nebyly zjištěny (pouze předpokládány podle půdorysného rozložení koster). U dvou hrobů (VI a VII) byly zjištěny superpozice, kdy v obou případech hrob označený číslem 1 poškodil hrob 2, což nasvědčuje větší koncentraci hrobů. Zkoumané hroby tak s velkou pravděpodobností náležely k většímu řadovému pohřebišti. Datace hrobů na základě nemnohých artefaktů spadá převážně do mladší doby hradištní (záušnice menších rozměrů – 2 pozlacené záušnice z hrobu V o průměru 18 mm, železný nůž z hrobu IV). Zlomky keramiky nalezené v rámci hrobových zásypů a v okolí hrobů při povrchových sběrech odpovídají spíše střední době hradištní a pokud nepochází z nezjištěných starších sídlištních situací, které by byly pohřebištem narušeny, bylo by možné počátek pohřbívání klást do 9., či do 1. poloviny 10. století. Závěr pohřebních aktivit není možné blíže určit, nelze ale vyloučit, že pohřebiště je opuštěno až v pozdní době hradištní.

Pro bližší poznání raně středověkého osídlení v okolí Přezetic se zásadním stalo nalezení sídliště, které s pohřebištem s velkou pravděpodobností souvisí (obr. 138). V roce 1974 bylo P. Braunem jihozápadně od Vrchnice prozkoumáno s jistotou 15 objektů dokládající sídlištní aktivity (na základě keramických nálezů) ve střední a mladší době hradištní (původní NZ čj. 750/83 Most sepsaná Z. Smržem).⁵³ V tomto prostoru se tak jedná o relativně výjimečnou situaci shodně datované dvojice sídliště – pohřebiště. Na Kadaňsku podobně známe již jen nálezy z okolí Bystřice u Kadaně (odkazy na literaturu v tabulce). Sídliště doložily výzkumy na severním okraji dnešní Kadaně, ale k pohřebišti zkoumanému již na počátku 20. století nám naopak chybí bližší údaje (obě komponenty dělil Pruněrovský potok a vzdálenost cca 500 m). Podrobněji jsme přeci jenom informováni o lokalitě na k.ú Poláky, kde je sídliště naopak v bezprostředním kontaktu s pohřebištem (k tomu podrobněji v kapitole o pohřebištích, viz dále).

---

⁵³ Sídliště se nacházelo jihozápadně od osady Vrchnice na okraji nivy Lužického potoka, což způsobilo, že se raně středověké situace nacházely až pod 1 metr silným potočným náplavem či splachem z blízkých svahů, ale což zároveň přispělo k vysoké hladině spodní vody. Bohužel zde nebylo využito alespoň pokusu o výzkum vedený shora, a tedy bez skrývky vrstev zastavené až na úrovni podloží. Vzhledem k době výzkumu je to ale na druhou stranu pochopitelné. Nicméně se podařilo zachytit jen několik sídlištních objektů většinou amorfních tvarů zahlobených do podloží. Jen v jednom případě byla rozpoznána polozemnice. Revize výzkumu provedená autorem práce rozšíření poznatků nepřinesla. Keramika dlouho dobu uložená v zamokřeném prostředí je značně degradovaná a omezením výzkumu je i zničení takřka poloviny objektů před zaměřením, takže ani nelze sestavit celkový plán lokality (obr. 138).

Zaměříme-li se na vývoj v závěru raného a počátku vrcholného středověku, můžeme si pomoci i několika písemnými záznamy. Za starší centrum oblasti asi bez větších pochybností můžeme považovat hradiště dnes nazývané podle blízké vsi Hradec u Kadaně (obr. 139). Jeho počátky jsou na základě výzkumu vnitřní hradby kladené již do střední doby hradištní, nicméně v rámci správní organizace přemyslovského státu hrálo hradiště asi nižší roli. Jeho funkce bývá spojována s kontrolou přechodu cesty přes Ohři směřující přes Přísečnický průsmyk dále do Saska. Ač jde o vysoce pravděpodobnou úvahu, nelze ji za současného stavu vědomostí archeologicky ani jinak potvrdit. Písemné prameny hradecké hradiště na rozdíl od několika okolních vsí nezachytily. Jména vsí naznačují snad souvislost s tzv. služebnou organizací (Vinaře – vinaři, první zmínka 1287, Přeskaky – tkalci, první zmínka 1260), či s příchodem obyvatel z jiných oblastí (Poláky – poprvé zmíněny v roce 1318). V poslední čtvrtině 11. století (k roku 1088 – falzum z 12. století) je dokonce v Úhošťanech doložen knížecí rudník (hutník) a v Lomazicích pkekník, čili smolař (CDB I, 384; Balášová – Šimůnek 2011, 1). Ještě ranější (1055) je donace vsi Pokutice ležící JZ od Kadaně litoměřické kapitule (CDB I, č. 55).⁵⁴ Závěr hradiště v Hradci nelze na základě keramických nálezů určit přesněji než na období 12. století. Uzlovým bodem regionu se poté stává sídliště položené při brodu přes Ohři v prostoru tzv. Špitálského předměstí dnešní Kadaně. Tato osada je v poslední čtvrtině 12. století doložena i písemně. Podle listiny datované do roku 1186 daroval kníže Bedřich johanitskému řádu „*burgum novum super Ogre fluvium situm, nomine Cadain, ubi et ecclesiam hospitalariis edificare antea concesseram*“ (CDB I, č. 310, 280–283). Kníže zde tedy potvrzoval darování knížecího majetku nové vsi ležící nad řekou Ohří, jménem *Cadain* (termín *burgus* označuje

---

⁵⁴ Z významných lokalit Kadaňska nelze zapomenout na Želinu s kostelem sv. Vavřince (obr. 140). První písemnou zmínku o želinském kostele nacházíme v inkvizičních protokolech z roku 1339. Zajímavé je držení patronátního práva českými panovníky. Podle zápisu z roku 1485 přešel patronát na město Kadaň (podrobně k písemným pramenům Zich 2015). Kostel je zasvěcen sv. Vavřinci. Někdy se v literatuře objevuje údajně starší patrocium sv. Gotharda, což ovšem nelze nikterak doložit. Větší část kostela je tvořena gotickým dvoulodím se středovým sloupem. V jeho stavbě byly druhotně použity dva starší románsko-gotické portály. Na gotickou část navazuje presbytář tvořený lodí původního románského kostela dlouhý 13,7 m a vyzděný z pravidelných kvádrů. K románské lodi se připojuje apsida s malým obloukovým oknem. Podstřešní římsa je zdobená obloučkovým vlysem, který v místě napojení na kostel přechází do lizény. Není tak pochyb o tom, že původním jádrem kostela sv. Vavřince je dnešní presbytář (ke stavební podobě ve vztahu ke Kadani a kostelu v Mikulovicích nově Mokrá 2012, 25–30). Vznik tohoto kostela bývá řazen do 40. let 13. století, šířeji první poloviny 13. století. Archeologický výzkum, který zde pod vedením E. Černé proběhl roku 1977, objevil zbytky původní maltové podlahy a potvrdil dnešní presbytář jako nejstarší část kostela. Při původním západním průčelí nebyla doložena věž a stejně tak existenci emporie se nepodařilo potvrdit ani vyvrátit (Černá 1980). Vznik téměř čtvercové rozměrné lodi je podle A. Merhautové (1971, 369–370) možné klást k roku 1484, v souladu s nápisovou deskou v západním průčelí. Nejasné zůstává umístění kostela v krajině a vztah k jen něco přes 1 kilometr vzdálené Kadani. Soudobá ves Želina zaujala sídelně výhodnější místo v údolí u řeky Ohře, zatímco kostel ční nad kaňonem Ohře. Stavba iniciovanou panovníkem by mohlo naznačovat ještě ve 14. století udržované patronátní právo. Svou roli mohla hrát skutečnost, že panovník ztratil v regionu svůj přímý vliv darováním „tržní osady“ Kadaně johanitům na konci 12. století. Zároveň však vznik kostela kolem poloviny 13. století časově odpovídá založení města Kadaně, čímž by naznačená panovníkova potřeba ztrácela smysl (obr. 141).

nejspíše trhové sídliště), kde již dříve povolil špitálnímu řádu postavit kostel. A původně románský kostel s typicky johanitským patrocinielem sv. Jana Křtitele se zde, ač v přestavěné podobě, opravdu nachází. Záměrně se této lokalitě podrobněji věnovat dále již nebudu, jelikož archeologicky celkovou situaci shrnul T. Velínský (1995) a pouze bych jen opakoval jeho závěry, které i po záchranných výzkumech probíhajících v tomto prostoru v posledních deseti letech rámcově stále platí. Novým archeologickým nálezům a výzkumům, které značně rozšířili naše znalosti o Kadani ve středověku, se v současnosti věnuje kolega K. Derner z ÚAPP SZČ.

Pro celkový vývoj osídlení na Kadaňsku je ale zásadní vznik Kadaně jako již vrcholně středověkého města, lokátory umístěného na návrší nad původní tržní osadou. K samotnému založení se žádné přímé písemné doklady nedochovaly. Doba vzniku je proto odvozována na základě nepřímých indicií v pozdějších písemných dokumentech (Balášová – Šimůnek 2011, 2). Datum ante quem pro založení města představuje rok 1261, kdy bylo johanitům uděleno patronátní právo ke kostelům ve čtyřech vsích, založených kadaňským měšťanem Arvem, či Arnem (CDB V.1, č. 297). Z označení lokátora jako kadaňského měšťana (*ab Arvone, cice de Cadan*) je odvozována i existence města (minimálně jako právní obce). Pro úplnost je třeba doplnit, že se udělení patronátního práva týkalo kostelů, které už byly nebo teprve mají být vystavěny (Balášová – Šimůnek 2011, 2). Jedná se o Pruněřov, Verněřov, Mikulovice a neznámý Buchelsdorf, v prvních třech případech dlouhé lánové vsi, které měl Arno z pověření Přemysla Otakara II. vysadit v oboře (*hortus feratum*), tedy v zalesněném území náležející králi a rozkládajícím se v pásu pod patou Krušných hor severozápadně od města.⁵⁵ Vznik těchto vsí odráží zásadní posun sídelní oikumeny, která se od příchodu Slovanů až do 13. století držela na hranici v úrovni dnešní Kadaně. Již J. Klápště (1994a, 130) si povšiml změny v geologickém a půdním podkladu, který se při patě Krušných hor mění ze spraší a černozemí na méně úrodné půdy. I to mohlo sehrát svou roli, proč se raně středověké osídlení drželo mimo podhorské pásmo (nemusí to být jistě jediný důvod). Ale tak jako mnohokrát na Kadaňsku lze jen litovat, že zánik všech těchto vsí nedoprovázela větší pozornost archeologie (Pruněřov 60. léta, Verněřov s Mikulovicemi 80. léta 20. století). Vznik vsí nepředcházející polovinu 13. století by jistě byl vítanou chronologickou oporou. Jediný záchranný výzkum proběhl v roce 1965 v Pruněřově. Vzhledem k tomu, že nebyl nikdy uveřejněn, krátce se o něm zmíním (citováno podle NZ čj. 249/74 Most, 9063/74 Praha). Ve výkopu pro vodovod v jižní části Pruněřova se J. Fridrichovi podařilo zdokumentovat pro severozápadní Čechy relativně výjimečnou situaci

---

⁵⁵ Arnovo jméno tušíme i v názvu vsi Arnsdorf (česky Pavlov), položené o něco výše na svazích Krušných hor. Lze-li tuto ves ztotožnit s Buchelbergem, o němž už později není žádná zmínka, stále nevíme (Velínský 1995, 231).

v podobě studny se zchovalým dřevěným roubením (obr. 142–145). Studna byla zahloubena 3,3 m pod povrchem do svrchních partií hnědouhelné sloje. Do stavební jámy nezjištěného půdorysu byla vestavěna srubová konstrukce o vnitřních rozměrech 2,3 x 2 m. Byla zhotovena z hranolovitě upravených klád o rozměrech 20 × 15 cm. Konstrukce byla zachována do výšky 1 m. Prostor mezi vlastní srubovou konstrukcí a stěnou stavební jámy byl vyplněn jílem. Vlastní výplň studny tvořil písek, při dně promíšený s početnými střepy nádob. Výplň byla uzavřena spadlou jílovou vrstvou. Nad touto vrstvou bylo souvrství planýrek a navážek, podle autora výzkumu spadající na základě keramiky, kachlů a skla z nedalekého střepiště do 16. – 18. století. Bohatý je soupis keramického materiálu z výplně studny (obr. 146). Tvoří ho převážně větší části džbánů, oxidačně vypálených s výzdobou tvořenou červeným malováním, doplněnou na podhrdlí o vývalkovou šroubovicí. Několik kusů bylo polito světlehnědou glazurou. Soubor doplňují talíře s glazurou a miska. Keramiku z výplně studny lze datovat do rozmezí 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. Výjimku tvoří zlomek láhve, svým charakterem starší a zařaditelný snad ještě do 13. století, který se ve studni ocitl v druhotné pozici. Obsah studny je ale jasně uzavřeným nálezovým celkem, neboť při jejím rušení došlo k odebrání vrchní části dřevěné konstrukce, čímž došlo ke svalení jílového obalu a tím i uzavření vlastního obsahu studny. Terénní úpravy, které následovaly je možné vztáhnout ke stavbě zámku kladené do doby kolem roku 1590. Místo se tak dostalo do zámeckého areálu, na mapě stabilního katastru vyobrazeného jako zahrada, což znemožňuje říci, kde se původně studna nacházela. Pokus o dendrochronologické datování dřevěné konstrukce, který ale proběhl s velkým časovým odstupem v roce 2015, se bohužel nezdařil.⁵⁶

Shrneme-li poznatky získané revizí nálezů z povodí Lužického potoka a okolí, domnívám se, že vytvoření celkového soupisu bylo potřebné pro ucelenou představu o stavu nálezové základny na Kadaňsku (rámcově také *Balášová – Šimůnek 2011; Klápště 1994a*, 128, 130; *Velímský 1995*). Na základě archeologických nálezů je možné určit hranici staré sídelní oblasti osídlené od samého počátku středověku (obr. 147), jako celek jsou ale nálezy kvalitativně i kvantitativně značně nevyrovnané. Omezením je samozřejmě nemožnost údaje u velké části lokalit doplnit.⁵⁷ Za potřebné i tak považuji publikování dosavadních poznatků především pro

---

⁵⁶ Za zdařilou lze naopak považovat paleobotanickou analýzu E. Opravila z roku 1967. Jednalo se o rozbor makrozbytků ze spodní výplně studny. Samotné roubení studny bylo vyhotoveno ze dřeva topolu. Dále byly zjištěny zlomky dřev líska, jedle, buku a javoru. Bohatý je výčet dalších rostlin, výběrem: růže, třešeň, líska, bez černý, mochna, kozlík, kopřiva, truskavec, rdesno, svlačec, pryskyřník, merlík, lebeda, pcháč, rmen – dokládající především ruderální druhy vyskytující se v blízkosti lidských obydlí.

⁵⁷ Podobná situace je i v povodí říčky Hutné blíže k Chomutovu. Mimo Kralup, Krbic a Března u Chomutova zde, kromě ojedinělých nálezů, středověké lokality v podstatě úplně postrádáme, což je dáno bezesporu stavem výzkumu.

finální hodnocení nálezů z Kadaně a blízkých Krušných hor, kde v posledních letech došlo k výraznému posunu v bádání díky projektu Archaeomontan.

3.4. Na východní straně Doupovských hor

Při studiu počátků středověké kolonizace Doupovských hor jsme konfrontováni se zřetelnou disproporcí mezi různými druhy pramenů. Ačkoli díky psaným pramenům víme, že oblast byla kolonizovaná nejpozději od poloviny 12. století, postrádáme adekvátní archeologický obraz. Jinými slovy – víme, že minimálně na Maš'ovsku kolem poloviny 12. století stály vesnice, hospodářské dvory, v Maš'ově proběhl pokus o založení kláštera a jen o něco později krajinu doplnily i románské a raně gotické kostely (Radonice, Doupov, Buškovice, Vroutek). Až na výjimky ovšem neznáme podobu těchto objektů, a kromě několika málo lokalit v Pětipeské pánvi vlastně odtud neznáme ani časově odpovídající hmotnou kulturu. V posledních letech ale došlo k zintenzivnění archeologické terénní i analytické práce na jihovýchodní straně Doupovských hor v oblasti jižního Podbořanska a Valečska, což přineslo zásadní indicie pro přeci jen barvitější výklad o osidlování této okrajové části severozápadních Čech.

3.4.1. Vroutek

Je málo takových míst, kde je možno vnímat „genia loci“ tak intenzivně jako v kostele sv. Jakuba Většího ve Vroutku, v jedné z ikonických staveb románského slohu. I proto tuto výjimečnou lokalitou nelze opomenout (obr. 148–151).⁵⁸

Poprvé je Vroutek v písemných pramenech zmiňován roku 1227 v souvislosti se závětí Kojaty Hrabšice (CDB II, č. 302, 300; v opisu RBM I, 332–333). V závěti je Vroutek uveden spolu s velkým množstvím dalšího majetku šlechtice Kojaty z rodu Hrabšiců. Ve dvacátých letech 13. století vymírá po meči jedna ze dvou větví tohoto předního českého rodu, a to větev mostecká, neboť Kojata ani jeho bratr Všebor se nedočkali mužského potomka, kterým by rodová linie mohla pokračovat (*Velímský 1992a*). Mladší z bratrů, Kojata, nechal v již zmiňovaném roce 1227 sepsat závěť, která se stala výčtem jeho majetku (*Kincl 1978*). Souhrn Kojatových vesnic je impozantní, neboť zahrnoval kolem 50 míst rozmístěných od západu Čech až na východ Moravy (*Klápště 2005*, 106). Vroutek byl tehdy odkázán řádu křížovníků na pražském Zderaze (*Wrutek - possessio monii in Zderaz*), v jejichž majetku poměrně dlouho zůstal. Počátky Vroutku jsou tedy spojeny s velmi důležitým rodem Hrabšiců, z něhož připadly

---

⁵⁸ Text vychází z připravované publikace o Vroutku, která vyjde v roce 2017 v souvislosti s výročím první písemné zmínky a již jsem spoluautorem (z dalších autorů např. M. Volf, J. Skopec; editorem publikace je J. Mareš).

zderazskému konventu tři zřejmě zvlášť cenné lokality, významné ve struktuře rozdělované državy: Gnevin most, Vroutek a Dolní Jamné. Všem těmto třem lokalitám zcela jistě náležely centrální funkce v rámci Kojatova velkostatku. Výskyt raně středověkých kostelů nás vede k předpokladu, že souvisely s velmožovými dvorci, tedy s lokalitami vybavenými jistou mírou centrality (*Klápště 2005*, 107). Kromě Mostu, který představoval spolu s jistým majetkem v Praze nejdůležitější část majetku, Kojatova závěť naznačuje přední postavení Vroutku a Dolního Jamné u Úterý na severním Plzeňsku. Obě místa byla darována spolu „s příslušenstvím“ a v obou dodnes stojí raně středověké tribunové kostely. Hospodářský potenciál Dolního Jamné byl ovšem oproti Vroutku značně rozdílný. O významu Dolního Jamné, i přes jeho položení v nadmořské výšce 630 m n. m., kromě raně středověkého kostela sv. Petra a Pavla, svědčí zároveň i síť blízkých vsí, vzniklých zřejmě Kojatovou kolonizací (*Velímský 2002*, 103–114; *Žemlička 1990*). Právě na spojnici lokalit na Plzeňsku a Mostu, jimž připadal jistý význam centrálních míst, leží Vroutek. Od Mostu jej dělí zhruba 42 km, od Dolního Jamné 32 km (*Klápště 1994a*, 145). Ze samotné závěti dále vyplývá, že další chrám zasvěcený sv. Jiří, stál už v roce 1227 v Tisu u Blatna (CDB II, č. 303, 301), nacházejícího se asi 10 kilometrů jižně od Vroutku. V případě Tisu se zatím bohužel nepodařilo tuto stručnou zmínku potvrdit, ani rozšířit o další informace. Jak vyplývá z výše nastíněné situace, Kojatovy lokality se sakrálními stavbami a zřejmě i s dvorci plnily v rámci hrabišické domény různé hospodářské a správní funkce. Vroutek navíc ležel na obchodní cestě spojující severozápadní Čechy (tedy nejbližší Žatec) s Čechami západními. Z dosud známých poznatků lze tušit, že se Vroutek stal základem pro kolonizaci nejbližší části Doupovských hor a Žluticka.

Od konce 14. století (snad od roku 1393 – podle *Kuči 2011*, 429) až do roku 1420 patřil Vroutek klášteru v Postoloprtech. Období, kdy byl v držení postoloprtského kláštera, bývá někdy dáváno do souvislosti s povýšením Vroutku na poddanské městečko, což by měla naznačovat postava preláta v městském znaku (*Roedl a kol. 1999*, 153).⁵⁹ Na příkladu Vroutku můžeme zároveň pozorovat složitější vývoj půdorysu. Při popisu budeme vycházet především z mapy stabilního katastru, která zachycuje situaci ještě před dalším rozšiřováním a demolicemi v 19. a 20. století (obr. 152). Půdorysná forma Vroutku nabízí pohled na rozdílené momenty

---

⁵⁹ Po roce 1420 se Vroutku zmocnili žatečtí měšťané, kterým Vroutek sice císař Zikmund roku 1436 zanechal, ale hned příští rok ho získává Aleš ze Šumburka (AČ 2, 191). Před třicetiletou válkou vlastnily vroutecké zboží rodiny Veitmilů, Údrčkových, Lobkoviců, Vchynských a Hrobčických. Vroutek postihlo krátce po sobě několik katastrof: při požáru roku 1599 lehla popelem velká část městečka, v roce 1623 bylo městečko Vroutek s tvrzí a dvorem vypáleno a zrušeno (*Anděl a kol. 1984*, 522) a roku 1645 jej znovu vydrancovali Švédové. Ještě o 10 let později byla většina domů pustá (*Roedl a kol. 1999*, 153). A právě až po třicetileté válce je převážně česká oblast dosídlena novým, z větší části německým obyvatelstvem. V roce 1630 získal Vroutek Heřman Černín z Chudenic a připojil ho k petrohradskému panství.

vývoje, a to nepravdělnou zástavbu v blízkosti kostela sv. Jakuba Většího, a dvě lokační jádra. Nejstarší část můžeme situovat do okolí románského kostela, kde se paprskovitě křižují cesty od Petrohradu, Lubence, Nepomyšle a Podbořan. Právě v této části sledujeme množství dosti malých a nepravdělně uspořádaných parcel. Tento shluk parcel, který některým badatelům navozoval dojem rozvolněné zástavby raně středověké vesnice, je v ostrém kontrastu s pravidelnou parcelací zbytku městečka. Právě sem, bohužel bez opory dalších pramenů, umísťujeme vesnické zázemí hrabišického sídla. Upustit můžeme představu, že tento shluk malých parcel přímo navazuje na raně středověkou situaci. Spíše se jedná mladší domkářskou zástavbu, která zde nesystematicky postupně spojila obě mladší vesnická jádra. Teprve následný vývoj ve vrcholném středověku pravděpodobně znamenal posun jádra vsi nejprve jihovýchodním, neboť za druhou nejstarší část vrouteckého půdorysu považujeme dnešní Kryrskou ulici, tedy ves s poměrně úzkou ulicovou návší, sledující ve směru SZ – JV pravý břeh potoka Podhory a jednoho z jejích přítoků. Severozápadní stranu vsi částečně uzavírá kostel, opačný jihovýchodní konec tvoří vidlice cest směřujících na Kryry a Petrohrad. Lokaci této vsi lze spojovat jak s hrabišickou érou, tak spíše se zderazskými křížovníky (srovnej s *Kučou 2011*, 431–432). V blíže neurčitelné době za zderazskými křížovníky, nebo později za postoloprtských benediktinů, bylo severně od dosavadní vsi, mezi Podhorou a jejím pravobřežním přítokem, založeno nevelké lokační městečko s obdélným náměstím, jehož delší osu tvoří severojižní cesta spojující Vroutek s Podbořany. Toto vysazení můžeme asi opravdu spojovat se vznikem poddankého městečka. A pokud budeme brát za určující vrouteckou pečeť z níž se vyvinul znak, s postavou preláta jako symbolu postoloprtských benediktinů, můžeme jeho vznik klást do období od konce 14. stol. do počátku husitských válek (*Roedl a kol. 1999*, 153). Písemné prameny týkající se tohoto období situaci příliš neobjasňují, spíše naopak. Roku 1369 je zdejší fara v registru papežských desátků (s odevzdávaným půlročním platem 21 grošů) označena jak českým jménem *Wrutek*, tak poněmčenou variantou *Ruth* (RDP, 70). K roku 1384 je doložena verze *Ruth et Wrutek* a roku 1399 vystupují obě jména jako ekvivalenty (*Ruth alias Wrutek* – RDP, 70). *K. Kuča (2011, 432)* toto chápe jako naznačení, že starší česká ves a nové, převážně německé městečko byly chápány jako dvě samostatné jednotky (s tím, že kostel náležel ke vsi). V tomto případě ale užití českého a německého názvu nemusí nutně korespondovat se dvěma samostatnými částmi. Pokud ano, městečko by mohlo vzniknout již za vlastnictví kláštera Na Zderaze v průběhu 14. století. Je třeba ovšem upozornit, že z písemných pramenů nevyplývá, kdy Vroutek získává městská práva, a proto se pohybujeme pouze na úrovni hypotéz. Naznačený urbanistický vývoj Vroutku mohou v budoucnosti potvrdit, nebo také změnit, případné archeologické nálezy, které kromě okolí kostela sv. Jakuba

Většího z intravilánu města ve větší míře postrádáme. Výjimku tvoří zlomky keramiky nalezené u rodinného domu ve Valovské ulici na severní straně města, které je možné zařadit do období 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století. Bohužel neznáme bližší nálezové okolnosti a je tak velmi těžké říci, zda jde o doklad soudobého osídlení, nebo sem byly dodatečně přineseny.

Výjimečné postavení mezi románskými architektonickými památkami v českých zemích ovšem zaujímá kostel sv. Jakuba Většího (obr. 149–151). Jelikož však již byl v literatuře několikrát popisován, pokusím se zde spíše o shrnutí dosavadních poznatků. Předmětem bádání se stal již v 19. století. Prvním, kdo jej uvedl do odborné literatury, byl J. E. Vocel v Památkách archeologických roku 1857 (*Vocel 1856–1857*, 124). Stáří kostela ovšem poměrně početná uměleckohistorická literatura neurčuje shodně (*Klápště 1994a*, 145). *D. Líbal (1949; 1974, 174)* usuzoval na 4. desetiletí 13. století, tedy na dobu, odpovídající až zderazskému vlastnictví Vroutku. Stejně uvažoval i *T. Dittrich (1983, 153)*. Naopak už *V. Birnbaum (1929)* již ve dvacátých letech 20. století předpokládal, že v době Kojatovy závěti vroutecký kostel stál. K témuž časovému zařazení se přihlásila i významná osobnost české historie umění *A. Merhautová (1959; 1971, 358)*, která jej odkazovala na chebské stavby, což je dnes již odmítáno. Stejně tak do 2. čtvrtiny 13. stol. kostel řadí kompendium *Umělecké památky Čech (Poche a kol. 1982, 281)*. Jak vyplývá, možnost stavby právě tohoto chrámu zderazskými křížovníky lze zřejmě považovat za málo pravděpodobnou (*Klápště 1994a*, 145). Nicméně poprvé, a to nepřímo v registru papežských desátků, se o něm z písemných pramenů dozvídáme až v roce 1369. Bohužel nikoliv z Kojatovy závěti, jak se domníval historik *A. Sedláček (1923, 348)*.⁶⁰ Architektonické členění ve shodě s domácí tradicí spojilo obdélnou loď, východní půlkruhovou apsidu a západní hranolovou věž.⁶¹

---

⁶⁰ Kostel byl upravován na konci 16. stol. za Hrobčických z Hrobčic (z té doby klenba a nejvyšší úroveň lodí), a následně v období baroka, kdy bylo přestavováno nejvyšší patro věže (dendrochronologické datování zvonové stolice T. Kynclm – 1710/1711).

⁶¹ Jedná se o jednolodní kostel s užší, půlkruhovou apsidou a hranolovou věží v západním průčelí (k popisu *Merhautová 1971, 357–358; Merhautová – Třeštík 1983, 263; Klápště 1994a, 145; Klápště 2005, 108–110*). Vnější stěny jsou členěny lizénami, zubořezem a obloučkovým vlysem, na severní straně lodí se nachází půlkruhový portál se složitějším vývojem tympanonu. V lodí kostela dnes chybí tribuna stojící původně na dvou pilířích podklenuta třemi poli křížové klenby. Vroutecký kostel je postaven z kamenicky opracovaných kvádrů z červeně zabarveného železitého pískovce, těženého s největší pravděpodobností v blízkém okolí. Mohutná je především ona věž o půdoryse 5 x 6,1 metru a současně výšce 19 metrů. U lodě činí vnější osy 8,5 x 10,6 m a výška stěn dosahuje 9,5 m. Takový kostel, jaký poznáváme ve Vroutku, poskytoval tedy svému okolí neobyčejně pevné útočiště. Dveře uzavírající masivní zdi o síle 130 cm mohly pevně zajistit zásuvné závory. Obranné možnosti navíc posilovaly vstupy jednotlivě zpřístupňující navzájem komunikačně nespojené dvě části budovy. Zatímco severní portál lodí pravděpodobně ukazuje vztah k příslušné vesnici, vstup do věže signalizuje blízké šlechtické sídlo. K cestě do věže bylo tedy třeba vyjít ven a po schodišti využít portál vedený z vnějšku severní zdi věže. Práh portálu se nachází zhruba čtyři metry nad okolním terénem, což samo o sobě zajišťovalo hlavní ochranu tohoto vstupu. Symbolickým strážcem byla reliéfní hlava muže s plnovousem umístěná na pravé straně portálu. Pokud projdeme portálem, ocitneme se nejprve v místnosti ve východní polovině věže, v komunikačním uzlu. Vchod vlevo umožňuje přístup na tribunu, kterou sice mladší úpravy odstranili, o níž však víme, že sahala až do třetiny

Kostel sám však nemohl být jedinou součástí hrabišického statku ve Vroutku. Jak popsal *J. Klápště* (2005, 108) – komunikační schéma vrouteckého kostela sv. Jakuba Většího dovoluje uvažovat o širších sídelních souvislostech, do nichž tato stavba patřila, a vstup do věže se bezpochyby vztahoval ke šlechtickému sídlu. Podle této situace vchodu na tribunu v severní zdi kostelní věže bylo možné očekávat, že objekt sídla byl situován buď na severní straně od kostela na okraji návrší, nebo na severozápadní straně. Z této úvahy vyšel i archeologický výzkum, který ve Vroutku v roce 1973 vedl A. Hejna (NZ čj. 8531/75 Praha; *Hejna 1975; 1976*, 284–285; *Klápště 1994a*, 145–149). V odstupe zhruba šesti metrů severozápadně od kostela vystoupil pozůstatek rozměrné částečně zahloubené stavby (obr. 153, 154). Zahloubení jejího plochého dna oproti sousednímu terénu činilo 120 až 130 cm. Stěny objektu tvořila zeď poskládaná z lomových kamenů spojených jílem, široká 90 cm a nad základovou konstrukcí měla znaky řádkování. Poměrně pravidelný líc tvořily lomové kusy červeného pískovce, v jádru se uplatnily amorfní kameny. Z čtyřúhelníkového půdorysu stavební jámy známe jen jeden rozměr blízký se na vnější straně 11 metrům, vnitřní vzdálenost mezi líci plenty dosahovala při východní stěně zhruba 9 m. Směrem k západu se ovšem půdorys poněkud rozšiřoval. Druhý z půdorysných rozměrů nebyl zjištěn. Až do vzdálenosti 8 m od líce východní plenty nebyl protilehlý okraj zachycen. O podobě částečně zahloubeného interiéru víme bohužel málo. Do jeho dna zasahoval systém jam (zachycena jedna o průměru 50 cm a hloubce 40 cm) rozmístěných v předpokládaných zhruba třímetrových odstupech (obr. 155), které spojujeme s vertikálním nosným systémem nadzemní konstrukce (*Klápště 2005*, 110). Problémy provází otázka časového zařazení tohoto objektu. A. Hejna pokládal dobu založení stavby shodně s kostelem do 1. třetiny 13. století (*Hejna 1976*, 285). Vzhledem k tomu, že jediný datační ukazatel poskytly keramické zlomky, které se našly v zásypových vrstvách, vypovídají tak pouze o zániku zahloubené části stavby, který lze klást do doby kolem poloviny 13. století (obr. 156). Funkci čtyřúhelníkového objektu můžeme s velkou pravděpodobností označit jako obytnou v rámci sídelního komplexu dvorce. Podoba stavby zůstává i přes poznatky archeologického výzkumu neznámá. Obecně lze konstatovat, že na koruně obvodové zdi mohla spočívat nadzemní dřevěná konstrukce, podpíraná systémem sloupů, se kterými spojujeme jámy v zahloubeném interiéru. Archeologicky zjištěný pozůstatek může tak souviset

---

chrámové lodi. Přímo proti věžnímu vstupu stoupá schodiště v síle zdiva vzhůru do věže, kde se ve stěnách zachovaly otvory dokládající od dnešních odlišné úrovně pater věže, poslední patro bylo bohužel v novověku upravováno. A vpravo vejde do západní poloviny prvního věžního podlaží, do místnosti o ploše zhruba 4 m², v jejíž severní obvodové zdi se uchoval výklenek, sloužící jako uzavíratelná schránka. Od původních názorů, které výklenek interpretovaly jako otopné zařízení, již bylo upuštěno. Místnost sama tedy nejspíše sloužila k ukládání předmětů, jimž jediné kamenná stavba zajišťovala dostatečné bezpečí.

s vícepodlažní stavbou. Stavební relikty, dosazené k pozdně románskému kostelu, pravděpodobně souvisely s hrabišickým sídlem, „dvorcem“ obývaném v první polovině 13. století. V souvislosti s existencí příkopu, o kterém se zmíním dále, ale nelze vyloučit delší využívání této obytné stavby. Časová posloupnost sídla a kostela z nálezové situace nevyplývala. Časová priorita by mohla náležet sídlu, jehož součástí se po jistě mohl stát kostel (*Klápště 1994a*, 149). Vzdálenost jejich nároží činila 6 m, od objektu ke vstupu do věže byla 10 m. Rozdíly v různé orientaci čtyřúhelníkového objektu a kostela mohly vyplynout z terénní situace a z komunikačních nároků, stejně tak je mohla ovlivnit i časová následnost. I díky tomu lze vyloučit variantu spojení obou objektů dřevěným můstkem. Středověká situace byla spíše podobná té dnešní, kdy do kostela vedlo samostatné schodiště.

Výzkum v roce 1973, probíhající v souvislosti s postupnou rekonstrukcí kostela, zasáhl i do interiéru, kde se pokusil přispět k bližšímu určení podoby románské tribuny, po níž zůstaly jen otisky kleneb na stěnách (obr. 157). Jedna ze sond proto spojila protilehlé polopilíře při stěnách, které spolu s dalšími dvěma pilíři náležely k někdejšímu opěrnému systému. Při obou stěnách bylo zjištěno základové zdivo obvodových stěn z lomového kamene spojovaného maltou, které předstupovalo 160 cm do interiéru. Uprostřed lodi byla ale nalezena zasypaná krypta z cihelného zdiva, která pravděpodobně souvisí s přestavbou kostela vedenou rodem Hrobčických, a která zároveň poničila starší konstrukce, včetně základů románské tribuny. Druhá sonda umístěná do podvěží zachytila základové poměry věže a jeden hrob, který díky přítomnosti milodarů a několika dalších předmětů (knoflíky, medailon, dvě mince) bylo možné datovat do 17. století, a představuje tak nejmladší fázi pohřbívání.

Poslední dva archeologické výzkumy poskytly důležité informace o počátcích celkové sídelní situace. První záchranný archeologický výzkum ve Vroutku proběhl v roce 2003 v rámci výstavby kanalizace, která prořala prostor západně a severně od kostela (*Lissek 2009*).⁶² Druhý a zatím poslední výzkum se díky stavbě elektrické přípojky ke kostelu dotkl v roce 2016 prostranství před severní stranou kostela (obr. 153). Pro úvahu o počátcích osídlení jsme se zatím museli spoléhat jen na pramenné svědectví nálezů z objektu sídla. Celkově přinesl výzkum A. Hejny několik set keramických zlomků, z nichž nejstarší by podle technologie výroby bylo možné zařadit ještě do 2. poloviny 12. století, spíše však do 1. poloviny 13. století. Většinu zde nalezené keramiky ze všech výzkumů ale lze zařadit obecně do 13. století. P. Lisskovi z ÚAPP se ale v roce 2003 podařilo na několika místech zachytit na písčité podloží nasedající vrstvy tvořené množstvím uhlíků a kamennou drtí z červeného pískovce. Autor výzkumu

---

⁶² Za poskytnutí výsledků a umožnění jejich publikování tímto děkuji P. Lisskovi z ÚAPP SZČ v Mostě.

usuzoval, že takto postihl povrch terénu v době počátku stavby kostela. Předpokládal, že vrstva s pískovcovou drtí představuje stavební odpad z kamenické huti, která stavěla kostel sv. Jakuba Většího. Tyto nejstarší kontexty bohužel neobsahovaly artefakty umožňující časově vymezit interpretované děje. Obdobná situace se opakovala i v sondě 3/16 při výzkumu, který prováděl autor práce spolu s M. Volfem (obr. 159). Ovšem s tou výjimkou, že jsme zachytili vztah těchto vrstev ke kostelu, což bylo důležité pro potvrzení nastíněné hypotézy (obr. 163, 164). Celou situaci si tak můžeme představit následovně. Stavebník na počátku určil místo budoucího kostela a pro stavbu si pozval stavební huť. Už jen přítomnost takové huti svědčí o finančních možnostech stavebníka, tedy některého z členů rodu Hrabišiců. Nejdříve ale místo muselo být pro stavbu připraveno, plocha byla odlesněna (pokud už nebyla dříve zemědělskou činností), přivezeno dřevo na lešení a krovy, dopraveny bloky červeného pískovce následně na místě upravované do pravidelných kvádrů. A všechny tyto činnosti po sobě zanechaly až 20 cm silnou vrstvu rozprostřenou po celém návrší (zachyceno v sondách 1/15, 3/16 a řezu 3/03 – obr. 160–162). Rozbor rostlinných makrozbytků a uhlíků provedený archeobotaniky P. Kočárem a R. Kočárovou přinesl pohled na přírodní prostředí, které obklopovalo sledované místo. Vzorky obsahovaly zlomky uhlíků borovice (*Pinus*), blíže neurčitelných jehličnanů (*Conifera indeterminata*) a zlomky blíže neurčitelné dřeviny (*Indeterminata*). Makrozbytková analýza prokázala 3 druhy rostlin světlých jehličnatých lesů (borů), okrajů lesů, lesních světlin a pasek s přechodem do ruderálních stanovišť – ostružiník křovištní (*Rubus fruticosus*), bez hroznatý (*Sambucus racemosus*) a borovici lesní (*Pinus sylvestris*). Výsledky analýzy pravděpodobně prokázaly pálení nejspíše konstrukčního borového dřeva (případně vypalování borového lesa). Okolí zkoumané lokality lze charakterizovat jako mozaiku lesních společenstev, okrajů lesů, lesních světlin a rumišť. Podíváme-li se na současnou podobu lesů v nejbližším okolí Vroutku, tak se překvapivě za 800 let mnoho nezměnilo. Uhlíky ze stavebního horizontu jsme ve snaze zpřesnit dataci vzniku kostela využili také pro radiokarbonovou analýzu, která ale zrovna v tomto případě ukázala svoje meze. Výsledek ukázal do 11. století čili kostel vznikl později.

Výzkum v roce 2016 přinesl ještě jeden poznatek týkající se stavby kostela. Jak už bylo řečeno, pro stavbu kostela byl vybráno poměrně nevýrazné návrší. Pravděpodobné stavebníkovo přání ale bylo stavbu více zdůraznit. Základní stavební rovinou stavby se tak nestalo nejnižší místo vršku, ale naopak nejvyšší. To znamenalo, že kostel měl vyrůst do výšky. Zdokumentované základové poměry na severní straně lodi v sondě 3/16 dokládají, že při stavbě základů se stavbaři na úrovni tehdejšího povrchu nezastavili, jak by bylo obvyklé, ale pokračovali dále do výšky a novou úroveň povrchu stanovili o 50–60 cm výše (obr. 163, 164). Rozdíl dosypali písčítými vrstvami, které tak uchránili vrstvy stavebního horizontu před

zničením (obr. 165). Kostel se tak stal místní dominantou, kterou dával stavebník najevo svou společenskou prestiž a vládu na okolí. Podobné situace známe z regionů jako je Polabí se zarovnanou krajinou bez výraznějších výškových rozdílů (např. kostely v Řečanech nad Labem ve východních Čechách, Mochově nedaleko Čelákovic, či nejbližší příklad nabízí Radonice nad Ohří východně od Loun).

Velmi málo víme o předpokládané další zástavbě. Několik zahluobených objektů neznámého účelu a nedatovatelné nároží z volně poskládaných kamenů bylo zachyceno již A. Hejnou v prostoru mezi kostelem a „obytným“ objektem. V jedné z jam v hloubce 50 až 70 cm ležela hlinitá vrstva s převahou starší vrcholně středověké keramiky (*Klápště 1994a*, 147). V roce 2003 byly zjištěny ještě dvě kúlové jamky na úrovni severozápadního nároží kostela, které ovšem nelze spolehlivě datovat ani interpretovat. Kúlové jamky se nacházely v místě bez hrobů, kde lze očekávat komunikaci zpřístupňující kostel od západu. Alespoň v mladší fázi hřbitova zde lze v nálezové situaci sledovat úpravu terénu (vrstva tvořená štěrkem zpevňující povrch), která by takové komunikaci mohla odpovídat (*Lissek 2009*). K přesnějšímu určení smyslu a časovému zařazení těchto dalších objektů nám chybí opory. Minimálně ale naznačují, že nejbližší sídelní (hospodářské) zázemí hrabišického sídla, se nejspíše nacházelo v těsném okolí „obytné“ stavby.

Kostel samozřejmě sloužil především k bohoslužebným úkonům a duchovní péči o ty, kteří k němu náleželi. Archeologickými výzkumy z let 1973, 2003 a 2016 bylo zdokumentováno celkem šest desítek kostrových hrobů (obr. 158, 166, 167). Většina hrobů byla shodně orientována a pohřbení v nich uloženi v anatomické poloze na zádech s rukama podél těla ve směru východ-západ s mírnými odchylkami, s hlavou na západě. Díky výsledkům z výzkumu A. Hejny víme, že už v závěru 12. či v první polovině 13. století se v nejtěsnějším okolí kostela pohřbívalo. Sonda 10/73 v ose apsidy totiž zachytila částečně narušený hrob s relikty dřeva, v němž po pravé straně lebky ležela velká esovitá záušnice z bronzového drátu o rozměrech 75/76 mm, kterou klademe právě do uvedené doby (obr. 166). Z tohoto jinak osamocené nálezů můžeme usuzovat, že od samotných počátků zdejšího pohřbívání se u vrouteckého kostela naplňovalo právo pohřbu. Ostatní odkryté hroby pocházely z mladších období a o počátcích pohřbívání při kostele sv. Jakuba neposkytly žádné další poznatky. Nálezy známe jen z výplní hrobových jam, a tedy v druhotném uložení. Takový inventář se omezuje na fragmenty středověké a novověké keramiky, zlomky železných hřebů z rakví a také řadu druhotně přemístěných lidských kostí. Keramické zlomky z výplní hrobů časově rozptýlené od 13. po 17. století přesnější dataci pohřbů nedovolují. V žádném z dalších hrobů se nepodařilo zjistit žádný artefakt, který by umožňoval dobu pohřbu přesněji časově vymezit. Přesto jisté

indicie pro vrstvu nejstarších hrobů máme. Některé hroby byly zahlobeny do vrstvy, kterou spojujeme se stavebním horizontem, to znamená že jsou mladší (obr. 160–162). Zároveň nebyl zachycen žádný hrob, který by byl touto vrstvou překryt, tj. pohřbívání zde začalo až po stavbě kostela. Druhý doklad starší fáze pohřbívání přinesl výzkum z roku 2016. V sondě 1/16 bylo několik hrobů (vrstva 1009 – hroby 28 a 29) překryto kulturními vrstvami (1007, 1008). Tyto vrstvy bezpochyby souvisí s provozem blízkého šlechtického sídla (obr. 168–172). Keramika z nich spadá svým charakterem do 13. století (radiokarbonové datování uhlíků z vrstvy 1007: 1224–1284 s 95 % pravděpodobností, 1256–1280 s 68 % pravděpodobností; z vrstvy 1008: 1190–1272 s 95 % pravděpodobností, 1220–1258 s 68 % pravděpodobností; z „hrobové“ vrstvy 1009: 1206–1273 s 95 % pravděpodobností, 1223–1258 s 68 % pravděpodobností, 1194–1197 s 0,5 % pravděpodobností). Hroby uložené „pod“ jsou tedy starší (písčítá vrstva 1009 představuje materiál dosypaný při navyšování terénu v souvislosti se stavbou kostela). Největší koncentrace hrobů byla v roce 2003 zaznamenána pouhý 1 metr od reliktní stavby šlechtického sídla, kde byl zachycen jeden okraj hřbitova, další hroby byly dále sledovány až po úroveň jihozápadního nároží věže kostela. Tzv. etážové pohřbívání jsme zachytili i na severní straně hřbitova v sondě 2/16 (obr. 167). Na severovýchodní straně hroby respektovaly 1,5 m silnou ohradní zeď ohraničující hřbitov minimálně v úrovni současného kulturního domu. Plochu hřbitova v tomto místě odvodňoval odtokový kanál směřující nejspíše do prostoru příkopu. Konec pohřbívání lze klást do souvislosti se stavbou sousedního kostela sv. Jana Křtitele někdy v průběhu 17. století. Svou roli mohl sehrát i příkop obklopující areál kostela, který omezoval rozšiřování hřbitova. Z hrobových nálezů za výjimečný můžeme považovat „hromadný hrob“ situovaný mimo areál hřbitova (objekt 32/III/03), v odstupu necelých čtyř metrů jižně od zjištěného příkopu. Původně svažité terén, který od vnější hrany příkopu klesal ke korytu zaniklé vodoteče v místě dnešní silnice, byl v blíže neurčitelném čase zarovnan a následně tu byla vyhloubena jáma, do níž bylo pohřbeno minimálně pět jedinců. Jejich hroby měly ve výplni pouze několik zlomků keramiky odpovídajících vrcholnému středověku. Následně zde došlo k zasypání jámy a celkovému navýšení terénu. Později v těchto místech byl zbudován trativod. Ve výplni již zaniklého a nefunkčního trativodu výzkum z roku 2003 postihl poměrně rozsáhlou kolekci zlomků keramických nádob a kachlů, včetně kameniny odpovídající produkci v období raného novověku. Alespoň v tomto případě lze soudit, že k pohřbům mimo areál hřbitova došlo již někdy v období vrcholného či pozdního středověku. Nálezová situace informace k bližšímu vysvětlení neposkytla a otázkou zůstává, z jakého důvodu byli tito zemřelí vyčleněni z komunity a pohřbeni mimo areál hřbitova.

Až do roku 2003 nám unikala představa o předpokládaném ohrazení lokality. To se na základě chybějících údajů předpokládalo jednoduché, nezanechávající povrchové terénní stopy. Kostel stojí na široké mírné vyvýšenině, která výraznější členění postrádá. Sklání se k severu a severovýchodu k drobnému potoku, jenž v odstupu asi 70 m tvoří nejbližší vodní zdroj. Do doby uvedeného výzkumu zůstával nejasný údaj starší vlastivědné literatury o opevnění kostela příkopem či o kruhovém valu odstraněném prý v roce 1816 při stavbě silnice (*Schaller 1787*, 113; *Lehner 1888*, 123; *Bernau 1896*, 30; *Födisch 1961*, 66, 138). V dnešním terénu se žádné stopy neprojevují, ale při detailnějším studiu mapových podkladů, především mapy stabilního katastru se podařilo východně od kostela identifikovat hranice pozemků nápadně připomínající okrouhlý tvar příkopu (obr. 173). Samotnou existenci příkopu kolem kostela potvrdil až záchranný výzkum v roce 2003 (*Lissek 2009*). Průběh neobvykle velikého příkopu byl zjištěn severně a jihozápadně od kostela. V prvním případě byl vnitřní okraj zachycen ve vzdálenosti 18,5 m od severovýchodního nároží kostelní věže a v pětimetrovém odstupu od severovýchodního nároží šlechtického sídla. Na jihozápadě dělila kostel a příkop zhruba desetimetrová mezera. Rozměry příkopu jsou poměrně značné, šířka dosahuje téměř 13 m a hloubka přesahuje 3 metry (obr. 174–176). Jeho průběh na východ od kostela je možné vést v místech současné zástavby (kulturní dům z 1. republiky navazující na budovu tzv. staré fary). Tato zástavba vzniká převážně až v 19. a 20. století, a to v prostoru parcely, která je na císařském otisku stabilního katastru z roku 1843 vedena ještě jako zahrada. A jak už bylo uvedeno výše, tato zahradní parcela bezpochyby věrně respektuje průběh zaniklého příkopu. Na západní straně v areálu přilehlého statku byl průběh příkopu vymezován jen nepřímou. A. Hejna se snažil zachytit západní část šlechtického sídla, a nechal proto vytyčit dvě sondy při ohradní zdi uvnitř areálu hospodářského dvora (so 6/73 a neoznačená sonda). Bylo zjištěno jen 2 m mocné souvrství novověkých odpadních vrstev s velkým množstvím odpovídající keramiky (*Hejna 1975*). Starší bádání se tak domnívalo a přikláněl jsem se k němu i ve své bakalářské práci, že sondy byly s největší pravděpodobností položeny do výplně příkopu, spíše však jde o mladší zásahy. Ovšem geofyzikální měření provedené Romanem Křivánkem v roce 2016 poměrně přesvědčivě ukázalo, že příkop prochází ještě o pár metrů západněji (obr. 153). Poslední neznámou zůstává severozápadní část příkopu, kde se nachází kamenité navážky v trase komunikace procházející dvůr, které brání přesnějšímu měření. Podíváme-li se formou plánu z nadhledu na celou situaci příkopového ohrazení, zaujme jeho nepravidelnost. Patrné je to především na východní straně, kde příkop schovaný pod kulturním domem prochází velmi blízko od apsidy kostela. Naproti tomu v areálu hospodářského dvora dělí kostel a přibližnou vnitřní hranu příkopu vzdálenost 17–22 m. Je tak více než pravděpodobné, že se v těchto

místech stavitelé příkopu něčemu záměrně vyhýbaly. Možnou odpověď dává zahloubený objekt spojovaný se šlechtickým sídlem. To by znamenalo, že v době stavby příkopu zde obytná stavba stále existovala. Potřebné hmotné prameny k určení stáří příkopu se v nálezové situaci z roku 2003 bohužel nepodařilo najít. Všechny starší a příkopem přímo porušené kontexty neobsahovaly žádné artefakty. Jedinou výjimkou je vrstva, kterou tvoří kamenná drť červeného pískovce, a kterou ztotožňujeme s kamenickým odpadem vzniklým při stavbě kostela. Ta byla příkopem jasně porušena a příkop je tedy mladší než kostel (obr. 174). Ve výplni příkopu bylo zachyceno sice mocné souvrství, ze kterého byl získán ale pouze soubor novověké keramiky dokládající postupné zasypávání příkopu. Vzhledem k jeho parametrům můžeme vyloučit symbolickou funkci. Naopak jde o velmi účinný a náročně budovaný prvek obrany kostela, který zcela jistě spolu s kamenným kostelem sehrával důležitou roli opevněného útočiště pro obyvatele vesnického zázemí. Z nálezové situace vyplývá, že mohutný příkop byl vybudován později než kostel a s nejstarším hrabišickým sídlem spíše nesouvisí. Po určité době, ale tento mohutný obranný prvek ohradil celý areál kostela se hřbitovem, včetně onoho obytného objektu, který v držení řádu křížovníků po roce 1227 mohl dle mého názoru fungovat v neznámé podobě jako fara. Zajímavou analogii nabízí románský tribunový kostel sv. Mikuláše v nedalekém Potvorově (okr. Plzeň-sever), který byl ve stejnou dobu jako Vroutek v majetku křížovníků na pražském Zderaze, ke kterým se taktéž dostal darem od Hrabišiců (Čechura 2006; Hauserová 2012; Velínský 2011). Jak naznačuje povrchový průzkum, tak také potvorovský kostel byl opevněn příkopem, a především se k němu váže zpráva z roku 1281 o jeho využití v dobách nebezpečí. V té době se o potvorovský kostel dělily dvě církevní instituce – pražský klášter Na Zderaze a klášter Plasy. Ve vzpomenuém roce se probošt zderazského kláštera s plaským opatem dohodli, že v případě války má tento pevný kostel sloužit jako útočiště pro poddané obou institucí. Poddaní plaského kláštera měli v případě ohrožení využívat přízemí kostela, kdežto zderazští lidé horní prostor na tribuně. Jedná se o dobu známých tzv. zlých let po smrti krále Přemysla Otakara II. V podobné době a z podobných důvodů tak mohl vzniknout i příkop ve Vroutku.

3.4.2. Vzhůru do hor

Pro pochopení historického vývoje Vroutku je třeba jej ale zasadit do místních krajinných a sídelních souvislostí, na které lze přímo navázat tématem postupu osídlení do nitra Doupovských hor. Vroutek se nachází v pozoruhodně výhodné krajinné situaci. Až sem, takřka do vzdálenosti 20 km od řeky Ohře dosahuje zemědělsky příhodné Poohří s mozaikou raně středověkého osídlení. Jde o oblast vklíněnou mezi východní výběžky Doupovských hor,

severní Plzeňsko a pahorkatinu Džbán, odkud se v raném středověku rozbíhala krajina čekající na soustavné sídelní využití. Z jedné strany se nabízely výhody tzv. „staré sídelní oblasti“ s poměrně hustým osídlením, z druhé strany region Podbořanska umožňoval pohodlný přístup ze středního Poohří ve směru do Doupovských hor ale také na Plzeňsko, kde tak otevírala cesta nejen k šíření vlastního osídlení, ale také k pozemkovému vlastnictví klášterů a šlechtických rodů ze severozápadních Čech.

Této výhody využil rod Milhosticů, který ve 12. století započal osidlování východní části Doupovských hor v oblasti Mašťovska a částečně severozápadního Podbořanska. Důležitým písemným dokladem této činnosti je listina z roku 1196 (CDB I, č. 355, 319–320), ve které kníže Jindřich Břetislav potvrzuje darování, které učinil comes Milhost (k osobě Milhosta a rodu Milhosticů *Velímský 1992b; 1998*) cisterciáckému klášteru ve Waldsasech, aby jej přivedl do Čech a umožnil založit nový konvent (*Charvátová 2013, 366–369*). Předmětem darování je soubor lokalit, označený souhrnně jako statek, resp. majetek jménem Mašťov (*predium Mastowa nomine*). Výčet 15 vsí doplňují dva dvory a tržiště Pátek (obr. 177).⁶³ Tyto lokality vytvářejí kompaktní územní celek, vycházející na východní straně z hranic staré sídelní oblasti (*Velímský 2005*). Z nadmořské výšky cca 290 m stoupá toto území proti proudu vodních toků k západu, v délce zhruba 20 km, v úzkém, jen 4–5 km širokém pruhu až na hřeben Doupovských hor, v přímém kontaktu s trasou dálkové cesty, spojující severozápadních Čechy s horním Pomoháním a bavorským Podunajím. Kompaktnost mašťovského majetku, jeho poloha z větší části vně hranice staré sídelní oblasti i charakteristický tvar území, protaženého podél vodních toků, to vše ukazuje, že vznik tohoto útvaru byl výsledkem záměrného kolonizačního úsilí. (*Velímský 1998, 71*). Jelikož se jedná o území velmi blízce sousedící s Valečskem (potažmo jižním Podbořanskem), bude předmětem části této kapitoly určité porovnání výsledků obou území. Krátce se ale ještě zastavme u listiny z roku 1196. Ve svědečné řadě se vedle knížete a biskupa Jindřicha Břetislava, kancléře Floriána a vyšehradského probošta Syfrida, objevují také komoří Hrabiše a jeho bratr Slavko z rodu Hrabišiců. V tomto případě *T. Velímský (1998, 73)* nevyklučuje jako důvod připojení jejich podpisu na listině, vlastní zájem na přesném vymezení Milhostem předávaného majetku. Neboť je možné, že Hrabišici

---

⁶³ Ke statku patřilo trhové sídliště Pátek s vesnicemi: Mašťov, Mladějov, Chotěbudice, *Hunschan* (patrně Němčany), Konice, *Elscowe* (zaniklá ves Leskov), Tureč, *Minowe* (zaniklá ves), Trmová, *Vlsthene* (snad Oleška), Telcov, *Bluwaschowe* (zaniklá ves), Hluboká, *Szmiłowa* (zaniklá ves), Žebetín a dva dvory v Chrástanech a Třebčicích. Výčet vsí uvádím především z jednoho důvodu, a to predikce *T. Velímského (1998, 70)*, který ves *Elscowe* podle názvu kladl k pramenům potoka Lesky. Lidarové snímky totiž opravdu nedaleko Konice odhalily zaniklou vesnici. Její radiální (klínová) plužina je nápadně podobná plužině sousední Konice. Je tak více než pravděpodobné, že nově objevená ves je ztotožnitelná s *Elscowe*, čili Leskovem náležejícím do mašťovského majetku (obr. 178, 179).

mohli mít podíl na kolonizaci část Doupovských hor jižně od Maš'ovska (viz dále). Milhost sám patrně vzešel z rodu hradeckých správců na Dřevíči, která od Maš'ovska není tak vzdálená, aby nemohla být určitou základnou při budování vlastního rodového majetku v podhůří Doupovských hor (Velímský 1998, 75). Neboť z listiny z roku 1196 se také dozvídáme, že majetek, který Milhost věnoval cisterciákům, získal už jeho otec stejného jména, a to za služby knížeti. T. Velímský (1998, 76) se přiklání k předpokladu, že Milhost starší získal maš'ovský újezd již před rokem 1158, nebo ještě pravděpodobněji už před rokem 1140 od knížete Soběslava I. Maš'ovský celek tak představuje díky výpovědi písemných pramenů velmi zřetelný příklad poměrně rané kolonizační aktivity 12. století. Vlastní osídlovací postup, vycházející z východních hranic, kde navázal na starou sídelní oblast, byl rozložen do zhruba čtyř až pěti desetiletí (roku 1196 byl proces s již velkou pravděpodobností dokončen), kdy byly postupně založeny všechny vesnice (ke srovnání *Meduna – Černá* 1992). Tento územní a majetkový celek se neobešel bez vlastního střediska směny, kterým se stalo tržiště Pátek, v blízkém prostorovém kontaktu s vlastním správním centrem regionu Maš'ovem (Velímský 1998, 77; 2005).

Budeme-li sledovat jižnější část východní strany Doupovských hor, zde se takovýchto písemných pramenů bohužel nedostává. Při dalším studiu se tak otevírá příležitost pro archeologii středověku, která by měla postihnout celou sídelní strukturu a zejména dynamiku vývoje středověkého osídlení, jeho časové vrstvy a limity. I přes sporadické množství archeologických pramenů se ale pokusím nastítnit vývoj krajiny rozložené podél několika potoků a stoupající od Podbořan a Vroutku k Nepomyšli a Valči až na hřbet Doupovských hor. Jako pramene s určitou opatrností využívám analýzy místních jmen, výpovědi samotných půdorysů sídlišť, uspořádání jejich plučiny, resp. celkového vymezení katastrů, a hodnotnou indicií mohou být patrocina kostelů. Přihlédnout je třeba také k poznatkům o vývoji komunikační sítě. Oproti rovinaté Pětipeské pánvi (Maš'ovsku) je sledované území „podbořanské a valečské“ části Doupovských hor mnohem geomorfologicky členitější. Definovat ho lze také na základě hydrologické situace jako oblast, odvodňovanou sítí drobných potoků, tekoucí ve všech případech směrem k jihovýchodu a poté se stáčeující k severovýchodu směrem k Ohři (od severu Dolánecký potok, Mlýnecký potok, Blšanka). Takto je geomorfologicky a hydrologicky možné vymezit dva prostorové celky rozprostírající v šířce 3–5 km, délce okolo 10 km (nadm. výška 350–500 m n. m.), a ukončené kopcovitým hřbetem uzavírajícím tuto část Doupovských hor (např. Prokopy – 749 m n. m.). Výrazná shoda s pozorováním T. Velímského na Maš'ovsku mě vede k názoru, že zde docházelo, i z časového hlediska, k podobným, ne-li shodným procesům. Jedním z příkladů je Nepomyšl (7 km Z od

Podbořan, 420 m n. m.). Až sem zasáhly povrchové průzkumy Pětipeské pánve a přinesly zcela zásadní poznatky o dokladech osídlení v závěru raného středověku (*Meduna – Černá 1992*, 81). Zjištěny byly minimálně tři polohy s nálezy pozdně hradištní keramiky, rozmístěné podél Doláneckého a Rohozeckého potoka. Rozmístění nálezů po okraji intravilánu dává tušit, že osídlena byla i táhlá ostrožna, na které byla následně vymezena vrcholně středověké ves s kostelem a šlechtickým sídlem. Jedná se ves (dnes městys) nepravidelného tvaru, rozložené podél cesty z Podbořan, a dvěma jádry (obr. 180). Jihozápadní stranu zaujala menší obdélná náves a severovýchodní krátká dvouřadá ulicová ves. Jako geneticky starší se jeví dvouřadá dispozice vsi, kdy vyvýšenou polohu nad ní zaplnil kostel a tvrz. První písemná zmínka pochází z roku 1361, kdy patronem kostela sv. Mikuláše byl hofmistr královny Petr z Janovic (LC I/1, 150),⁶⁴ který by mohl být i stavebníkem tvrze stojící na vidlici cest směřující na Podbořanský Rohozec a Mašťov.⁶⁵ Nepomyšl je tak také dokladem rané kolonizační aktivity v této jižnější části Doupovských hor, ke které nám ale chybí svědectví písemných a početnějších archeologických pramenů.

Nedostatek starší písemných zmínek předcházející přibližně rok 1300 provází i ještě jižněji položené Valečsko (obr. 181, 182). První zpráva o samotné Valči je známa až z roku 1358, kdy se v souvislosti se zdejší farou připomíná držitel panství Ctibor z Valče (LC I/1, 66). Spolu s ním zde až do roku 1374 vystupuje jeho bratr Beneš. Po nich známe Jana Šlechtice z Valče uváděného k roku 1377 (LC III, 68). V následujících letech až do roku 1406 drželi valečské zboží páni z Rýzmburka, kteří tehdy vlastnili i Bečov nad Teplou a Andělskou Horu.⁶⁶ Členy rodu Rýzmburků, jakožto přímých následovníků Hrabšiců, zde zastupuje Boreš z Rýzmburka, který ve Valči podával faráře a o patronátní práva se v letech 1377 a 1378 děлил patrně svými klienty Janem Šlechticem z Valče a Benešem z Buškovíc a Mor (LC III, 82, 85, 137), od nichž byla následně Valeč vykoupena a přeměněna v manské léno ke Žluticím (*Velímský 2002*, 178, 246). Boreš z Rýzmburka jako donátor kostela vystupuje k roku 1358 taktéž v blízké Libyni u Lubence (*Skopec – Peksa – Volf 2015*, 169). A vztah rodu Hrabšiců

---

⁶⁴ Jedná se o jednododní kostel s pětioboce zakončeným presbytářem s opěráky, se sakristií po severní straně, s oratoří na jižní straně a věží v západním průčelí (*Poche a kol. 1978*, 466). Nejstarší gotická fáze kostela, doložená stavebně-historickými průzkumy při rekonstrukci kostela v letech 2013–2016, spadá do doby kolem poloviny 14. století. Zbarokizován byl pak v 1. polovině 18. století (dostavěna věž).

⁶⁵ Tvrz (dnes zámek) se nacházela v dominantní poloze, na okraji hospodářského dvora. Jednalo se o polygonální objekt téměř kruhového půdorysu. V písemných pramenech se výslovně připomíná až roku 1550 (*Nodl 2000*, 504–505; *Úlovec 2003*, 44–48). Po stavebním rozboru zámeckého areálu, který provedla H. Soukupová, a na jejíž výsledky navázal P. Chotěbor, je možné za nejstarší dochovanou část tvrze považovat severní část zámku, původně samostatný trojprostorový obytný objekt z 1. poloviny 14. století (*Chotěbor 1989*).

⁶⁶ Poté byla Valeč na dalších téměř sto let v majetku rytířské rodiny Valečských z Doupova. Patrně za nich vznikl na místě současného zámku pozdně gotický hrad.

k tomuto regionu doplňuje Konrád z Jeřeně, nižší šlechtic píšící se po vsi sousedící s Valčí (obr. 183), který je poprvé uveden v listině z roku 1280: „Cunradum, strenuum militem dictum de Yeres“ (RBM II, 527; *Velímský 2002*, 236). Jako purkrabí hradu v Moravské Třebové pak z pověření Fridricha ze Šumburka od roku 1281 spravoval po smrti Bohuslava z Rýzmburka celé tamní hrabišické dominium (RBM II, 538 – „quod nos Chunradus dictus Jerez, purggravius Tribouie“). Po něm pak ve vztahu k Jeřeni vystupuje v letech 1289 a 1292 Oldřich z Jeřeně (RBM II, 633–634, 1198). Dále známe Radima z Mlýnců (ves 4,5 km JV od Valče), jakožto svědka listiny vydané pro město Žlutice v roce 1375 Borešem z Rýzmburka, kde Radim vystupuje jako man (CIM IV, č. 107, 155–157). Dochované listiny tedy uvádějí jména několika osob a lokalit, spjatých s jednotlivými členy hrabišického rodu. Za klienty Hrabišiců, potažmo pánů z Rýzmburka, můžeme považovat pány z Valče, Jeřeně a Mlýnců. Formou donátorství máme doložen vztah pánů z Rýzmburka k Libyni. To vše ve shodě s T. Velímským mě vede k předpokladu, že se Hrabišici minimálně z části podíleli na kolonizaci Valečska. Zůstává však jeden zásadní problém. Do zorného pole pramenů vstoupila pouze ta místa, která se pravděpodobně stala předmětem darů a odkazů, a která se nám v písemných pramenech objevují už jako majetky nižší šlechty s určitými vazbami na Hrabišice. Prameny tedy nevyovídají ani zdaleka objektivně o celém rozsahu hrabišické držby, tím méně o době jejího vzniku (*Velímský 2002*, 87).

Vroutek jako nejvýznamnější hrabišický majetek na Podbořansku sice leží již mimo tuto oblast, ale jeho výhodné umístění na obchodní cestě ze Žatce na Plzeňsko nabízí k přiřazení funkce jako východiska ke kolonizačnímu úsilí směřovanému směrem na západ. Jiný majetek v okolí přímo vlastněný Hrabišici (kromě Valče) ale neznáme. Výjimku představuje jen lokalita Rohozná.⁶⁷ Jelikož se ale dnes na Podbořansku nenachází žádná ves s tímto názvem, je možné, že se jedná o zaniklou vesnici (*Profous 1951*, 575). Nebo mohlo dojít k mírné změně v pojmenování a Rohoznou by na úrovni hypotézy bylo možné spojit s dnešním Podbořanským Rohozcem. Rohozná se v písemných pramenech objevuje poprvé ve falsu listiny z roku 1209 (CDB II, 390), kde jako svědek vystupuje Nerad z Rohozné (*Nerad de Rohozne*). Podruhé a naposledy víme o Rohozné z listiny Václava I. z roku 1253, kdy ji král z pozůstalosti nám známého Kojaty Hrabišice daroval řádu křižovníků s červenou hvězdou, když na něj přešla jako odúmrt' (RBM I, 609). Nelze samozřejmě vyloučit, že by se na Podbořansku vyskytly dvě lokality s velice podobným názvem, ale případné spojení uvedených zmínek s Rohozcem by

---

⁶⁷ Z listiny z roku 1253 pak známe ještě zaniklou ves Hostrázek, kterou se zatím nepodařilo lokalizovat (*Velímský 2002*, 232–233).

sebou neslo zcela zásadní poznatky týkající se jak samotného majetkového vlastnictví Hrabšiců, tak jejich vlivu na osidlování této části Doupovských hor. Možným potvrzením nastíněné hypotézy by byla již zmíněná přítomnost hrabišických bratrů Hrabše a Slavka na listině z roku 1196 týkající se vymezení tzv. mašřovského újezdu, neboť Rohozec by s ním přímo sousedil (obr. 177). Ostatní vsi z okolí Valče se pak v písemných pramenech objevují nejdříve v 1. polovině 14. století a situaci tak neobjasňují.⁶⁸

Archeologie s poznáním tohoto regionu na tom ale není o moc lépe. Při hodnocení stavu současného výzkumu pozorujeme výrazný rozdíl v archeologickém poznání severní části Podbořanska oproti jeho jižní části spolu s Valečskem. Zatímco do prvně jmenovaného území zasáhla ještě činnost mosteckých archeologů při výzkumu Pětipeské pánve, ve zbylých dvou částech se spoléháme pouze na dva starší archeologické výzkumy ve Valči a Jeřeni, a dva novější v Libyni u Lubence a na vrchu Orlík u Valče. Ve snaze o zlepšení této situace bylo autorem práce provedeno několik nesystematických povrchových průzkumů podél Mlýneckého potoka stékajícího od Valče na jihovýchod. Prochozená plocha dosahuje na délku takřka 5 km, především v okolí vsí Skytaly, Mlýnce a Vesce. K určitému překvapení nebyl zjištěn žádný doklad raně středověkého (ani pravěkého) osídlení. Úplná absence osídlení není samozřejmě pravděpodobná a problém představuje zároveň nedostatek archeologických nálezů z intravilánů vesnic. Vysvětlení této skutečnosti hledám v počátcích osídlení, kdy předpokládám, že starší fáze středověkého osídlení se „ukrývají“ v jádrech současných vesnic. Ke stabilizaci osídlení tak došlo buď hned, nebo velmi krátce po kolonizaci toho prostoru. Což ovšem archeologické prameny nejsou schopny postihnout v absolutních datech, ale jak naznačují výsledky dosavadních archeologických výzkumů (viz dále), pohybujeme se v časovém rozpětí 2. poloviny 12. – 1. poloviny 13. století, tedy s určitým časovým zpožděním oproti Mašřovsku.⁶⁹

Shrňme teď krátce poznatky z archeologických výzkumů. V 90. letech 20. století byly Karlovarským muzeem prozkoumána formou sondáže dvě šlechtická sídla ve Valči a Jeřeni. V obou případech se jedná o jednoduché formy opevněných sídel tvořené středovým pahorkem, který je obklopen kruhovým příkopem. Zatímco valečská opevněná lokalita zaujala vrchol homolovitého vršku nad městečkem, příklad Jeřeně ukazuje sídlo typu „motte“ umístěném na

---

⁶⁸ Souvislost s kostelní stavbou (Nahořečice – kostel sv. Václava, rok 1359; Skytaly – kostel sv. Markéty, rok 1358), nebo majetky místní nižší šlechty (Kostrčany - 1359, Skytaly – 1328, Záhoří – 1359, Vrbička – 1382, Vesce – 1407),

⁶⁹ Příklad mašřovského „újezdu“ nabízí opravdu poměrně raný doklad osidlování. Písemné doklady ze severozápadní strany Doupovských hor, podobně jako na Valečsku, ukazují nejdříve na 2. polovinu 12. století, spíše na počátek století třináctého. Jedná se o újezdy vojkovický a velichovský, které získaly od knížete doksanské premonstrátky (doloženo k roku 1226), a tzv. šemnický újezd náležející Hrabšicům, v roce 1239 darovaný oseckému klášteru (*Velímský 2002*, 114–115).

mírně se svažující návsi (obr. 183). Na základě nálezů keramiky lze počátky obou sídel klást do doby kolem poloviny 13. století (Klsák 1997),⁷⁰ což v případě Jeřeně poměrně koresponduje s písemnými prameny, kdy vznik tvrze asi příliš časově nepředcházel již zmiňovaného Konráda z Jeřeně. Valečské nálezy pak doplňuje drobný záchranný archeologický výzkum na náměstí, kde byly F. Prekopem z NPÚ (územní pracoviště Loket) nalezeny v druhotné situaci zlomky keramiky datovatelné do 2. poloviny 13. – 14. století, které nám alespoň potvrzují existenci vsi.⁷¹ Předposlední výzkum zabývající se ovšem sakrální stavbou se uskutečnil v letech 2013 a 2014 při rekonstrukci kostela sv. Jiljí v Libyni (12 km JZ od Podbořan, 6 km JV od Valče). V písemných pramenech se kostel poprvé objevuje v roce 1356, ale z rozboru samotné stavby vyplynul složitější stavební vývoj. K nejstarší fázi datovatelné do 1. poloviny 14. století náleží presbytář a část zdiva kostelní lodi (Skopec – Peksa – Volf 2015, 172–176). Původní západní stěna pak byla zjištěna při archeologickém výzkumu a středověký kostel byl zhruba o třetinu menší (obr. 185). Zásadní informaci ale přinesla sonda umístěná v jihovýchodním rohu lodi při jejím styku s presbytářem, kde byl zjištěn v hloubce cca 1 m porušený hrob obsahující dvě bronzové záušnice s provrtanými konci a průměru 62/63 mm (obr. 186). Hrob orientovaný Z–V byl poškozen základovým zdívem presbytáře a z kosterních pozůstatků se zachovala pouze část lebky (Skopec – Peksa – Volf 2015, 170–172). Tento nález je důležitým dokladem o pohřbívání v prostoru současné sakrální stavby před stavbou gotického kamenného kostela, nicméně nepřináší informaci o případném starším svatostánku, neboť žádné konstrukce dokládající staršího předchůdce se nepodařilo zjistit. Velikost záušnic a provrtané konce je umožňují datovat do závěrečného období jejich výskytu, tedy do 2. poloviny 12. až počátku 13. století (obecně Štefan 2010, 181–183).

Na celém zájmovém území byl také sledován vztah sídelních jednotek ke geomorfologii terénu a k vodní síti, a to jak analýzou mapových podkladů, tak přímými terénními pozorováními. Většina jader dochovaných vsí je rozložena podél hrany pramenných pánví, nebo jsou rozložena podél terénních hran nad údolními potoků. Téměř všechny sledované vsi jsou návesního typu, s krátkými a nepravidelnými záhumenicemi, které tvoří jen menší část jejich jinak převážně traťových plužin (tab. 3; obr. 184, 187).

---

⁷⁰ Citováno také z nálezové zprávy Muzea Karlovy Vary: Jeřeně – 1996, Archeologický výzkum středověkého tvrziště v Jeřeni u Valče (J. Klsák – S. Bednář – J. Tajer 2016).

⁷¹ Otázkou zůstává datování kostela sv. Jana Křtitele na valečské návsi (první písemná zmínka roku 1369 – RDP, 72). Při jeho rekonstrukci v 90. letech byly údajně zjištěny pozdně románské stavební části, které ovšem ale nebyly zdokumentovány a informace tak nelze brát za hodnověrné (bez kritického zhodnocení uvedeno *Zemanem 2013*, 30)

Lokalita (něm. název)	Nadm. výška	Název	První zmínka	Kostel (doložen)	Pěstuje se dle BR	Dispozice	Plužina	Počet usedlostí dle BR
zsv Budiš (k.ú. Pod. Rohozec)	536?	č	1424		-	-	-	-
Buškovice (Puschwitz)	340	č	1197? (1272)	Narození Panny Marie (1363)	žito, pšenice	pravid. návesní	délková (pásová)	35
Dětaň (Gödesin)	427	č	1401		žito	návesní	traťová	10
Dolní a Horní Záhoří (Unter Dreyhöfen, Ober Dreyhöfen)	440	?	1378		-	hromadná	úseková	-
Dvorce (Wärzen)	420	č	1412		žito	krátká jednořadá	úseková	1+7
Chmelištná (Chmelesch)	433	č	1455		žito	návesní	záh. klínová – traťová	7+1+4
Jeřeň (Girschen)	520	č	1280		žito	pravid. návesní	traťová – úseková	7+6
Kostrčany (Kosterzan)	470	č	1359		žito	hromadná	záh. klínová – traťová	4+6
zsv Kružín, Kruží hora (k.ú. Skytaly)	374	č	1542		-	-	-	-
zsv Křečov (k.ú. Pod. Rohozec)	494?	č	ves 1437 (hrad 1338)		-	-	-	-
Libyně (Libin Libyna)	387	č	1356	sv. Jiljí (1356)	žito, pšenice	pravid. návesní	traťová – úseková	15+2
zsv „Lina“ (k.ú. Vrbička)	510	-	-		-	-	-	-
Lužec (Lust)	368	č	1447		-	hromadná	úseková	-
Mlýnce (Linz)	386	č	1375		žito	hromadná	úseková	1+1+1
Nahořečice (Nahorzeditz)	460	č	1359	sv. Václava (1359)	žito	krátká jednořadá	úseková	4
Nepomyšl (Pomeisl, Nepomissl)	419	č	1361	sv. Mikuláše (1361)	žito, pšenice	ulicová, pravid. návesní	délková – traťová	14+31+3
zsv neznámého jména (při hranici s k.ú. Pod. Rohozce)	620–670	-	-		-	dlouhá dvouřadá	záhumenicová délková	(16 dle terénu)

Lokalita (něm. název)	Nadm. výška	Jméno	První zmínka	Kostel (doložen)	Pěstuje se dle BR	Dispozice	Plužina	Počet usedlostí dle BR
Nová Ves (Neudorf)	509	č/n	1571		žito	krátká dvouřadá	úseková	0+8
zsv Olší (k.ú. Nová Ves)	509?	č	1424		-	-	-	-
zsv Ořkov (k.ú. Valeč)	580–600	č	1455 (již zaniklá)		-	návesní	záh. klínová – traťová	(8–10 dle terénu)
Podbořanský Rohozec (Deutschenrust)	491	č	1424		žito	pravid. návesní	délková	7+8+2
Skytaly (Skytal)	406	č	1358	sv. Markéty (1358)	žito, pšenice	pravid. návesní	traťová – úseková	4+5+1
Valeč (Waltsch)	520	č	1358	Narození sv. Jana Křtitele (1369)	žito	pravid. návesní	traťová – úseková	?+31+3
Vesce (Wess)	374	č	1407		žito, pšenice	návesní	traťová	7
Vidhostice (Widhostitz)	336	č	1252	sv. Martina (1358)	žito, pšenice	hromadná (shluková)	úseková	9+4
zsv Vítovka (k.ú. Skytaly)	430	č	1374		-	-	úseková	-
Vrbička (Klein Fürwitz)	438	č	1382		žito	návesní	záh. klínová – úseková	10+3
Vroustek (Rudig)	332	č/n	1227	sv. Jakuba Většího (1369)	žito, výroba	dlouhá dvouřadá (ulicová), pravid. návesní	délková – traťová – úseková	43

Tab. 3: Přehled základních údajů o lokalitách z východní strany Doupovských hor na jižním Podbořansku a Valečsku. Uvedení typů dispozic vsí přes čárku značí složitější půdorysné uspořádání lokality s více jádry, při užití pomlčky není možné dispozici definovat pouze jedním typem (stejně tak ve sloupci Plužina). Počty usedlostí dle údajů Berní ruly jsou řazeny podle označení: sedláci, chalupníci, na obci. Spojovník značí jak z literární rešerše, tak i z terénního pozorování neznámou či nezjistitelnou informaci.

Vysvětlením absence dlouhých řadových vsí může být skutečnost (jedinou výjimkou zaniklá ves neznámého jména jihozápadně od Podbořanského Rohozce, dnes na území vojenského újezdu Hradiště – obr. 188), že k proměně sídlení struktury v celé oblasti došlo ještě před rozšířením těchto nových sídelních forem (Velínský 1998, 77). Ve shodě s bádáním T. Velínského (1998) a nejnověji mosteckých archeologů v prostoru střední části Krušných hor (Crkal 2013; Crkal – Volf 2013; Volf 2014), vsi s návesním půdorysem klademe až do souvislosti s vrcholně středověkou transformací a považujeme je za starší variantu již stabilního půdorysného uspořádání vsí, před nástupem mladších ulicových, či řadových (lánových) vsí se záhumenicovou plužinou.⁷² Malé návesovky se objevují se záhumenicovou klínovou (radiální) nebo traťovou plužinou. Ve vzdálenějších částech katastru bývají poměrně často ještě další doplňkové tratě. Zejména J. Klápště (1994a; 1994b) ukázal, že ke stabilizaci půdorysů vesnic na starším sídelním území u nás došlo až v průběhu vrcholně středověké transformace, a tak rozšíření tohoto dispozičního typu návesních sídlišť lze podle T. Velínského (1998, 96) využít jedině jako určitého indikátoru pro vymezení hranice postupu osídlení před nástupem dispozic se záhumenicovou lánovou plužinou. Typ řadový se záhumenicovou plužinou je možné ještě rozdělit: první skupinu představují krátké jedno- či dvouřadé dispozice, druhou skupinu tvoří dlouhé lesní lánové vsi. Formy krátkých řadových lánových vsí a návesních okrouhlých vsí se jeví jako geneticky starší, s možností návazností na tendence, projevující se v českém prostředí již před rokem 1180 a spojujeme je s osídlovacím procesem, na němž se rozhodujícím způsobem podílelo domácí české obyvatelstvo (Velínský 1998, 96). Druhou a nejvyvinutější formu vsí, charakterizovanou větším počtem usedlostí a často vybavenou vlastním kostelem lze pravděpodobně pokládat za chronologicky nejmladší. Doklady o její existenci se v severozápadních Čechách váží nejdříve na období druhé třetiny 13. století a zejména její počátky nepochybně souvisely s aktivitami lokátorů a komunit německého původu (Velínský 1998, 96). Přestože zástavba, která se ve všech těchto vsích dochovala do dnešních dnů, nesahá svými počátky hlouběji než do doby po třicetileté válce (kdy došlo k rozhodující změně

---

⁷² Určité upřesnění chronologie nástupu lesních lánových vsí v severozápadních Čechách umožnilo také studium vývoje osídlení v maš'ovském a svádovském újezdu (Velínský 1992; 1995; 1998). V prvním případě vznikl újezd vytyčený do svahů Doupovských hor, pravděpodobně nedlouho před rokem 1140 a přibližně do roku 1180 bylo na jeho území založeno 15 vsí, které Petr Milhostic při svém vstupu mezi johanity předal řádu. Vesnice svádovského újezdu v České středohoří získali od Hroznaty z Peruce rovněž johanité, a to za knížete Soběslava II., tedy mezi léty 1174–1178, kdy už tedy byl proces zakládání vesnic v tomto prostoru završen. V obou případech měly všechny vsi domácí česká jména, jednalo se přitom o nevelká sídliště s náznakem pravidelnějšího návesního uspořádání půdorysu a s přímo na usedlosti napojenou záhumenicovou plužinou spíše nepravidelného tvaru a malého rozsahu, doplněnou postupným rozšiřováním obdělávaných ploch na úkor lesních porostů o další úseky plužiny traťové či pásové (Velínský 1998, 97). Žádnou z uvedených vesnic nebylo možné klasifikovat jako lesní lánovou ves. To znamená, že nástup této nejvyspělejší formy organizace vesnického půdorysu spadl v severozápadních Čechách velmi pravděpodobně až do doby nejdříve po roce 1180 (Velínský 1998, 97).

národnostního složení obyvatel na převažující německé) a pochází z velké části až z doby 18. a 19. století (*Pešta 2009*), je zřejmé, že samotná půdorysná dispozice vesnických jader s rysy pravidelného uspořádání a rozměření jednotlivých usedlostí je staršího původu (*Velímský 1998*, 59–60).

Zatímco osidlovací pohyb v mašťovském újezdu mohl využít dálkové cesty jako osy, podél níž postupoval od hranic starého sídelního území směrem k západu až na hřeben Doupovských hor, pro zbytek sledovaného území podobný doklad postrádáme. Mašťovskem totiž procházely trasy cesty směřující z Chebska na Prahu. Cesta měla dvě až tři větve: předkOLONIZAČNÍHO PŮVODU byla asi první varianta trasy, nejjihnější, tvořící osu mašťovského újezdu (*Velímský 1998*, 71). Tato varianta cesty přes Doupovské hory patrně souvisela s raně středověkým hradištěm Rubín. Prostřední větev vycházela ve směru od Prahy ze Žatce a vedla přes Radonice na Žďár (Via magna – Sedlecká cesta). Na hřebeni se pak spojila se severní, nejspíše nejmladší variantou cesty, jejíž vznik lze klást až do souvislosti se založením Kadaně (k popisu cest detailně *Fiala 2005*). Ta u Kadaně opouštěla tok Ohře, prodírající se nad Kláštercem málo schůdnou soutěskou mezi Krušnými a Doupovskými horami, kolem hradiště Úhošť vystoupila na hřeben Doupovských hor a po něm směřovala k jihozápadu, aby se u Radošova vrátila zpět k Ohři (Via regia – Královská cesta). Radošov (Radovanův brod) je znám z listiny Přemysla Otakara I. z roku 1226 (CDB II, č. 286, 280–286). Broděním zde překročil Ohři ještě král Jan Lucemburský roku 1310 při svém tažení na Prahu (což je i první písemný doklad této cesty). Postavit zde most dovolil až císař Karel IV. roku 1364 (*Fiala 2005*, 6). Ten také podpořil obchodní ruch, když v roce 1352 přikázal kupcům s náklady jemných a barevných látek, francouzských vín a podobného zboží, kteří přijížděli od Chebu a pokračovali do Prahy, aby používali Královskou cestu vedoucí Radošovem, ostatní kupci mohli volit cestu Žluticemi (*Fiala 2005*, 18). Dostáváme se tak k cestám také směřující ze západu do středních Čech, tentokrát ovšem míjející sledované území jižně. Cesta z Lokte přes Žlutice, Jesenici a Rakovník, pocházející snad již ze 13. století, byla nejpozději v polovině 15. století nahrazena schůdnější tzv. Pražskou cestou procházející Karlovy Vary, Bochov a Lubenec (*Fiala 2005*, 15).⁷³ Méně významnou pro dálkový obchod byl směr ze Žatce do Plzně. Tato cesta hrála, podle mého názoru spíše než v mladším středověku, důležitou roli na přelomu raného a vrcholného středověku. Při směru přes Podbořansko se jednalo se o nejjednodušší přechod z Poohří na Plzeňsko, kde se ve 12. a 13. stol. nabízely možnosti k získání pozemkového

---

⁷³ Špatný stav staré Královské cesty z Kadaně přes Radošov přispíval od 17. století k soustředování dopravy na tuto trasu přes Bochov, jejíž přestavba v císařskou silnici byla dokončena roku 1806 (*Fiala 2005*, 20), a z větší části je využívána dodnes.

vlastnictví. Přestože přesná trasa cesty není známa, je jakoby „doprovázena“ několika románskými kostely (Pšov, Vroutek, Jesenice, Potvorov) a v závěru Plaským klášteřem. A nejedná se o ledajaké vlastníky těchto sakrálních staveb. V případě Pšova vystupuje řád johanitů a královský číšník Zbraslav, u Vroutku a Potvorova pak Hrabšiči. Přestože nelze průběh cesty rekonstruovat pouze na základě této indicie, geomorfologické uspořádání krajiny příliš mnoho jiných variant nenabízí. A okolí Valče se přímo dotýká cesta ovšem spíše lokálního významu, a to trasa ze Žlutic přes Maš'ov do Kadaně. Nelze ji však považovat za zcela bezvýznamnou. Její trasy využila křižácká vojska při druhé a třetí křížové výpravě proti husitům v letech 1421 a 1427. V obou případech slyšíme u obsazení Žlutic, Maš'ova a Kadaně (*Kubiš 1990; Šmahel 1996, 99–100, 197*). Jejím průběhu až na několik úseků odpovídá pravděpodobně vedení dnešních komunikací a počátky jejího využívání lze klást do průběhu 13. století. Jednotlivá sídliště pak propojily lokální cesty.

Konečně se dostáváme k zhodnocení posledního archeologického výzkumu, který v roce 2014 proběhl na vrchu Orlík. Jde o solitérní vrch ležící 2,5 km jihovýchodně od městečka Valeč (obr. 190). Na jeho vrcholu dosahující výšky 590 m n. m. byl identifikován ohrazený areál o ploše cca 0,8 ha. Přirozené skalní hřbety zde spojuje na západě a východě dvojice valů čímž vytváří kompaktní uzavřený areál (obr. 191). Severní hřbet zvláště odděluje od plochy sedla relativně výrazný příkop o šířce 8 m, délce 30 m a hloubce cca 1 m. Po identifikaci antropogenních objektů bylo v roce 2014 přistoupeno k provedení cílenému archeologickému výzkumu (vedoucí výzkumu Mgr. Filip Prekop z NPÚ, územní pracoviště Loket, a PhDr. Petr Křišťuf ze Západočeské Univerzity v Plzni). Chronologická pestrost získaných informací působí relativně překvapivě. Kromě dokladů využití prostoru z období mezolitu a mladšího pravěku (obvodový val) se podařilo zachytit nálezy středověkého stáří. Středověké nálezy se koncentrovaly především na samotné vrcholové plošině areálu při severním skalním hřbetu. Zdá se, že středověké aktivity na lokalitě byly plošně velmi omezené právě pouze na severní vrchol oddělený příkopem, kde se nacházelo opevněné sídlo, charakteru nejspíše strážního opěrného bodu. Z rozboru keramiky, lze konstatovat, že je možné ji zařadit do intervalu 13. století až poloviny 14. století (viz kapitola Opony chronologie). To se víceméně potvrdilo při analýze vzorků uhlíků pomocí radiokarbonové metody, která situaci datuje po roce 1290. Jednoduchá stratigrafická situace a malý rozsah výzkumu ale neumožňuje říci, zda počátek středověkých aktivit opravdu spadá až do závěru 13. století (obr. 192), nebo zda starší situace nebyly pouze zachyceny. Díky umístění středověkých nálezů na výrazném osamoceném vrchu a zachovaným relikvům se domnívám, že je možné celou situaci interpretovat jako pozůstatky opevněného sídla neznámého jména (psaná historie o něm mlčí). Zaniklý objekt nazývat

hradem by bylo hodně nadnesené, neboť stavenišťem se stal skalní blok s mimořádně malou vnitřní plochou. Čelní, tedy jihovýchodní stranu „hrádku“ opevňoval příkop. Sídlo bylo obklopeno zřejmě nějakým lehčím ohrazením a v rámci zmíněné malé vnitřní plochy lze předpokládat existenci jednoho, nejvýše dvou objektů, po nichž se nezachovaly žádné výrazné reliéfní relikty zástavby (podloží tvořené čedičovou skálou využití příliš neumožňuje). Nálezy mazanice dokládají, že stavby byly nejspíše dřevěné. Kromě tohoto skalnatého bradla, plocha před ním nevykazuje taktéž žádné pozůstatky zástavby a nebyly zde učiněny ani žádné středověké nálezy, které by dokládaly využití ostatní plochy pravěkého hradiště jako předhradí. Opevněné sídlo na vrchu Orlík ovšem od pohledu nelze řadit ke standartním středověkým rezidenčním sídlům. Vylučuje to jak sama osamocená poloha, tak vzdálenost cca 100 výškových metrů k nejbližšímu vodnímu zdroji. Vrch Orlík ale poskytuje velmi dobrý rozhled, což navozuje možnost strážní funkce, a tedy opěrného bodu v krajině. Této definici by odpovídali tzv. horské hrádky (Durdík 2004). Jedná se o malé, většinou v extrémních polohách situované jednoduché a povětšinou jen lehce opevněné monofunkční objekty v neosídleném či řídko osídleném, většinou zalesněném a v případě pohraničí i horském terénu, jejichž hlavním úkolem byla vizuální kontrola většího území. Z naznačené funkce vyplývá i vazba sledovaných objektů kromě hranic zejména na dálkové cesty (Šumava, Brdy). Održenost od ostatního osídlení, extrémní poloha i špatná využitelnost stísněných areálů k rezidenčním účelům by měla podle T. Durdíka (2004, 343) vést po ztrátě funkce k rychlému zániku. Z toho vyplývá, že byly původně (tj. ve 13. a 14. století) zeměpanskými či ze zeměpanské iniciativy zřizovanými a provozovanými objekty (Durdík 2004, 343, 347). K sídlu na Orlíku nám nesedí pouze závěrečná úvaha, neboť zeměpanské aktivity zde žádné neshledáváme. I vzhledem k datování počátků středověkého osídlení Orlíku by nedávalo smysl jeho umístění, neboť žádnou dálkovou cestu pro období 12. a 13. století na této straně Doupovských hor neznáme. I proto spíše uvažujeme o funkci opevnění na Orlíku jak opěrného bodu v rámci šlechtického kolonizačního úsilí. Podle V. Wolfa (1998) byly takovéto lokality budovány v krátké době na dobu omezenou (do dokončení kolonizačního procesu) jako pomocné fortifikace, do doby, než se ustálí hranice kolonizovaného dominia a než se ustálí sídlištní a komunikační síť. Kolonizační proces měla tzv. kolonizační provizoria garantovat a vymezovat jeho rozsah (Wolf 1998, 109). Sám termín „kolonizační provizorium“ není asi zcela vhodný (ve své době být provizoriem nemusely), ale je zřejmé, že vyjadřuje funkční hledisko a nikoli hledisko typologické (Wolf 1998, 107). Jde o fortifikace budované více méně jako fortifikace pomocné s nevelkou rozlohou. Ohrazení často zajišťuje příkop a jednoduchý val. Charakteristiku mimo jiné doplňuje krátkodobost osídlení a často tudíž jediný nálezový horizont, odlehlost od dnešních i tehdejších středověkých center,

výskyt nejčastěji v podhorských oblastech, výskyt malého počtu obytných objektů spíše lehkého charakteru, a tudíž v archeologických nálezech obtížně nebo vůbec ne zjistitelných. Analogické lokality shledáváme ve východním i západním Podkrkonoší, na Trutnovsku, Jilemnicku i Ústeckoorlicku (*Wolf 1998*, 109 s další literaturou). Na Trutnovsku několik lokalit souvisí s kolonizací rodu Švábeniců ve 3. čtvrtině 13. století (*Vohryzek 2006*). Podobně s valdštejnskou kolonizací na horním toku Jizery je spojováno několik lehkých fortifikací z poslední čtvrtiny 13. století (*Koudelka 2007; Waldhauser 2006*).

Ve vztahu k Orlíku nám rozbor sídelně-historických souvislostí a archeologických pramenů z okolí napovídá, že strážní a opěrný bod zde mohl vzniknout nejdříve v 2. polovině 12. století, spíše však až v průběhu 13. věku, kdy o jeho existenci již nelze pochybovat, a přežíval až do století čtrnáctého. Vše tedy ukazuje, že ke kolonizaci území Valečska a následné stabilizaci osídlení došlo v průběhu od 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. století. Iniciátory osidlovacího procesu byli s velkou pravděpodobností Hrabišici, jejichž rezidenčním sídlem a místem správy oblasti byl bezpochyby Vroutek (obr. 189). Opevněné sídlo na vrchu Orlík je zároveň pro tuto oblast zatím výjimečným objektem, a je otázkou budoucího výzkumu zdali se podobné objekty podaří nalézt i v jiných částech Doupovských hor. A jak uvádí *T. Velímský (1998, 68)*: „Studium tématu a této oblasti nelze v žádném případě pokládat za uzavřené. Pouze dlouhodobé systematické sledování celého území a zejména aktivní záchranná archeologická činnost, která by měl rozšířit dosud tak chudou pramennou základnu, mohou o kus dále posunout poznání celé problematiky.“

4. Sídelně historický vývoj osídlení ve středním Poohří

4.1. Pohřbívání „v lesích a polích, u dědin, a u kostelů“

První ze závěrečných případových studií vstupují do problematiky pohřbívání v závěru raného a v počátcích vrcholného středověku. Záchrané výzkumy uskutečněné v severozápadních Čechách v posledních letech ukazují na větší variabilitu forem pohřbívání než jen na obecně přijímané a známé „nekostelní“ a „kostelní“ pohřebiště. Diskuze na toto téma probíhá v archeologii dlouhodobě, a tak jen shrňme. Venkovská pohřebiště 10. a 11. století označovaná jako řadová se rozkládala stranou od sídlišť, většinou na okraji tehdejších sídelních buněk. Někdy kolem roku 1100, snad ve spojitosti s bojem Břetislava II. proti polopohanským zvykům venkovanů, tato pohřebiště končí a pohřbívání se přesouvá, a otázka je kam. Hovoříme o přesunu k sídlištím, a s nejistotou doplňujeme, že do míst, kde od počátku mohl ale nutně nemusel stát kostel. Již J. Klápště upozornil na onu časovou disproporci, kterou můžeme pozorovat mezi zánikem řadových pohřebišť a počátky nejstarších kostelních hřbitovů (*Klápště 2005*, 189–195). Ty jsou však často datovány jen vztahem ke kostelu, jehož přesnější datace bývá omezena limitem umělecko-historických přístupů a prvními písemnými záznamy (pro Mostecko situaci shrnul *Klápště 1994a*, 162–177; nově pro Plzeňsko *Čechura 2015*). V následujícím textu se pokusím na několika příkladech nastínit možnosti, které má archeologie ve středním Poohří a zda je možné z nich vyplývající závěry zobecnit.

Pohřebiště můžeme ve sledovaném regionu rozdělit do skupin: 1. řadová pohřebiště, ke kterým stavem výzkumu neumíme přiřadit soudobá sídliště; 2. řadová pohřebiště, v jejichž okolí známe soudobá(é) sídliště a dělí je určitá vzdálenost; 3. řadová pohřebiště v bezprostředním kontaktu se soudobým sídlištěm; 4. řadová pohřebiště v intravilánech současných vsí, ve kterých se ocitla druhotně při změnách osídlení a vzniku vsí ve vrcholném středověku; 5. pohřebiště s nálezy záušnic v blízkosti mladší sakrální stavby jejíž počátky stav výzkumu nedovoluje klást výrazněji před rok 1300; 6. pohřebiště v blízkosti sakrální stavby o jejíž existenci ve 12. a 13. století víme díky historickým, archeologickým nebo stavebně-historickým pramenům. Upozorňuji, že jde o obecné kategorie stanovené v regionu středního Poohří, z ostatních částí Čech by jistě bylo možné je doplnit, či upravit. Stejně tak bohužel postrádáme situaci, kdy by bylo možné stanovit určitou kontinuitu. Vždy nám tak určitá položka chybí, tj. např. máme-li doložené řadové pohřebiště v určité vzdálenosti od vsi, kde stojí kostel, chybí nám nálezy z blízkosti kostela a samotná stavba či její existence je doložena až ve 14. století. Druhý příklad představuje situace nálezů záušnic z hrobů v blízkosti kostela, v tom

případě nám ale chybí starší pohřebiště mimo ves, a takto by bylo možné pokračovat. Přesto ve středním Poohří shledávám několik lokalit, které stav výzkumu minimálně obohacují.

Známý je příklad sídelní buňky z Českého středohoří názorně ukazující středověké členění krajiny. Jde o Černčice při patě Milešovky uzavřené do niky obklopené lesním pásmem. Shodou okolností je zde možné dosadit archeologický obsah. Zatímco raně středověké sídliště se nacházelo v areálu současné vsi, místo pohřbívání leželo na okraji nezalesněného území asi 400 m od jádra vsi (*Klápště 2005*, 190–191; *1994a*, 165). Velmi podobnou situaci nalézáme v krajině Džbánů. Nečemice rozložené pod raně středověkým hradištěm Výrov skýtají taktéž pohled na sídelní buňku v jejímž středu při Klučeckém potoce nalezneme současnou ves s kostelem sv. Bartoloměje (obr. 193). Z prostoru bývalé cihelny 500 m jihozápadně od vsi pochází doklady raně středověkého pohřebiště. V roce 1906 zde místní učitel F. Jahn našel 14 kostrových hrobů obložených kameny. Do teplického muzea pak odevzdal jednu stříbrnou záušnici o průměru 28 mm (*Bubeník 1988*, 223). Při pohledu na současné mapy zjistíme, že naleziště je relativně blízko ke vsi, kde můžeme jen přepokládat i starší osídlení, zatímco odlesněné území je mnohem větší. Bezpochyby nejde o původní stav a hranici lesa, polí a luk poznamenaly dílčí posuny. Ty odhalí i srovnání se starším mapováním (obr. 193). V krajině intenzivně zemědělsky obhospodařovaného Poohří jde o výjimečně zachovalý doklad podoby krajiny rozdělené na malé části, a nikoliv slité do jednoho celku. Nic dalšího ale k Nečemicím už nepřipojíme. Kostel sv. Bartoloměje je ve své současné podobě stavbou z 1. poloviny 14. století (později upravovanou – *Skopec 2012*, 174–175). Samotné patrocinium se ale objevuje po polovině 12. století (*Boháč 1983*), což do budoucna může být příslibem k možnosti poznání rozšířit. Nečemice bychom tak zařadili do skupiny lokalit s doklady pohřebiště mimo intravilán vsi, ve kterém jen tušíme doklady staršího osídlení. Takových pohřebišť v „polích“ známe ze středního Poohří poměrně dost, často však ze starých akcí, nebo jen díky nálezům záušnic. Opravdu jen výběrem lze uvést co do nálezů nejbohatší Dobroměřice prozkoumané J. Schránilem, J. Neustupným a A. Knorem v roce 1931 (*Bubeník 1988*, 212–213). Z celkem 14 hrobů tvořících 2 řady pochází kromě několika keramických nádob, vědérka, železných nožů, jantarových korálů, chalcedonové perly, skleněných korálů také minimálně 30 záušnic (některé plátované stříbrem) o průměrech 11–24 mm a bronzová kaptorga se zvířecím ornamentem (ke kaptorze *Štefan 2005*). Bohatost dobroměřického pohřebiště opravdu v rámci venkovského prostředí překvapuje (obr. 194, 195). Porovnání snese jen okolí Radonic n. Ohří, kde ale zaprvé postrádáme nález srovnatelný s kaptorgou z Dobroměřic, a za druhé podobný počet a druhovou skladbu nálezů musíme skládat sice z prostorově blízkých, ale přesto několika pohřebišť. U

Dobroměřic ale neznáme soudobý sídelní kontext, a i další rozšíření nálezového fondu je takřka nemožné, neboť již za první republiky prostor překryla zástavba.

Pohřebiště u Přezetic a Bystřice na Chomutovsku a Pšova na Podbořansku dokumentují vztahy míst určených k pohřbívání a k sídlení. O Přezeticích a Bystřici už bylo pojednáno v kapitole o osídlení v povodí Lužického potoka. Jen tedy uvedme, že pohřebiště položená na vyvýšených místech od archeologicky doložených sídlišť dělily vzdálenosti cca 900 a 600 m. Obzvláště v případě Bystřice (sídliště na k.ú Kadaně oddělené od pohřebiště potokem) platí, že známé sídliště nemuselo být jediné, které k pohřebišti náleželo, pokud budeme předpokládat, že každé sídliště nutně nemuselo mít své vlastní pohřebiště. Takovým příkladem by mohl být Pšov u Podbořan rozkládající se na dohled od hradiště Rubín (obr. 196–199). Doklady raně středověkého pohřbívání nalzáme jihovýchodně od vsi, kde bylo při těžbě písku rozrušováno koncem 19. a na počátku 20. století kostrové pohřebiště s nálezy esovitých záušnic a zlomků keramických nádob (*Bubeník 1988, 225*). Část nálezů zachránil a shromáždil učitel z nedalekých Libořic F. Steiner (*1892, 3, 9, 14; 1895, 83; 1902, 11*). Následně se dostaly do muzea v Chomutově, kde jejich revizi provedl J. Bubeník (*1988, 225*) a nálezy také shrnul H. Födisch (*1961, 99*). Celkově se podařilo zjistit 6 esovitých záušnic, z původních desíti kusů (6 plátovaných stříbrem) o průměrech 13–34 mm. Bez přesnější lokalizace místa nálezu pochází z katastru Pšova ještě další dvě bronzové, stříbrem plátované záušnice (Ø 13 a 18 mm), u kterých lze předpokládat stejný původ jako u přechozích (*Peksa 2016, 180*). Z okolí Pšova pak známe čtyři polohy s nálezy raně středověké keramiky. První poloha bývá nazývána „na valech, či na kostele“ a jedná se o prostor při starém pšovském hřbitově odkud pochází keramické nálezy dokládající zaniklý sídelní areál. V tomto prostoru sbíral místní muzejník F. Šíma v roce 1963 a 1965 v „popelovitých vrstvách“ narušených orbou keramické zlomky, zvířecí kosti a železnou strusku v několika dílčích koncentracích (*Bubeník 1988, 151*). Z jeho sběrů má pocházet mladohradištní, pozdně hradištní a vrcholně středověká keramika. Taktéž J. Bubeník zde povrchovými sběry v letech 1967 a 1968 získal 36 raně středověkých střepů zařazených do středohradištního, mlado-pozdně hradištního období. V roce 2014 a 2016 podrobil plochu povrchovému sběru autor této práce (obr. 197, poloha a). Keramika se vyskytovala v malých koncentracích na ploše maximálně 0,4 ha. Podařilo se získat 230 keramických zlomků zařaditelných na základě typických okrajů, výzdoby a keramické hmoty do střední až pozdní doby hradištní a počátku vrcholného středověku. Podobně byla v roce 2016 ověřena druhá poloha nalezená již ve 30. letech 20. století. Ta se sice dnes nachází již na katastru sousedních Podbořan, ale zcela jistě souvisí se sídelním prostorem kolem Pšova (obr. 197, poloha b). Datace 115 zde nalezených kusů keramiky spadá do zcela shodného rozmezí jako v předchozím

případě. Další dvě polohy byly zjištěny pracovníky tehdejší mostecké expozitury při průzkumech Pětipeské pánve (*Meduna – Černá 1992*). Na poli při východním úpatí Rubína bylo nalezeno 12 zlomků keramiky, zařazených do mlado–pozdně hradištního období a vrcholného středověku. Shodné výsledky přinesl průzkum prostoru na severovýchodním okraji Pšova (*Meduna – Černá 1992*, 81). Přestože počet dvanácti nalezených střepů je velice nízký, a vypovídací hodnota je tak malá, dokládají nám přítomnost určitých sídelních aktivit ať už v těsné blízkosti, či přímo v prostoru dnešní vesnice. Vzdálenost sídlištních nálezů od pohřebiště dosahuje od 400 do 1 800 metrů. Pšov se ale od výše zmíněných lokalit s řadovými pohřebišti odlišuje, a to existencí románského kostela. Až do 60. let 18. století stál na vrchu nad vesnicí, v místě na 1. vojenském mapování nazvaném Alt Tschaber Kirch (Pšov – něm. Tschab, či Schaab). Pšov se v písemných pramenech poprvé připomíná již roku 1186 (CDB I, 281 – „Pssou in provintia Satéc“), kdy patřil do majetku řádu johanitů. Ty jej získali od pražského probošta Martina roku 1173, který Pšov neznámo kdy získal od pražských kanovníků. V uvedeném roce 1186 se ves dostává výměnou za jiné majetky do rukou panovníka (k písemným pramenům podrobně *Peksa 2016*). Ve 30. letech 13. století Pšov vlastnil Zbraslav z Miletína. Postava královského číšníka Zbraslava patří mezi nejlépe poznané šlechtice z okolí krále Václava I. (např. *Klír – Vojtěchovský 2013*). V jeho majetku se Pšov objevuje v roce 1238 jako „villam Psou“. Ten si podle závěti právě z roku 1238 (CDB III/1, 225–227; v opisu RBM II, 1219–1220) Zbraslav vysloužil od krále a jeho darováním chtěl přispět ke spáse své duše (*Klápště 2005*, 84). Přesněji, pokud by se někdo z jeho služebníků chtěl pro jeho spasení vydat ke sv. Jakubu do Compostelly, bude Zbraslavova žena Domaslava povinna mu dát z odtud získaných peněz 6 hřiven. Z peněz utržených za prodej Pšova odkázal královský číšník také 20 hřiven jistému Divínovi, synu Norbertovu, a 4 hřivny královéhradeckým minoritům. Pražským minoritům u sv. Jakuba měla dle uvážení poskytnout další almužny paní Domaslava (podrobně k závěti a životu Zbraslava a Domaslavy *Žemlička 1983*, 120; *týž 2002*, 407–411). Vrátime-li se ke zmínce o kostelu, starší písemné prameny žádnou sakrální stavbu neregistrují a poprvé se kostel v Pšově objevuje až v rámci konfirmačních knih z roku 1366 (LC I/2, 74). Až nově provedená archivní rešerše přinesla důležité zjištění, že středověké písemné prameny se nevztahují ke kostelu stojícímu na návsi, jak se domnívalo bádání po roce 1945, ale že se váží ke kostelu, který stával osamoceně nad vsí (*Peksa 2016*, 174–180). Kostel Všech svatých měl prý podobu rovnoramenného kříže s nízkou baňatou věží pokrytou břidlicí a se znakem křížovníků. Byl prostorný s větším presbytářem a v kostele mimo hlavní oltář zasvěcený Všem svatým byli v chrámové lodi ještě dva postranní oltáře, a to Panny Marie a sv. Jana Nepomuckého. Pod kostelem vedle hlavního oltáře se měla nacházet hrobka (*Hradec 1937*). Po

stavbě nového kostela na návsi byl v roce 1765 či 1766 zbořen. V roce 1988 ale J. Bubeník upozornil na skutečnost, že z blízkosti onoho staršího kostela pocházejí dva náhodně nalezené kamenické prvky (Bubeník 1988, 151), jejichž tvarosloví prozrazuje původ z raně středověké kostelní stavby. Jednalo se o zlomek opukového článku zdobeného ze dvou stran stylizovaný rostlinným motivem a krychlovou hlavici sloupku o rozměrech 18×18 cm z hrubého červeného pískovce spojenou se sloupkem kruhového průřezu. Hlavice sloupu by podle její velikosti odpovídala sdruženému oknu. Oba prvky jsou tedy dokladem nejspíše románského kamenného kostela. K časovému zařazení vzniku kamenného kostela nemáme dostatek přímých údajů, nicméně zasvěcení Všem svatých se objevuje v okruhu nejstarších patrocinií přibližně od poloviny 12. století (Boháč 1973, 376), a pro toto období nám písemné prameny již dovolují poznat i tehdejší majitele Pšova. Zájem na vybudování církevního svatostánku by v 70. a 80. letech 12. století mohl mít řád johanitů, stejně tak ekonomické důvody mohly ke stejné myšlence dovést ve 30. letech 13. století královského číšníka Zbraslava. Zatímco prvně jmenovaní mohli využít polohu Pšova na trase z kadaňské komendy k jejich majetkům na Plzeňsku, Zbraslav, ač většinu svých statků měl na východ od Prahy, bezesporu tušil potenciál Pšova na cestě z úrodného Poohří a Žatce směrem ke Staré Plzni. Stavbu kostela tak v této souvislosti lze chápat jako demonstraci moci a postavení, a v povědomí mohla zůstat i centrální role místa, kterou tu ještě o tři staletí dříve plnilo hradiště na vrchu Rubín. Pokud shrneme poznatky, které nám přináší archeologie, můžeme konstatovat, že okolí Pšova bylo osídleno snad již od středohradištního období, a přestože tyto nálezy jsou značně torzovité, tušíme, že patří do nejbližšího zázemí hradiště Rubín. Po jeho zániku máme jak v místě tzv. starého Pšova, na okraji současného, a také katastru sousedních Podbořan doloženy sídelní aktivity sledovatelné minimálně do pozdní doby hradištní, spíše však až do počátku vrcholného středověku. Situaci doplňují nálezy esovitých záušnic nejspíše z mladohradištního kostrového pohřebiště východně od vsi, které i přes problémy s datací záušnic, obecně řadíme do doby od 10. do konce 11. století. Někdy v průběhu 12., nebo v počátcích 13. století vzniká v rámci sídliště na vyvýšené poloze („starý Pšov“) kostel, v jehož těsném okolí muselo být nepochybně naplňováno i právo pohřbu, ale časovou mezeru mezi předpokládanou stavbou kostela a zánikem doloženého (řadového) pohřebiště nedokážeme ani v případě Pšova vyřešit.

Dostali jsme se tak k častému problému nemožnosti překlenout onu mezeru danou datací založenou jen na esovitých záušnicích (k tomu Štefan 2010). Zároveň na řadových, i na kostelních pohřebištích (kromě Žatce) postrádáme nálezy mincí, které do jisté míry mohou datování upřesnit (obecně Klápště 1999a; Marešová 2008). Budeme-li ale u Pšova předpokládat vznik kostela v druhé polovině 12. století, je klidně možné, že starší pohřebiště

fungovalo i po roce 1100. Takovou praxi nevyklučují raně středověké prameny, které hovoří o vysvěcených, případně pouze křesťanských hřbitovech, přítomnost kostela tedy nebyla nezbytnou podmínkou (Čechura 2015, 26). To podle všeho potvrzuje i pohřebiště na katastru Polák na Chomutovsku, které zároveň způsobilo zařazení do názvu kapitoly pojem „u dědin“. Pohřebiště „u dědin“ totiž nutně nemusí znamenat „u kostelů“. Naleziště se dnes nachází na březích Nechranické přehrady, a ačkoliv jde o katastr obce Poláky, původně se jednalo o jihovýchodní výspu katastru nechranickou vodní nádrží zatopených Dolan. Včetně části přilehlého sídliště a výrobního areálu bylo pohřebiště prozkoumáno v roce 2015 pracovníky ÚAPP K. Dernerem, V. Sušickou a autorem této práce (Sušická – Derner 2016). Poprvé došlo k objevu raně středověkých hrobů v tomto prostoru již v roce 1975 po zkusmém napuštění a vypuštění nádrže. E. Lehečková z chomutovského muzea zde u soklu sochy sv. Václava, jihozápadně od zatopené vsi Dolany registrovala narušené mladohradištní hroby zapuštěné do obdobně staré kulturní vrstvy (obr. 200, 201). K plošnému výzkumu ovšem tehdy nedošlo. Specifické podmínky neustále klesající hladiny v suchém roce 2015 vedly nakonec k objevu 48 hrobů (obr. 202, 203). Hroby byly seřazeny bok po boku do přibližně pěti řad ve směru severoseverozápad-jihojihovýchod. Prozkoumaná část pohřebiště vybíhající z vody měla trojúhelníkový tvar s rozměry odvěsen přibližně 11×17 m. Zatímco jižní a východní okraj pohřebiště se nám snad podařilo určit, severním a východním směrem zřejmě pokračovalo pod vodní hladinu. Pokud je správné naše určení polohy výzkumu E. Lehečkové, pak pohřebiště pokračovalo ještě minimálně 25 (až 50) metrů na sever a severozápad. Celkově odhadujeme, že jsme prozkoumali jen cca ¼ pohřebiště. To by tedy mělo dohromady cca 200 hrobů. Úmyslnou superpozici jsme zaznamenali jen u hrobů 20A a 20B, kdy dítě leželo na tenké vrstvě hlíny ležící přímo na prkně, jímž byl překryt dospělý. Vzhledem k velké hustotě hrobů nás nemůže překvapit jejich časté vzájemné narušování, které je zřejmě výsledkem následného hloubení hrobů v již vytvořených řadách na pevně vymezené ploše pohřebiště, nebo snahou pohřbívat příbuzné blízko sebe. Orientace hrobů byla SVV–JZZ. Hrobové jámy byly převážně úzké, obdélné. Nadprůměrně se v nich dochovalo dřevo, konkrétně v neuvěřitelných 37 z 48 hrobů (obr. 204, 205). Z toho v pěti případech současně s neúplným kamenným obložením kameny lokální provenience. U nejlépe dochovaných hrobů se podařilo doložit prkna nad kostrou, a po delších i kratších stranách hrobu. Až na dva sporné případy ze začátku výzkumu, kdy jsme se ještě v uspořádání konstrukcí tolik neorientovali, jsme neprokázali žádné dřevo pod kostrami. To vylučuje, že by se původně jednalo o rakve, tedy přenosnou dřevěnou konstrukci. Nejspíše byla prkna vyskládána v hrobě jako jakési dřevěné obložení. Existenci dutých komor kolem pochovaných dokládají i posuny kostí: charakteristicky např. širší

rozložení pánve do boku, spadnutí dolní čelisti na krční páteř, či „odkutálení“ lebky od dolní čelisti, odpadnutí česek z kolenních kloubů na dno hrobu aj. což by při zasypání těla přímo hlínou nebylo možné. Prostor, do něžž byli mrtví ukládáni byl někdy velmi těsný, jak dokládá stěsnání ramen k sobě, projevující se mj. nadměrným zešikmením klíčních kostí. Zemřelí byli ukládáni v natažené poloze s rukama podél těla a hlavou k SVV. Hrobová výbava byla velmi chudá. Pouze ve 4 hrobech bylo nalezeno celkem 11 esovitých záušnic průměru od 40 do 70 mm (obr. 206). Přitom nadprůměrné množství (3 a 3 u každého spánku) leželo u hlavy kostry v hrobu 9. Podle předběžného posouzení se jednalo o dítě. Materiál záušnic nelze ani předběžně určit, o čistý bronz se ale ve všech případech nejedná, některé budou zřejmě plátované stříbrem. Na poměry pohřebiště mimořádnou výbavou se vyznačoval hrob dítěte č. 13. Dítě trpělo zánětem pravé stehenní kosti a na poslední cestu dostalo bronzový páskový prsten zdobený rytým geometrickým motivem. Dalších 15 záušnic bylo nalezeno volně v rozplavených vrstvách v ploše pohřebiště (průměr 25–70 mm, obr. 207). Pouze na základě velikosti esovitých záušnic je možné pohřebiště datovat převážně do 12. století (nelze vyloučit přesahy do století 11. a počátku 13. století).⁷⁴ Vzhledem k tomu, že hroby s datovatelnými nálezy jsou na pohřebišti víceméně pravidelně rozmístěny, bude ale zřejmě celá námi zkoumaná část pohřebiště ze 12. století.

Významným zjištěním se ale stal nález soudobého sídliště s výrobním areálem bezprostředně navazujícím na pohřebiště (obr. 202). Sídliště se projevovalo především velkým množstvím středně velkých keramických zlomků roztažených po velké ploše, s maximální koncentrací mezi pohřebištem a mělkým terénním zářezem, jímž dnes protéká slabá bezejmenná vodoteč. Menší množství keramiky leželo mezi hroby. Výzkum především potvrdil, že keramika není přemístěna erozí z velké vzdálenosti, ale pochází z míst, kde se nachází nyní. Dokládají to nálezy jam obsahující stejně starou keramiku severně a západně od pohřebiště. Skutečnými sídlištními jamami byl objekt 4/15 ležící jen 6 m od nejbližších hrobů a objekt 8/15 (větší mělká jáma opět se silně uhlíkatou výplní) ležící bezprostředně za hrobem 48 (vzájemný stratigrafický vztah se ale nepodařilo určit). Konečně jamka (objekt 6/15) vyplněná jílem promíšeným opět silně s uhlíky ležela na hraně hrobu 46. Keramika z ní nepochází. Vztah k hrobu 46 opět nebyl zcela jednoznačný, v hlubší úrovni se zdá, že byla spíše narušena hrobem než naopak. Přestože výzkum sídliště nebyl příliš intenzivní a omezil se na namátkové ruční začištění plochy v místech větší koncentrace keramiky, nebo tmavého probarvení půdy, bylo

---

⁷⁴ Pokus o dendrochronologickou dataci nejlépe dochovaných dřev z hrobů bohužel nevyšel – dřeva byla v příliš špatném stavu.

možné odhadnout, že velká většina sídliště je stržena erozí. Největší koncentrace keramických zlomků se totiž nachází v místech, kde na povrch vystupuje žluté jílovité podloží. Dá se tak předpokládat, že kulturní vrstva i mělčí jámy jsou zcela odplaveny, a právě z nich pochází nacházená keramika. Tu lze velmi rámcově datovat do mladší, převážně ale pozdní doby hradištní. Zduřelé okraje a nízká okružní značí možnou existenci sídliště ještě ve 13. století (obr. 208, 209). Za výrobní areál pak označujeme koncentraci strusek západně od sídliště na ploše cca 20×10 m. Předběžně je lze hodnotit jako kovářské. Pouze ze souvislosti se sídlištěm datujeme tento areál rovněž do raného středověku. Poloha je ale příhodná i pro hutnění železné rudy, jejíž výchozy se nacházejí 300 m severozápadně od zkoumané plochy. Na západním okraji plochy se struskami se nacházela jamka – objekt 3/15 vyplněný hlínou s uhlíky, popelem a bílým jílem. Jeho funkční určení je přirozeně nemožné. Hypoteticky mohla tedy na okraji raně středověkého sídliště stát kovárna.

Nejzásadnějším zjištěním je právě vzájemný vztah sídliště a pohřebiště, neboť tyto leží jednak v bezprostřední blízkosti a jsou rámcově shodně datované. K jejich prostorovému vztahu je možné na základě výzkumu konstatovat: 1. sídliště předcházelo hroby, obsahující keramické zlomky; 2. žádný sídlištní objekt neporušuje hrob; 3. drtivá většina hrobů neporušuje sídlištní objekt (až na sporný případ jamky 6 a hrobu 46); 4. hroby a sídlištní objekty se nacházejí v těsné blízkosti; 5. i největší koncentrace keramických zlomků ze sběrů navazuje bezprostředně na pohřebiště. Logickým závěrem tedy musí být, že sídliště a pohřebiště fungovaly nejspíš současně v těsné blízkosti. Zacházíme tedy se situací, kdy naleziště u bývalých Dolan nemůžeme označit za klasické řadové pohřebiště, které by mělo podle obecně přijímaného schématu končit kolem roku 1100. Spolehne-li se na dataci záušnic velkých rozměrů, je jasné, že pohřebiště opravdu spadá převážně do 12. století. Vše dovoluje předpokládat, že se podařilo odhalit nepříliš často nalézanou ranou formu pohřebiště ležícího přímo u sídliště. Zároveň vyvstává otázka, zda jde o nekostelní pohřebiště, nebo jestli jen postrádáme doklad o existenci sakrální stavby. Kdyby nedošlo k napuštění Nechranické přehrady, dělila by pohřebiště od kostela v Dolanech vodototeč a vzdálenost 170 metrů. I z toho důvodu se přikláním k první možnosti, tedy „nekostelního“ pohřebiště. Dle mého názoru je méně pravděpodobné, že při ukončení pohřbívání snad na počátku 13. století by na nové místo přesunuli i sakrální stavbu, která by původně stála na zkoumaném pohřebišti. Spíše z nějakého důvodu (nejspíše technického daného terénem) bylo pro stavbu kostela vybráno jiné místo, než na němž se rozkládalo pohřebiště. Kostel Panny Marie v Dolanech se v písemných pramenech objevuje až v roce 1352 (RDP, 87). Původní zasvěcení kostela ale náleželo sv. Kateřině, což ztěžuje jeho dataci hlouběji před polovinu 14. století, ovšem nelze vyloučit změnu zasvěcení.

Při jeho boření v roce 1965 taktéž nebyly zjištěny žádné starší konstrukce (Skoumalová 2010). Celková nálezová situace vede k závěru, že pokud se nemýlíme v tom, že sídliště a pohřebiště fungovalo zčásti současně, můžeme se domnívat, že byl nalezen doklad první fáze pohřbívání přímo u sídliště. Sídliště mohlo existovat již dříve, o čemž by svědčily keramické zlomky v hrobových jámách. Nebyly ale nijak četné, takže je také možné, že sídliště alespoň v místech výzkumu vzniklo jen těsně před prvními pohřby. Domnívám se, že jde o nekostelní pohřebiště fungující v 11. (?), bezpochyby 12. a snad také v počátcích 13. století. Do stejného časového období spadá i sídliště. Ve 13. století byla blíže řece vymezena vrcholně středověká ves a v rámci ní i kostel (ve stavebně výhodnější terénní pozici), ke kterému se pohřbívání přesunulo. Opačný názor zastává kolega K. Derner, který podle údajů místní vlastivědné literatury zmiňující nálezy koster s náhrobníky na tzv. Petrově poli (Schubert 1975 - v místech prvního nálezů hrobů v roce 1975), spíše předpokládá na námi zkoumaném pohřebišti existenci starší sakrální stavby (Sušická – Derner 2016).

Pohřebišťem u Poláků jsme se ale dostali k pohřebišťům, která jsou v kontaktu se sídlištěm.⁷⁵ A především se množí případy nálezů hrobů narušených zdívkou středověké stavby, případně raně středověkých nekropolí v okolí zjevně mladšího kostela. Ze středního Poohří známe takových lokalit sedm:

Kystra (okr. Louny)	Kostel neznámého zasvěcení (doložen 1352, zanikl)	Hrob v prostoru pohřebiště na ostrožně nad řekou Ohří, 1 záušnice – bronzová (Ø 50 mm).
Libyně (okr. Louny)	Kostel sv. Jiljí (doložen 1356, stavebně z 1. poloviny 14. století)	Hrob v jihovýchodním rohu lodi, porušen základovým zdívkou, z něj 2 záušnice – bronzové (Ø 62/63 mm).
Opočno u Loun (okr. Louny)	Kostel Nanebevzetí Panny Marie (doložen 1358, stavebně z 1. pol. 14. stol.)	Z hrobů na návsi umístěných 15–20 m severně od kostela 2 záušnice – bronzové (Ø 20 mm, u druhé pouze esovitá klička).
Podbořany (okr. Louny)	Kostel sv. Petra a Pavla (doložen 1352)	1 záušnice z narušeného hrobu při západní straně kostela – železná, potažená bronzem (Ø 19 mm).

⁷⁵ Určitou samostatnou skupinou jsou nálezy raně středověkých hrobů v intravilánech vsí, ve kterých se ale octly druhotně. Tj. přesunem vrcholně středověké vsi k místu raně středověkého pohřbívání. Na tuto možnost upozornil již na příkladu Staňkovic u Žatce J. Klápště (1994a, 172–173; o nálezech Bubeník 1988, 226–227, 229). Z Podbořanska známe podobný příklad z Bílence, kde hroby se záušnicemi byly narušovány na jižním okraji současné vsi. Známe odtud 2 bronzové záušnice (Ø 24–28 mm) z původně většího počtu. Místo pohřbů dělí od kostela sv. Máří Magdalény opět vodoteč a vzdálenost 150 metrů, což podle všeho vylučuje vzájemnou souvislost. O Stekníku a raně středověkém pohřebišti v těsné blízkosti vsi už bylo pojednáno výše.

Veliká Ves (okr. Chomutov)	Kostel sv. Jakuba (doložen 1369)	Z hrobů mezi kostelem a farou v bezprostřední blízkosti kostela cca 140 záušnic (?) – údajně bronzové (nezachovány).
Vroutek (okr. Louny)	Kostel sv. Jakuba Většího (doložen 1369, postaven v 1. třetině 13. století)	Hrob při apsidě kostela, 1 záušnice – bronzová (Ø 75/76 mm).
zsv Nevechovice (5 km SV od Blšan u Podbořan, okr. Louny)	Kostel sv. Václava (doložen 1380 – přestavba dřevěného na kamenný, ⁷⁶ zbořen 1791)	14 záušnic (z pův. většího počtu) ze sběrů v okolí zbořeného kostela – bronzové (Ø 21–69 mm).

Každá v tabulce uvedená lokalita je svým způsobem ojedinělá. Z Kystry nedaleko Radonic n. Ohří známe hrob se záušnicí velkého průměru, bohužel kostel a větší část pohřebiště kolem něj byly zničeny erozní činností řeky. Libyně u Lubence představuje lokalitu v oblasti jihovýchodní části Doupovských hor, která byla osídlena spíše až ve 2. polovině 12. století. Nález hrobu s esovitou záušnicí tak představuje nejstarší fázi pohřbívání a je více než pravděpodobné, že zde od počátku stála sakrální stavba. Opočno u Loun je příkladem lokality, kde na základě archeologického výzkumu pro období 13. století dokládáme existenci šlechtického sídla. Podle mého názoru je ve zmíněném období možnost existence pohřebiště vedle profánního sídla bez sakrální stavby takřka vyloučená. Nejistá je samozřejmě následnost jednotlivých komponent (sídlíště – pohřebiště – sídlo s kostelem? × sídlíště – sídlo s kostelem a pohřebištěm? atd.). Z Podbořan známe jen jednu esovitou záušnici od barokního kostela, u kterého víme že v nějaké podobě existoval v polovině 14. století. Zde svou roli ale sehrává výrazná poloha lokality. Jedná se o přirozenou kaolinovou kupu, která byla na svém vrcholu při stavbě barokního kostela výrazně zarovnána. Archeologický výzkum zde v roce 2015 doložil, že původní malá rozloha vrcholové plošiny v podstatě vylučuje existenci staršího „řadového“ pohřebiště. Opět zde tedy nejpozději ve 13. století musíme předpokládat sakrální stavbu. Veliká Ves je nejméně jistou lokalitou. Nedůvěru vzbuzuje už samotný počet nalezených záušnic údajně z hrobů u kostela a situaci není možné ani jinak ověřit. Vroutek je jedinou lokalitou, kde hrob se záušnicí dokládá opravdu počátky pohřbívání související s výstavbou kostela, který se zachoval v relativně intaktní podobě z přibližně 1. třetiny 13. století. Poslední lokalitu představuje zaniklá ves Nevechovice, která je v celém Poohří unikátní dokladem dřevěného kostela, kdy se k roku 1380 zachovala zpráva o výběru peněz na stavbu kamenného svatostánku (*Havrlant 2007*, 176). Naleziště je zároveň velmi podobné situaci u Poláků. Z bezprostřední blízkosti místa, kde stál kostel a odkud pochází nálezy záušnic, známe

⁷⁶ UB Saaz, č. 553, 234 (podle *Havrlant 2007*, 176).

z povrchových sběrů doklady osídlení ze střední až pozdní doby hradištní a 13. století. Opět tak jde o doklad blízkého kontaktu sídliště s pohřebištěm (obr. 210, 211). V tomto případě by časovou prioritu mělo sídliště následované pohřebištěm a poté asi až sakrální stavbou.

Sáhodlouhé pojednání o pohřbívání „na polích a v lesích, u dědin a u kostelů“ vede k celkovému shrnutí této problematiky, jak na ní lze pohlížet archeologickými poznatky ze středního Poohří. Domnívám se, že v případě pohřbívání byla středověká realita ve 12. a 13. století velmi rozdílná, co se týče v jeden čas užívaných forem. Zaznamenáváme bezprostřední kontakt sídliště s pohřebištěm, které relativně dlouho mohlo postrádat sakrální stavbu. Stejně tak máme doklady pohřebišť, u kterých naopak neexistenci kostela vylučují další okolnosti. Ve sledované oblasti stav výzkumu nedovoluje uvažovat o velkých nekropolích typu Vrbno u Mělníka nebo nově Nesvětice u Mostu. Všechny uvedené příklady svědčí spíše o pohřebištích užívaných menšími komunitami. Archeologické nálezy zároveň stále častěji ukazují, že je nutné počítat se staršími předchůdci kostelů mnohem více, než se dosud připouštělo. Ze sedmi uvedených lokalit s nálezy záušnic v blízkosti kostelů, u čtyřech musíme počítat se sakrální stavbou minimálně ve 13. století, ne-li dříve. U ostatních lokalit lze pouze konstatovat fakt, že sakrální stavba mohla pohřební prostor doplnit kdykoliv později (k tomuto tématu *Štefan – Varadzin 2005; 2007; 2014; Klápště 2005; 2010*). Nicméně doplníme-li náš přehled o známé románské stavby, znamená to existenci poměrně rozvinuté sítě venkovských kostelů již v průběhu 12., nebo s větší jistotou v 1. polovině 13. století (M. Čechura na Plzeňsku uvažuje už o době 11. století – *Čechura 2015, 25*). Nechci se pouštět do diskuze o počátcích a významu raně středověké šlechty a existenci (respektive rozsahu) „soukromé“ šlechtické držby (např. *Wihoda 2015, 57–66*), ale i uvedené příklady z Poohří z velké části ukazují na stavebníky z řad šlechty.⁷⁷

4.2. Raně a vrcholně středověká vesnice

Předmětem druhé ze studií jsou sídliště raného a vrcholného středověku v jejich proměnách. Opět formou několika příkladů se pokusím obohatit současný stav studia. Při zpracovávání keramických souborů z Poohří jsem při té příležitosti provedl i revizi nálezů z Pětipeské pánve. Tato oblast v podhůří Doupovských hor představovala v 80. letech jeden z intenzivně sledovaných regionů v severozápadních Čechách, což bylo dáno připravovanou těžbou uhlí, ke které naštěstí po roce 1989 nedošlo. Přípravou na tuto akci se staly archeologické

---

⁷⁷ Výjimky pro období 12. a 13. století představují jen kostely ve Slavětíně a Želině (panovník), Lenešicích a předpokládaný v Podbořanech (klášter Postoloprty), v Kadani a snad v Pšově (řád johanitů).

povrchové sběry, které přinesly množství nálezů, z nichž ty raně středověké byly využity pro vytvoření konceptu vývoje raně středověkého osídlení (*Meduna – Černá 1992*). Výsledky výzkumu měly ukázat, že i tato nedestruktivní metoda je schopná odpovědět na mnohé otázky sídelně-historického studia. P. Meduna však zašel ještě dále, kdy pomocí povrchového sběru „hledal a nacházel“ ještě menší jednotky než jen celá sídliště, a dokládal tak existenci samostatných dvorů či usedlostí (např. *Meduna 1994*). Tyto ideje s autory výzkumů Pětipeské pánve nicméně nesdílím. I na základě vlastní zkušenosti se domnívám, že i systematickým povrchovým sběrem je možné doložit maximálně existenci naleziště, jeho rozsah, a případně za ideálních podmínek i archeologické objekty, ovšem samozřejmě bez možnosti zjistit jejich vzájemné funkční a časové vztahy. Při práci s keramickými soubory jsem si určil 50 zlomků jako minimální počet, který dokládá vůbec samotnou existenci lokality. Samozřejmostí je nalezení keramiky v rámci relativně malé plochy. Menší počet zlomků není možné považovat za doklad archeologické lokality, neboť jak přesvědčivě ukazuje chronologie keramiky, obzvláště atypické zlomky pocházející ještě dokonce ze 14. století mohou být svým charakterem prakticky nerozpoznatelné od keramiky raně středověké. Vlivem řady faktorů jako je nepravidelné hnojení, orba a eroze může tato keramika vytvářet kumulace, které mohou být interpretovány jako pozůstatky rozptýleného raně středověkého osídlení. K tomu může dojít zvláště při určitých způsobech povrchového sběru (shodně *Klír – Vojtěchovský 2013*). A právě Pětipeská pánev měla být dokladem takového rozptýleného osídlení (podobně *Smetánka – Škabrada 1975, Frolík – Sigl 1995*). Nicméně vezmeme-li souhrn výsledků z těchto povrchových sběrů (doplňených i o záchranné destruktivní výzkumy), zjistíme, že ze 68 zjištěných lokalit pouze 16 splňuje kritérium 50 zlomků. Což by mělo sice stačit na prokázání naleziště, pro dataci lokality to však většinou nestačí. Zde narážíme na limity samotné chronologie keramiky. Lokality jsou například na základě dvou či tří jednoduchých okrajů zařazeny i do střední doby hradištní, zatímco většina typických zlomků ukazuje na mladší až pozdní dobu hradištní. V takovém případě nelze vyloučit, že dané okraje jsou vývojovým reliktem, a středohradištní složka tak vlastně zaniká. Pro jistější dataci je proto potřeba až stovek střepů, nebo minimálně desítek typických zlomků. Bezpochyby jde ale o obecné konstatování, a je třeba každou lokalitu a nálezovou situaci vyhodnotit samostatně. Výsledky revize nálezů z Pětipeské pánve ale ukazují, že koncept rozptýleného osídlení dokládaný povrchovými průzkumy, je možné považovat za překonaný. Tím samozřejmě nikterak nesnižuji obrovské úsilí, které muselo být pracovníky tehdejší mostecké expozitury vynaloženo, a především bez těchto nálezů by nebylo ani diskuze. Na téma jsem narazil již ve své bakalářské práci, kdy jsem se na příkladu Podbořan snažil ukázat, že původně svými „primárními a sekundárními jádry“

dokládáné rozptýlené raně středověké osídlení (*Meduna – Černá 1992*), se revizí starších nálezů a opakovanými povrchovými sběry „sliho“ do jedné velké plochy. Původně několik samostatných poloh při Doláneckém potoce na severní straně Podbořan se podařilo spojit do jednoho celku o současné rozloze 15 ha. Jedná se o dlouhodobě osídlenou polohu, kde ovšem nesystematické průzkumy nedovolují poznat např. změny ve struktuře a uspořádání tohoto sídliště. Podobný obraz byl nově vypořizován u nedalekého Krásného Dvora. Výsledkem jsou tak relativně velké osídlené plochy, které se v čase samozřejmě mohly proměňovat, ale pochybuji o vyčerpání či překročení kapacity těchto sídelních areálů, což by mělo dokládat vznik dalších samostatných sídlišť (*Meduna – Černá 1992*, 87–88). Hovořili bychom tak spíše o proměnlivých, ale dlouhodobých sídlišťích (*Klápště 2005*, 188). Zároveň však netvrdím, že se osídlení nevyvíjelo, neposunovalo, či že nevznikala nová sídliště. Nicméně systém raně středověkého osídlení se nejeví tak dynamicky jak měl ukazovat příklad Pětipeské pánve.

Posuneme-li se od osídlení regionu jako celku k vnitřní podobě samotných raně středověkých sídlišť, narazíme ve středním Poohří na zásadní limity, a to naprosté minimum v ploše odkrytých lokalit. Vynecháme-li místa s odkrytými jen jednotlivými objekty, zůstanou nám pouhé 4 lokality (Březno u Loun, Kadaň–Jezerka, Vrchnice a Droužkovice). První tři spojuje na archeologických výzkumech klasická, ovšem ve finále omezující skrývka ornice. Na lokalitách tak registrujeme vlastně jen zahloubené objekty spojované at' už s obytnou, skladovací, výrobní, či jinou funkcí. Jedná se o opakující se model nemožnosti funkčně jednotlivé objekty propojit do menších jednotek (např. obytný dům a jeho zázemí). I. Pleinerová v Březně u Loun zachytila tři fáze sídliště – od časně slovanské datované keramikou pražského typu, přes starohradištní až po fázi střední doby hradištní (*Pleinerová 2000*). Mezi jednotlivými etapami sídliště je sice možné rozpoznat změny v uspořádání objektů s pecemi spojovanými s obytnou funkcí jako určujícího prvku na sídlišti. Vzhledem k dataci založené jen na keramice z výplně objektů jsou ale jednotlivé fáze datované do dlouhého období až 150 let, a je tudíž prakticky nemožné určit, které objekty spolu časově souvisí. Totožnou situaci shledáváme na sídlišti u Kadaně v poloze Jezerka s časně slovanskou a starohradištní fází (*Bubeník 1972*). Lokalita u Vrchnice v povodí Lužického potoka zpětně nabízí pohled na sídliště postavené v těsné blízkosti vodního toku, do jehož nivy se krajinnými změnami dostalo. Doklad výrazného několik desítek centimetrů mocného splachu vzbuzuje naději na možnost dochování i kulturní vrstvy, která v případě Března u Loun zmizela zemědělskou činností a vlastní skrývkou vedenou až na podloží. Bohužel i u Vrchnice došlo ke klasické skrývce, která sice odhalila polykulturní naleziště, ale amorfní tvary objektů a nemožnost je často odlišit od přirozených depresí naznačují, že většina objektů i nálezů byla uložena nad podložími

vrstvami. Nepříznivé okolnosti sesunu blízké výsypky pak znemožnily výzkum u Vrchnice dokončit. Známým příkladem sídliště schovaného pod erozním splachem je Hrdlovka na Bílinsku (*Meduna a kol. 2012*). Do výzkumu vedeného P. Medunou v letech 1989–1994 na předpolí dolu Bílina byla vkládána velká naděje právě co se týče výzkumu nadložních, až 1 metr silných půdních vrstev, tedy výzkumu „černé v černé“ (*Klápště 2015*). Nesmírně složité situace především co se týče vlastní terénní dokumentace a následné interpretace přinesly důležité zjištění, že velká většina nálezů pochází právě z nadloží, a nikoliv z objektů zahloubených do podloží, které tvořily mizivé procento oproti těm zaznamenaným v nadloží.

Podobný pokus v menším byl učiněn K. Dernerem na výzkumu raně středověké lokality u Droužkovic na Chomutovsku (obr. 212–214).⁷⁸ Stavba silničního přivaděče k dálnici zde v roce 2010 a 2011 protнула pohřebiště ze střední doby hradištní (plocha A – obr. 215, 216), sídliště ze střední až pozdní doby hradištní a počátku 13. století a výrobní areál z pozdní doby hradištní a počátku vrcholného středověku. Zaměříme se na dvě poslední komponenty rozložené při potoce nazývaném Hačka. Na většině plochy proběhla klasická skrývka, která odhalila desítky objektů zahloubených do sprašového a štěrkového podloží, nicméně funkčně byla určena jen jedna polozemnice s pecí v rohu spadající do střední doby hradištní (obr. 217–219). Většinu objektů pocházejících podle keramických nálezů z mladší až pozdní doby hradištní představovaly různě zahloubené jámy, z nichž ty nejhlubší byly snad zásobnicemi. V blízkosti Hačky však archeologické objekty mizely v nivě potoka (plocha B). Pro pokračování výzkumu byla jako forma výzkumu zvolena čtvercová síť (obr. 217). V ní se ukázala situace v náročnosti samotné exkavace podobná Hrdlovce. Při zpracování výzkumu bylo možné složit dva na sebe kolmé profily, které ovšem ukázaly situaci velmi ovlivněnou erozní činností. Podařilo se sice zachytit několik objektů, jejich hranice byly ale špatně rozpoznatelné a často nebylo možné rozlišit vlastní výplně od různých splachů. Situace se vždy vyjasnila až na úrovni podloží, kam však mnohé objekty nedosahovaly. Což asi lze považovat za nejdůležitější informaci, kdy i přes velmi omezené možnosti výzkumu kvůli vysoké hladině spodní vody, bylo doloženo, že v nejnižší položené části sídliště (dnes v nivě potoka) se dochovala kulturní vrstva s objekty nezasahujícími do podloží, a tedy při klasické skrývce nezachytitelnými. Mimořádný nález pak představuje hutnické pracoviště na ploše C (obr. 220, 221). Odkryté objekty jsou čtyř typů: hluboké jámové pece, obdélné pece se zahloubenou týlní dutinou, či bez ní a obdélné jámy beze stop výpalu, ale vyplněné masivními uhlíky, či struskou.

---

⁷⁸ Za možnost spolupracovat na zpracování výzkumu a za umožnění částečného uveřejnění děkuji kolegovi MUDr. et Bc. Kryštofu Dernerovi z ÚAPP Most.

Železo bylo získáváno z ložisek limonitu v okolí Března u Chomutova (cca 3 km JZ). Podle zhodnocení keramiky fungovalo pracoviště až v samém závěru existence sídliště, od kterého bylo odděleno potokem. Nejmladší jsou nálezy z jámy 7, datované až k polovině 13. století. Z této jámy pochází rovněž jemně plavená oxidační keramika. Nálezu poměrně rozsáhlé hutnické dílny je podle autora výzkumu K. Denera třeba rozumět v kontextu krajinných souvislostí, kdy se ještě vyplatilo využívat malá lokální naleziště bahenních rud, jimž zřejmě dosud výrazněji nekonkurovala těžba v Krušných horách ve větší míře nastupující až v 2. polovině 13. století. Pozoruhodné zjištění přinesl rozbor uhlíků: v pecích jednoznačně převažovaly buky a jedle, tedy druhy, jež rostou jen ve vyšším vegetačním pásu. P. Kočár jako autor archeobotanické analýzy tedy předpokládá, že uhlíky byly nejspíše v podobě dřevěného uhlí dovezeny ze svahů nedalekých Krušných hor (hranice lesa je dnes cca 8–10 km vzdušnou čarou). Doklad nedostatku lokálních zdrojů palivového dřeva a dřevěného uhlí je cenný zejména z pohledu rekonstrukce stavu lesní vegetace v zázemí raně středověké železářské výrobní komponenty. Lokální složka, tvořená zejména uhlíky dubu ale i borovice, činila jen cca 1/3 antrakotomického souboru. Jde pravděpodobně o první nepřímý důkaz dovozu paliva do lokálního centra výroby železa na našem území. Je tak zřejmé, že v tomto případě „šlo dřevěné uhlí za rudou“. Výzkum tak vlastně přináší nejranější dataci zájmu o využití Krušných hor ve středověku. Zároveň pokud je tato interpretace P. Kočára správná, jde o jeden z prvních dokladů plošného antropogenního odlesnění v Čechách.

Ještě jeden příklad o možnostech zachování a výzkumu nadložních raně středověkých kulturních vrstev nabídly Čejkovice. Jedná se o malou ves na levém břehu potoka Liboce na severní straně Pětipeské pánve (obr. 222, 223). V roce 2015 zde při rekonstrukci vodovodu byl autorem této práce učiněn nález, který dle mého názoru je ve venkovském prostoru zcela ojedinělý. Stavba vodovodu probíhala bezvýkopovou technologií, tedy nebylo možné dokumentovat dlouhé úseky profilů, ale jen kratší v tzv. startovacích sondách o rozměrech přibližně 2 × 3–4 m. Raně středověké situace byly zachyceny v sondách označených čísly 9 až 11 (obr. 224). V sondě 10 na severní straně návsi byla zachycena středohradištní sídlištní jáma, o které a nálezech z ní bylo pojednáno již v kapitole o keramice (viz výše). Důležitější informace poskytly dvě sondy 9 a 11 v jihovýchodním rohu návsi, kde bylo zdokumentováno 160 cm mocné souvrství pravěkých, středověkých a novověkých vrstev, přinášející doklad o značném nárůstu terénu. V obou sondách hlavní složku tvořily raně středověké hlinité až hlinito-jílovité vrstvy s množstvím uhlíků. Nejnižše byla uložena vrstva nejspíše z mladšího pravěku nasedající na jílovité podloží. Nad ní bylo uloženo až 90 cm mocné raně středověké souvrství. Nivelita vrstev v obou sondách vzájemně odpovídá. Menší mocnost raně

středověkých vrstev v sondě 9 může být dána úpravami terénu v mladších obdobích (obr. 225, 226). Sonda 9 zároveň neposkytla ani dostatek keramického materiálu, nicméně radiokarbonová datace uhlíků z vrstev 2 a 3 přinesla výsledky spadající do 9. a 10. století (vr. 2: 890–970 AD s 68 % pravděpodobností, 860–992 AD s 87 % pravděpodobností; vr. 3: 864–966 AD s 53 % pravděpodobností, 775–971 AD s 95 % pravděpodobností). Na keramické nálezy mnohem bohatší sonda 11 zároveň vyvrací první možnou interpretaci celé situace, že takovéto souvrství zde vzniklo až dodatečným nahrnutím vrstev při vyrovnávání jinak svažité návsi. Na jižním profilu byly jednoznačně zachyceny dva zahloubené objekty (obr. 227–229). Objekt 6 porušoval taktéž raně středověkou vr. 2 a pravěkou vr. 1. Z uhlíků z výplně obj. 6 pochází radiokarbonové datum 888–962 AD s 68 % pravděpodobností nebo 869–982 AD s 93 % pravděpodobností. Jeho horní část pak vyplňovala mazanice jako možný pozůstatek malé pícky. Následovalo ukládání dalších vrstev, do nichž byl následně zahlouben objekt 7. Z vrstvy 10 uložené nad ním byl odebrán další vzorek uhlíků na radiokarbonovou dataci ukazující již na 11. století (971–1017 AD s 68 % pravděpodobností, 948–1020 AD s 82 % pravděpodobností). Keramický soubor získaný z jednotlivých vrstev však jen rámcově potvrzuje výše uvedená data (obr. 230–231). Soubor sice čítá několik desítek zlomků, na základě okrajů a výzdoby jej však není možno datovat jinak než do mladší doby hradištní. Několik zlomků z vrstvy 2 sondy 11 by mohlo být ze střední doby hradištní, což by potvrzovalo zjištění ze sondy 10, že počátky středověkého osídlení Čejkovic spadají do 9. století (obr. 33–34). Přestože tak jde o stratifikovaný soubor keramiky, i zde se ukázalo, že odběr vzorku keramiky z profilu nemusí být na případné vytvoření či zpřesnění relativní chronologie dostatečný. Radiokarbonová datace je v takovém případě přesnější. Bezesporu ale jde o velmi krátký úsek, který více dat asi poskytnout nemohl. Za nejdůležitější zjištění však považuji skutečnost doložení mocné intaktně zchovalé raně středověké stratigrafie vytvořené v 9. (?) až 11. století. Při představě, že by se tato situace nacházela na zemědělsky dlouhodobě využívaném prostoru, by při případné skryvce terénu vedené na podloží zůstal zachován snad zbytek pravěké vrstvy a zahloubený objekt 5.⁷⁹ Zhodnotit nalezenou situaci v rámci alespoň nejbližšího okolí, je ale pro velmi omezený prostor výzkumu složité. Kolmo na vrstevnici se mírně sklánějící vrstvy na západním profilu sondy 9 naznačují, že prostor dnešní návsi byl svažitější než je tomu dnes. Nejspíše při lokaci vsi nebo jen při vyrovnávání prostoru návsi

---

⁷⁹ Z výplně objektu 5 (vr. 3) pochází nejzajímavější nalezený předmět, a to část kostěného trojvrstevného jednostranného hřebenu. Na obou stranách je zdoben rytými liniemi a kroužky s tečkou jako poměrně typickou výzdobou raně středověkých hřebenů. Jednotlivé vrstvy hřebenu jsou spojeny bronzovými nýtky. Hřeben svým charakterem zapadá do kontextu ostatních keramických nálezů z mladší doby hradištní (obecně k hřebenům např. *Mezuliániková 2015*, 54–57).

došlo k převrstvení nejnižše položeného místa, díky čemuž se raně středověké situace zachovaly. Keramické nálezy z nejnvýše uložených vrstev v sondách 9 a 11 (vr. 6–8, 9–12) tuto událost vročují nejdříve do 15. století. To by potvrzovala i situace v sondě 10 položené naopak na severní, nejnvýše položené straně návsi, kde hned nad raně středověkým objektem již byly novověké navážky. Současná relativně rovná náves tak s jistotou neodpovídá pravěké a raně středověké terénní situaci.

U Čejkovic můžeme navázat změnami, které v sídelní síti proběhly ve vrcholném středověku, tj. proměna volných raně středověkých sídlišť v pevně vymezené vsi. Mapa stabilního katastru zobrazuje Čejkovice jako ves s velkou obdélnou návsi, o které se z písemných pramenů dozvídáme až v roce 1350, kdy zde jistý majetek patřil řádu johanitů („censum in v. Schenkewitz ad domum in Kadano“ dle *Profouse 1947*, 273). Následně patří místním vladykům a nižší šlechtě z okolí, a o podobě vsi tedy nic podstatného nedozvídáme. Z nálezové situace z roku 2015 můžeme vyvodit, že k vymezení vsi mohlo dojít až při vyrovnání prostoru návsi někdy v 15. století. Tato varianta je ale méně pravděpodobná, neboť vrstvy navyšující terén na návsi mohly být jen reakcí na zvyšující se hladinu blízké Liboce při povodních nebo jen jednoduše řešením svažité návsi. Čejkovice se tak řadí do početné řádky vsí ve středním Poohří, kde ani v jednom případě nemáme dostatek nálezů z intravilánu a zároveň písemný doklad o lokaci vsi (podobně např. již zmíněné Opočno u Loun). Čili máme-li poznatky o raně středověkém osídlení v intravilánu, chybí nám přímý doklad o vymezení vsi, a naopak. Archeologicky je možné tuto situaci řešit nepřímo buď nejmladší složkou nalezenou v prostoru návsi, takovou variantu ale například výzkum ve Stekníku v podstatě vyloučil, nebo na základě datace zániku sídlišť v okolí, při předpokladu, že došlo k přesunu nebo koncentraci osídlení do místa studované vsi (pro Mostecko *J. Klápště – 1994a*, 114–117). Takovýmto způsobem můžeme postupovat u Pšova zmíněného již v rámci studia pohřebišť. Uvedl jsem, že v okolí současné vsi registrujeme několik poloh se středověkými nálezy. Současný Pšov je ves s rozlehlou (cca 220×110 m) obdélníkovou návsi. Pravidelný půdorys současné vesnice tak můžeme považovat za vrcholně středověký, a lze ho spojovat se záměrným vysazením. Ovšem kdy došlo k pevnému ustanovení jednotlivých parcel kolem návsi, o tom nám písemné prameny ale nic nevyprávějí. V intravilánu vsi proběhl pouze jeden drobný záchranný archeologický výzkum, při kterém byla na návsi nalezena keramika datovaná do 15. století, která nám alespoň přibližně udává datum jisté existence vsi. Možné řešení se tak naskýtá v odpovědi na otázku, kdy zanikají starší sídliště, které na katastru Pšova a jeho blízkém okolí registrujeme. V rámci zde nalezené keramiky sehrává důležitou roli výskyt tzv. mladšího středověkého zboží. Tedy oxidačně vypalované keramiky, která v rámci těchto souborů tvoří zhruba pětinu z celkového

počtu. Je třeba brát v potaz, že se na dané polohy mohla dostat již s hnojením, i tak však docházím k závěru, že k zániku starších sídlišť došlo nejdříve kolem poloviny 13. a nejspíše v 1. polovině 14. století. Sídlní vývoj u Pšova tedy vyústil v osamocenou svatyni, která i po přesunu vsi do současné polohy plnila svou funkci. V takovýchto případech bývá nejčastější příčinou změna sídlních preferencí směřující k vrcholně středověké sídlní transformaci (Malina 2012), i v případě Pšova spojené se zánikem či redukcí méně ukotvené raně středověké sídlní struktury a vznikem pravidelné a nově vymezené vesnice (podobně Hnojnice u Loun – Klápště 1999b). Takřka shodně lze postupovat u Droužkovic. Nejmladší složkou na výzkumem zachyceném sídlišti byly výrobní objekty spadající do doby kolem poloviny 13. století. Droužkovice představují dlouhou lánovou ves, přičemž tuto formu vsí charakterizovanou větším počtem usedlostí a často vybavenou vlastním kostelem bádání pokládá za chronologicky mladší. Doklady o její existenci se v severozápadních Čechách váží nejdříve na období druhé třetiny 13. století a zejména její počátky nepochybně souvisely s aktivitami lokátorů a komunit německého původu (Velímský 1998, 96). Droužkovice se v písemných pramenech objevují v roce 1314, kdy Ulman z Droužkovic prodává ves řádu německých rytířů. V listině se nachází zvláštní formulace, že Ulman ves vlastnil pod řádem. Teoreticky by tak mohlo jít o lokátora, který zde díky tomu získal jistý majetek („*Ulman von Druskewicz...sin erbe vorkowfen sol*“ – RBM IV, 778). O přítomnosti německých obyvatel pak svědčí doklad o nadání oltáře z roku 1383, kdy se objevují Petr Eberlin a kovář Jan („... *unum laneum agrorum ab una parte agris Petri Eberlini et ab alia parte agris Johannis fabri de Druzkowicz ...*“ – LE II, 206). K lokaci vsi tak na základě archeologických nálezů ze staršího sídliště a první písemné zmínky muselo tedy dojít v průběhu 2. poloviny 13. století.⁸⁰

Mnohem jistější jsme si v situacích, kdy známe přesné datum vysazení vsi. Výjimečné jsou v tomto směru vsi na Rakovnicku. V kapitole o osídlení v povodí Hasiny jsem již uvedl příklad Mutějovic, kde lze zkombinovat poznatky archeologie ze zaniklé sídlní jednotky nedaleko od současné vsi vysazené k roku 1325. Jedná se ale o zcela ojedinělou situaci. Pouze na písemné prameny se musíme spolehnout u Nové Vsi na Lounsku vysazené roku 1347 (podle Mareše 2007, 14). Jedná se o velmi pozdní založení, a to dokonce na „zeleném drnu“. S povolením roudnických kanovníků ji v lese jižně od Smolnice pod jménem Věttřín založil Lev z Divic. Vyjdeme-li ze zobrazení na mapě stabilního katastru, ves tvořilo 10–12 usedlostí vymezených kolem obdélníkové návsi (obr. 232). Tento typ půdorysu je podle všeho nejmladší ze všech užívaných typů, neboť pokud máme doklad o založení vsi ve 14. století, vždy se

---

⁸⁰ Za poskytnutí rozboru písemných pramenů o Droužkovicích děkuji kolegovi Jiřímu Crkalovi z ÚAPP Most.

v prostoru staré sídelní oblasti uplatňuje tato varianta. O něco staršího data jsou dvě vsi východně od Loun, a to Veltěže a Obora. V jejich případě biskup Tobiáš svěřuje Konrádu Enniklovi z Loun v letech 1284–1296 vysazení vsí Obora (17 lánů) a Veltěže (24 lánů) právem německým (*Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 255, 196). Přičemž Veltěže jsou zmiňovány již roku 1201 (CDB II, 422) a Obora 1268 (RBM II, 241), což dokládá existenci vsí ještě před pevnou lokací. Půdorysy obou vsí ale utrpěly mladšími zásahy a u Obory i částečným posunem kvůli řece Ohři (*Pešta 2009*, 178–179; *Hanuš 1946*, 20–24, 33–37), díky čemuž je těžké určit, zda půdorys např. Veltěží s předpokládanou trojúhelníkovou návší zachycenou na mapě stabilního katastru je původní z doby lokace.⁸¹ Naopak jistotu máme u tří vsí na Kadaňsku vysazených roku 1261 kadaňským měšťanem Arnem/Arvem. Pruněřov, Verněřov a Mikulovice jako dlouhé lánové dvouřadé vsi jsou samy jasným důkazem.

Na úplný závěr snad ještě jeden příspěvek archeologie k poznání stability osídlení. Záchraný archeologický výzkum probíhající v roce 2011 v Libořicích je jediným, kterým se podařilo „vstoupit“ na plochu parcely. Libořice se nachází 9 km JZ od Žatce na levém břehu říčky Blšanky.⁸² Možnost provést archeologický výzkum nejen jak bývá obvyklé ve veřejném prostoru, ale také v prostoru usedlostí, způsobila za prvé stavba kanalizace a za druhé nahrazení původní zástavby obytnými domy v 80. letech 20. století. Prostor domu čp. 14 se tak stal prostranstvím před jednou z bytovek. Ve výkopu se nám (spolu s M. Volfem) podařilo zachytit pozůstatek po zahloubeném objektu (obj. 2/11 – obr. 233), jehož jedna strana byla tvořena z opukové zdi pojené jílem (obr. 235–237). Vlivem dalších recentních výkopů nebylo možné zachytit alespoň jeden rozměr objektu, ovšem v dolní části byly zdokumentovány slabé jílovité vrstvy přiléhající ke zdi a s velkou pravděpodobností interpretovatelné jako podlahové vrstvy vzniklé v době užívání objektu (obr. 238). Na ně nasedající vrstvy už byly jen výplněmi, které se do objektu dostaly po zániku jeho funkce (vrstvy 9 a 10). Z nich pochází oxidační keramika zdobená vývalkovými šroubovicemi a červeným malováním, zlomek pokličky a část podsýpaného dna. Do výplně objektu se tato keramika dostala nejspíše z okolních situací, přesto zánik objektu lze klást nejdříve do doby kolem poloviny 14. století, spíše však později. Nálezy mazanice zároveň ukazují na možnou dřevěnou nadzemní část, jíž byl zahloubený objekt součástí. To ukázalo současné zaměření proložené s mapou stabilního katastru. Objekt se tak

---

⁸¹ Citováno z nepublikované práce Z. Peškové „K vyměřování vesnic Obora a Veltěže“, autorce za tyto informace děkuji.

⁸² Libořice jsou ves s protáhlou obdélnou návší, na jižní straně se zámek na místě původní tvrze, a s kostelem Nanebevzetí Panny Marie na návrší severně od návsi. Ves se poprvé připomíná roku 1333 (RBM III, 781, 793; RBM IV, 32), kdy ji do držení získal augustiniánský klášter v Roudnici nad Labem, který ji pak vlastnil po celé 14. století.

vyskytl přesně na místě domu čp. 14 (obr. 234). Na základě uvedených indicií se domnívám, že se podařilo zachytit (polo)zahloubený interiér vrcholně středověkého vesnického domu. Tyto „sklípky“ již byly mnohokrát dokumentovány jako součást tzv. trojdílného domu (např. zsv Mstěnice, či zsv Kravín), typického obytného objektu již pevně vymezených a stabilizovaných vrcholně středověkých vsí. Vyjdeme-li z předpokladu, že se zahloubený interiér nacházel spíše v zadní části domu za jizbou a síní, a tedy pod komorou, mohli bychom hovořit o špýcharu. Problémem samozřejmě zůstává obvyklá absence stratigrafických vztahů k nadzemní části stavby, v tomto případě dokonce absence jakýchkoliv nadzemních stop konstrukcí, a tudíž nejasný prostorový kontext zahloubené stavby. Pouze spíše hypoteticky tak můžeme tento objekt považovat za komorovou část nedochovaného trojdílného nadzemního domu. Ovšem nelze vyloučit, že se jednalo o samostatně stojící stavbu v rámci prostoru usedlosti. Je patrné, že i přes problémy s velkým časovým odstupem je možné v této části vsi půdorys zachycený na mapě stabilního katastru považovat, alespoň v základním půdoryse, za shodný se středověkou situací. Objekt 2/11 se ocitl pod jedním z dnes už neexistujících návesních domů, což pravděpodobně způsobilo jeho zachování, a zároveň nám to svědčí o stabilitě místa (podobné zjištění o stabilním umístění domu od pozdního středověku přinesl např. výzkum domu v Sakách na Slánsku: *Anderle – Ježek – Zavřel 2000*).

5. Závěr

Diplomová práce se věnuje středověkým až časně novověkým dějinám osídlení středního Poohří, se zvláštním zřetelem k problematice vývoje a postupu osídlení na přelomu raného a vrcholného středověku. Cílem práce je vstoupit do sídelně archeologické problematiky a navázat na její tradici rozvíjenou v severozápadních Čechách od 70. let minulého století. K hlavním tematickým okruhům se tak řadí studium topografie, struktury a dynamiky osídlení, a poznání charakteru vesnických sídel. Výhodiskem práce se stala charakteristika přírodních poměrů, na níž navazuje samostatná kapitola řešící problematiku keramické produkce v této části severozápadních Čech. Zpracování všech dostupných keramických souborů považuji za důležitý předpoklad pro další rozvoj bádání, neboť práce poskytuje základní přehled o keramické výrobě ve sledované oblasti. Podobně jako v jiných regionech se v rámci keramické výroby ukázalo relativně dlouhé přežívání raně středověkých tradic. Stejně tak se potvrdil předpoklad, že keramika neprodělává dlouhodobý kontinuální vývoj, ale spíše zaznamenáváme kratší změny, na něž navazuje období dlouhodobější stagnace.

Výchozí kapitoly se staly oporou pro výběr několika krajinných sond, do nichž se soustředilo podrobné archeologické studium. Tyto sondy jsou definovány ve vztahu

k regionálnímu celku tak, aby se mohly stát reprezentativními vzorky dovolující řešení závažných sídelně historických otázek. Celkem 5 sond o maximální rozloze několika desítek km² bylo vybráno podle jejich kulturně-historické hodnoty, archeologickým poznatkům a přírodním poměrům, ve kterých se nalézají. Jejich velikost je dána snahou o postihnutí rozdílných přírodních podmínek nejen mezi jednotlivými sondami, ale také i v rámci každé samostatně. Jediné první dvě sondy toto nedodrží, neboť jejich umístění přímo při řece Ohři zahrnutí více krajinných částí neumožňuje. Vývoj osídlení zde ale byl výrazně utvářen pohybem vlastní řeky. Zbylé tři sondy se již nacházejí na rozmezí „staré“ a „nové“ sídelní oblasti, což umožňuje jejich vzájemné porovnávání. V rámci každé ze sond byl vybrán ještě menší celek (lokalita), u něž archeologie disponuje dostatkem pramenů pro řešení konkrétních otázek problematiky středověkého osídlení. Vlastní vyhodnocení vývoje osídlení v krajině středního Poohří ovšem není možné příliš generalizovat, neboť každá z krajin je svým způsobem specifická a adekvátně na dané podmínky reagovalo i lidské osídlení. Příklad pahorkatiny Džbán ukazuje, že přestože počátky středověkého osídlení musíme hledat již v 9. století, k definitivnímu dokončení sídelní sítě došlo až v průběhu 14. století. Jedná se tak o dlouhodobý proces osidlování. Naopak Doupovské hory nabízejí příklad krajiny, která prochází výraznou proměnou ve 12. a 13. století, kdy došlo k sídelnímu postupu, strukturálním změnám osídlení a vzniku stabilizovaných sídel. Závěrečné kapitoly shrnují dosavadní poznatky ve formě dvou případových studií, v nichž se snažím na příkladu severozápadních Čech vstoupit do problematiky pohřbívání a sídlení v raném a vrcholném středověku. Předložené příklady lokalit zkoumaných především v posledních několika letech naznačují, že situace na přelomu a raného a vrcholného středověku byla dosti barvitá. A podobně raně středověká sídliště ukrytá ve specifických podmínkách naznačují, že většina klasických archeologických výzkumů zachycuje jen malou část pozůstatků tehdejších sídel.

Rozbory archeologických, písemných, kartografických a stavebně-historických pramenů tedy ukazují na bohatě strukturovanou síť forem osídlení. Sledované území středního Poohří je mozaikou několika druhů krajin pojímající oblasti jak tzv. staré sídelní oblasti, tak prostory pahorkatin a hornatin jejichž postupné osidlování, které vyvrcholilo v průběhu 13. a 14. století, dalo vzniknout unikátnímu druhu kulturní krajiny. Zatímco základy sídelní struktury níže položených částí Poohří už byly dány předchozím pravěkým vývojem a stopy osídlení zde dnes dokážeme tu lépe, tu hůře sledovat od samého počátku raného středověku. Výše položené části regionu, kam náleží Doupovské či Krušné hory musely na systematické osidlování počkat až do 12. a 13. století.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny

- AČ*: Archiv český. Desky dvorské království českého, díl 2, ed. F. Palacký, Praha 1842; díl 3, ed. G. Friedrich, Praha 1941; díl 26, ed. J. Kalousek, Praha 1909.
- CDB*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, T. I, ed. G. Friedrich, Pragae 1904-1907; T. II, ed. G. Friedrich, Pragae 1912; T. III/1-2, eds. G. Friedrich – Z. Kristen, Pragae 1942-1962; T. IV/1-2, eds. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1962-1965.
- CIM*: Codex iuris municipalis regni bohemiae. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452, T. IV/1, ed. A. Haas, Praha 1954.
- RT*: Pozůstatky desk zemských království českého. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae, T. I, ed. J. Emler, Praha 1870; T. II, ed. J. Emler, Praha 1872.
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1979–1296)*, ed. B. Novák, Praha 1903.
- FRB*: Fontes rerum Bohemicarum, T. IV., ed. J. Emler, Praha 1884.
- LC*: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, T. I/1, ed. F. A. Tingl, Praha 1867; T. I/2, ed. F. A. Tingl, Praha 1874; T. II, ed. F. A. Tingl, Praha 1868; T. III–IV, ed. J. Emler, Praha 1879; T. V, ed. F. A. Tingl, Praha 1865; L. VI, ed. J. Emler, Praha 1883.
- LE*: Libri erectionum, L. II, ed. C. Borový, Pragae 1878; L. III, ed. C. Borový, Pragae 1879.
- MMFH*: Magnae Moraviae Fontes Historici, díl III, ed. I. Hrbek, Brno 1969.
- RBM*: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, T. I, ed. K. J. Erben, Pragae 1855; T. II, ed. J. Emler, Pragae 1882; T. III, ed. J. Emler, Praha 1890; T. IV, ed. J. Emler, Pragae 1892.
- RDP*: Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diocézi pražské, ed. W. W. Tomek, Praha 1873.

Literatura

- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000*: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku, Průzkumy památek I/2000, 43–67.
- Anděl, R. a kol. 1984*: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy. Praha.
- Balášová, M. 2002*: Panské sídlo v Krbicích, o. Chomutov. Nepublikovaná diplomová práce FF Muni.
- Balášová, M. – Crkal, J. – Černá, E. – Derner, K. – Lissek, P. 2012*: Kremsiger, k. ú. Přísečnice, okr. Chomutov – současný stav poznání a povrchový průzkum hornického sídliště. In: Archaeomontan 2012, Erkunden – Erfassen – Erforschen, Dresden, 69–82.
- Balášová, M. – Burghart, I. 2014*: Neznámá listina z roku 1339 jako nejstarší písemný doklad o těžbě stříbra v českém Krušnohoří. In: R. Smolnik (ed.), ArchaeoMontan 2014. Ergebnisse und Perspektiven/Výsledky a výhledy, Dresden, 167–174.
- Balášová, M. – Šimůnek, R. 2011*: Historický atlas měst České republiky. Svazek č. 23, Kadaň. Praha.
- Balatka, B. – Červinka, P. 1994*: Geomorfologická analýza a vývoj údolních meandrů řeky Ohře v Mostecké pánvi, Sborník České geografické společnosti 99, 234–246.
- Balatka, B. – Sládek, J. 1975*: Geomorfologický vývoj dolního Poohří. In: Rozpravy ČSAV – řada matematických a přírodních věd 85. Praha.
- Bartošková, A., 2012*: Basic Horizon of development at the foregrounds of the Early Medieval hillfort of Budeč – Základní horizonty vývoje na předhradí raně středověkého hradiště Budeč, Archeologické rozhledy 64, 59–88.
- Beckmann, S. 2007*: Kolluvien und Auensedimente als Geoarchive im Umfeld der historischen Hammerwerke Leidersdorf und Wolfsbach (Vils/Opf.). Regensburg.

- Beneš, J. 1995:* Erosion and accumulation processes in the Late Holocene of Bohemia, in relation to prehistoric and medieval landscape occupation. In: M. Kuna – N. Venclová (eds.), *Whither Archaeology? Papers in honour of Evžen Neustupný*, Praha, 133–144.
- Beneš, A. – Koutecký, D. 1970:* Bylanská pohřebiště a další nálezy ve Stradonicích a Přezeticích, *Archeologické rozhledy* 22, 513–540.
- Beneš, J. – Kuna, M. – Peške, L. 1992:* Rekonstrukce staré kulturní krajiny v severní části Čech: československo-britský projekt po první sezóně výzkumu, *Archeologické rozhledy* 44, 337–342.
- Beranová, M. – Lutovský, M. 2009:* Slované v Čechách. *Archeologie* 6. – 12. století. Praha.
- Bernau, B. 1896:* Čechy. Díl X. Krušné hory a Poohří. Praha.
- Binterová, Z. 1995a:* Zaniklé obce Chomutovska. I. díl. V povodí říčky Hutné. Chomutov.
- 1995b: Zaniklé obce Chomutovska. II. díl. V povodí Lužického a Pruněrovského potoka. Chomutov.
  - 1995c: Zaniklé obce Chomutovska. III. díl. Pod vodami vodní nádrže Nechranice. Chomutov.
- Birnbaum, V. 1929:* Románské empírové kostely v Čechách. In: *Sborník k 70. narozeninám K. B. Mádla*, Praha, 49–60.
- Blažek, J. 2000:* Helmut Preidel, *Archeologické rozhledy* 52, 373–375.
- 2008: Tři skříně a jeden stůl. Konec německé archeologie v severozápadních Čechách. In: E. Černá – J. Kuljavceva Hlavová (eds.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007*, Most, 433–438.
- Boháč, Z. 1983:* Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech, *Historická geografie* 21, 37–89.
- 1985: České řeky ve světle písemných pramenů a starých map, *Historická geografie* 24, 31–54.
- Boháčová, I. 1995:* Möglichkeiten und Grenzen eines allgemeinen Konsenses auf Gebiet des Studiums frühmittelalterlichen Keramik. Terminologie, Themen, verschiedene Ebenen des Erkenntnisprozesses – zu den Schlüssen aus der Diskussion auf dem 2. keramischen Kolloquium in Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, Brno, 119–125.
- 2008: Počátky budování přemyslovského státu a jeho centra – synchronizace výpovědi archeologických pramenů a její interpretace, *Archaeologia historica* 38, 7–25.
- Bohdálek, P. – Šrein, V. – Štastný, M. – Bohdálková, L. 2014:* Podlesice – geochemický záznam polykulturní historie v aluviu Třebčického potoka. In: R. Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2013. Krušná krajina – Erz(gebirgs)landschaft – Ore landscape*, Dresden, 179–188.
- Borkovský, I. 1939/1946:* Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě, *Památky archeologické* 42, 122–132.
- Böhm, J. 1958:* Recenze knihy R. Turka *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen*, *Památky archeologické* 49, 601–607.
- Brázdil, R. a kol. 2005:* *Historické a současné povodně v České republice*. Brno – Praha.
- Brázdil, R. – Kotyza, O. 1997:* Kolísání klimatu v Českých zemích v první polovině našeho tisíciletí, *Archeologické rozhledy* 49, 663–699.
- 2001: Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu, *Časopis Matice moravské* 120, 17–59.
- Broum M. – Koutecký, D. 2012:* *Vegetace Podbořanska. Podbořany*.
- Brown, A. G. 1997:* *Alluvial geoarchaeology: Floodplain archaeology and environmental change*. Cambridge.
- Břízová, E. 2014:* Rašeliniště Krušných hor jako archivy pro studium vlivu člověka na přírodní prostředí. In: R. Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2013. Krušná krajina – Erz(gebirgs)landschaft – Ore landscape*, Dresden, 199–208.
- Bubeník, J. 1972:* Staroslovanské sídliště v Kadani, *Archeologické rozhledy* 24, 373–385.

- 1976: Příspěvek k topografii slovanského osídlení středního Poohří, *Archeologické rozhledy* 28, 374–388.
  - 1988: *Slovanské osídlení středního Poohří*. Text. Praha.
  - 1997: Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1991), *Památky archeologické* 88, 56–106.
  - 2002: Několik poznámek ke studii P. Čecha, Hrady a výšinní sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří, *Archeologické rozhledy* 54, 319–326.
  - 2006: Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku, *Studia mediaevalia Pragensia* 7, 21–37.
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West Böhmens. In: Č. Staňa (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Brno, 183–192.*
- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995: Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Brno, 127–130.*
- Cílek, V. 2013: Krajiny domova. Praha.*
- 2014: *Kameny a hvězdy. Síly předků, oči kamenů, světla odjinud. Praha.*
- Črkal, J. 2017: Zaniklé hutnické areály v poloze Altes Schloss/Starý zámek u Kovářské. Výsledky povrchového a archeologického výzkumu 2010–2016. Nálezová zpráva č.j. 401/17 UAPP Most.*
- Črkal, J. – Volf, M. 2014a: Počátky města Přísečnice. In: R. Smolník (ed.), ArchaeoMontan 2013. Krušná krajina – Erz(gebirgs)landschaft – Ore landscape, Dresden, 95–108.*
- 2014b: Terénní průzkumy v české části území projektu Archaeomontan v letech 2012–2014. In: R. Smolník (ed.), ArchaeoMontan 2014. Ergebnisse und Perspektiven/Výsledky a výhledy, Dresden, 105–117.
  - 2016: Počátky a vývoj osídlení horního města Přísečnice, *Archaeologia historica* 41, 273–287.
- Čapek, L. 2015: Okruhy studia (středověké) keramiky aneb Keramika jako archeologický pramen, Acta Faculty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7/2, 13–38.*
- Čech, P. 1999a: Žatec „Podměstí“ – podhradí raně středověkého hradu. In: P. Čech (ed.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most, 137–157.*
- 1999b: Sídla drobné feudální šlechty 13. století, *Památky, příroda, život* 31/3, 83–92.
  - 1999c: Dragúš – Kosmův mýtus a náš historický problém, *Archeologie ve středních Čechách* 3, 353–365.
  - 2000: Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří, *Archeologie ve středních Čechách* 4, 421–438.
  - 2004: Žatec v raném středověku (6. - počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová (edd.), *Žatec*, Praha, 54–114.
  - 2006: Osídlení Žatce v středohradištním období. Raně středověký hrad Žatec v 2. polovině 9. století podle archeologických pramenů. Nепublikovaná diplomová práce FF UK.
  - 2008: Současný stav poznání Žatce v raném středověku, *Archeologické rozhledy* 60, 36–60.
  - 2013: Žatec a severozápadní Čechy na počátku mladohradištního období (2. polovina 10. století). Nепublikovaná disertační práce FF UK.
- Čech, P. a kol. 2013: Ekonomika a životní prostředí raně středověké aglomerace v Žatci. Praha.*
- Čechura, J. 1978: Počátky oseckého litera – mnišská kolonie v Mašťově, Památky – příroda – život* 10, 53–60.
- Čechura, M. 2006: Příkopy kolem kostelů, Archaeologia historica* 31, 283–289.
- 2012: *Zaniklé kostely Čech. Praha.*
  - 2015: Počátky církevní organizace v západních Čechách, *Historická dílna* X, 5–28.
- Černá, E. 1980: Kostel sv. Vavřince v Želíně u Kadaně – nové poznatky stavebně-historického vývoje, Památky – příroda – život* 12, 108–112.

- Černý, M. 2010: Opočno, brána do Podlesí. Opočno.
- Čiháková, J. 2001: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 29–135.
- Čulíková, V. 1994: Rekonstrukce synantropní vegetace středověkého města Mostu, *Mediaevalia Archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, 181–204.
- Čulíková, V. – Jankovská, V. – Meduna, P. 2008: Rostlinné zbytky ze zaniklé středověké osady na katastru Hrdlovka (severozápadní Čech). In: J. Beneš – P. Pokorný (eds.), *Bioarcheologie v České republice*, České Budějovice, 331–382.
- Daňhelka, J. – Hádek, K. – Havránek, B. – Kvítková, N. 1988 (eds.): *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* 1. Praha.
- Demek, J. – Mackovčín, P. (eds.) 2006: *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*. Brno.
- Derner, K. 2015: Kremsiger in the Ore Mountains: a mining Reflections on the ur –settlement, or a town? In: J. Silvertant (ed.), *Mining Archeology, perspectives, conflicts, challenges*, Aichach / Gulben, 107–129.
- Derner, K. – Lissek, P. – Krivánek, R. – Šrein, V. 2014: Výzkum hornického sídliště Kremsiger v roce 2013. In: R. Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2014. Ergebnisse und Perspektiven/Výsledky a výhledy*, Dresden, 151–166.
- Dittrich, T. 1983: Pozdně románské emporové kostely stavěné v Čechách na úsvitu gotiky. In: J. Krása a kol., *Umění 13. století v českých zemích*, Praha, 149–172.
- Doležalová, K. 2015: Výzkum vrcholně a pozdně středověké keramiky na území České republiky se zaměřením na deskripční systémy a třídění keramiky podle technologie výroby, *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 7/2, 39–66.
- Dresler, P. 2016: Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra? Brno.
- Dresler, P. – Macháček, J. 2013: Vývoj osídlení a kulturní krajiny dolního Podyjí v raném středověku, *Archeologické rozhledy* 65, 663–705.
- Dreslerová, D. 1995: The Prehistory of the Middle Labe (Elbe) Floodplain in the Light of Archaeological Finds, *Památky archeologické* 86, 105–145.
- 1998: Keramika jako indikátor změn krajiny, *Archeologické rozhledy* 50, 159–169.
  - 2008: Dynamická historie údolí středního Labe v holocénu, *Živá archeologie* 9, 3–6.
  - 2010: Klima v holocénu a možnosti jejího poznání, *Živá archeologie* 11, 18–21.
- Dreslerová, D. – Břízová, E. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2004: Holocene environmental processes and alluvial archaeology in the middle Labe valley. In: M. Gojda (ed.), *Ancient Landscape. Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, 121–171.
- Dreslerová, D. – Pokorný, P. 2004: Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a palynologické evidence, *Archeologické rozhledy* 56, 739–762.
- Durdík, T. 2004: K problematice pohraničních tzv. horských hrádků, *Archaeologica Historica* 29, 343–355.
- 2009: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.
  - 2011: Hrad Džbán. In: *Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností sv. 18*. Praha.
- Durdík, T. – Štauber, B. 1995: Hrad Pravda. In: *Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností sv. 1*. Praha.
- Eisner, J. 1949: Kultura normanská a naše země. In: *Cestami umění*, Praha, 36–44.
- Fiala, J. 2005: *Historické cesty starého Loketska*. Karlovy vary.
- Filip, J. 1948: *Pravěké Československo*. Praha.
- Födisch, H. 1941: *Das Saazer Land in vorgeschichtlicher und germanischer Zeit*. Saaz.
- 1961: *Das Saazer Land in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. München.
- Frantová, Š. 2014: *Budyně nad Ohří*. Nepublikovaná bakalářská práce KTF UK v Praze.

- Frolík, J. 1995: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Brno, 107–118.*
- 2002: Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia archaeologica“, Archeologické rozhledy 54, 705–727.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.*
- Fejfar, O. – Kvaček, Z. – Sakala, J. 2016: Paleontologie. In: J. Matějů – P. Hradecký – Melichar V. (eds.), Doupovské hory, Praha, 63–84.*
- Gabriel, F. – Smetana, J. 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách, Archaeologia historica 8, 119–138.*
- Glaser, R. 2001: Klimageschichte Mitteleuropas. 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen. Darmstadt.*
- Gojda, M. (ed.) 2004: Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology. Praha.*
- Grygar, T. 2011: Co znamenal sedimentární archiv ve Strážnickém Pomoraví, Vesmír 90, 708–711.*
- Grygar, T. – Kadlec, J. 2008: Přírodní archiv řeky Moravy. Jak se říční niva stávala neobyvatelnou, Vesmír 87, 466–470.*
- Hamerow, H. 2002: Early Medieval Settlements: the Archaeology of Rural Communities in North-West Europe, 400–900. Oxford.*
- 2012: Rural settlements and society in Anglo-Saxon England. Oxford.
- Hanuš, O. P. 1947: Vývoj osídlení osmi vsí, které tvořily bývalé panství Vršovice v okrese Lounském. In: O. P. Hanuš – J. Janek – O. Jelínek (reds.), Lounsko. Ročenka za rok 1946, Praha, 20–49.*
- Hauserová, M. 2012: Kostel sv. Mikuláše v Potvorově. Postřehy k okolnostem bádání a jejich interpretačním důsledkům, Sborník 10, 173–188.*
- Havrlant, J. 2007: Problémy studia farní sítě žateckého děkanátu a jeho specifika. In: J. Hrdina – B. Zilynská (eds.), Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, 159–178.*
- Heber, F. A. 1844: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlosser, 2. díl. Praha.*
- 2006: České hrady, zámky a tvrze. Druhý díl. Severní Čechy. Příbram.
- Hejhal, P. 2012: Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny. In: Z. Měřínský – J. Klápště (eds.), Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque 14, Brno.*
- Hejna, A. 1975: Vroutek u Podbořan, okr. Louny, BZO 1973, 181.*
- 1976: Venkovská opevněná sídla 10. – 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu, Archeologické rozhledy 28, 279–290.
- Hereit, P. 2000: Dějiny nejstaršího osídlení Doupovska, Sborník Západočeského muzea v Plzni 15, 117–175.*
- Hoffmann, I. 1997: Rotbemalte Irdenware des Mittelalters und der fruhen Neuzeit in Sachsen. In: R. Schwabenicky (Hrsg.), Forschungen zu Baugeschichte und Archaologie. Veröffentlichungen der unteren Denkmalschutzbehörde Mittweida 7, Mittweida, 31–65.*
- Holodňák, P. 1983: Archeologický výzkum hradiště Výrov u Třeskonic v roce 1983, Sborník okresního archivu v Lounech I, 53–60.*
- Hostýnek, J. 2016: Podnebí. In: In: J. Matějů – P. Hradecký – Melichar V. (eds.), Doupovské hory, Praha, 131–138.*
- Hradec, J. 1937: Kostel, farnost a rychta ve Pšově, Krajem Lučanů 11, 10–15.*
- Hradecký, P. a kol. 2016: Geologie. In: J. Matějů – P. Hradecký – Melichar V. (eds.), Doupovské hory, Praha, 15–62.*

- Hrubý, P. 2013: K periodizaci počátku rané exploatace drahých kovů na Českomoravské vrchovině. In: R. Smolnik (ed.), ArchaeoMontan 2014. Ergebnisse und Perspektiven/Výsledky a výhledy, Dresden, 147–156.*
- Hrubý, P. – Hejhal, P. – Malý, K. – Kočár, P. – Petr, L. 2014: Centrální Českomoravská vrchovina na prahu vrcholného středověku. Archeologie, geochemie a rozbory sedimentárních výplní niv. Brno.*
- Hrubý, P. – Malý, K. – Lajtkepová, P. 2015: Zmizelý svět středověkého hornictví na Českomoravské vrchovině. Katalog k výstavě. Jihlava.*
- Chalupa, A. a kol. 1964: Tereziánský katastr český I. Praha.*
- Charvátová, K. 2013: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. I. Fundace 12. století. Praha.*
- Chlupáč, I. a kol. 2002: Geologická minulost České republiky. Praha.*
- Chotěbor, P. 1989: Nejstarší období výstavby českých tvrzí (do pol. 14. stol.), Archaeologia historica 14, 257–270.*
- Janda, A. 1928–1929: O zaniklých osadách na Budyňsku, Doksansku a Roudnicku, Vlastivědný sborník Podřipska 6, 74–76.*
- 1931–1932: Osada Mury, Vlastivědný sborník Podřipska 9, 5–7.
- Jankovská, V. 1983: Výsledky pylové analýzy sedimentu ze středověké studny v Mostě, Památky archeologické 74, 519–523.*
- 1995: Pollenanalysen der mittelalterlichen Ablagerungen in dem Moster-Gebiet, Památky archeologické 86, 132–154.
- Jankovská, V. – Pokorný, P. 2013: Reevaluation of the palaeoenvironmental record of the former Komořanské jezero lake. Late-glacial and Holocene palaeolimnology and vegetation development in north-western Bohemia, Czech Republic = Nové zhodnocení paleoenvironmentálního záznamu z Komořanského jezera. Paleolimnologická rekonstrukce a postglaciální vývoj vegetace v severozápadních Čechách, Preslia 85, 265–287.*
- Káčerik, A. 2010: Vrcholně středověká pec s keramickou klenbou v Žatci a její analogie v ČR a v zahraničí. In: L. Belcredi – Š. Ungerman (eds.), Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám, Praha, 455–464.*
- Kadlec, J. – Grygar, T. – Světlík, I. a kol. 2009: Morava River floodplain development during the last milénium. Strážnické Pomoraví – Czech Republic, The Holocene 19/3, 499–509.*
- Kamenická, E. 2007: Počátky osídlení poutního místa – probošství plaského klášteřa v Mariánské Týnici u Kralovic, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XVIII, 89–109.*
- Kincl, J. 1978: Dva testamenty šlechty Kojaty, Acta Universitatis Carolinae – Iuridica 3, 301–320.*
- Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostečka, Památky archeologické 69, 423–475.*
- 1983: Studie o středověké studni z Mostu, Památky archeologické 74, 443–492.
  - 1985: Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest, Archeologické rozhledy 37, 502–515.
  - 1986: Studium středověkého osídlení Mostecka. In: T. Velímský a kol. (eds.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982, Praha, 93–103.
  - 1994a: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
  - 1994b: Změna – středověká transformace a její předpoklady. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 9–59.
  - 1997: Proměny keramiky ve středověkém městě Mostě, Archaeologia Historica Polona, 163–174.
  - 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, Archeologické rozhledy 50, 138–158.
  - 1999a: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, Archeologické rozhledy 51, 774–787, 789–808.

- 1999b: Hnojnice u Loun a otázka vzniku jejího půdorysného uspořádání. In: P. Čech (ed.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 151–155.
  - 2002 (ed.): *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226). Praha – Most.
  - 2005: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha.
  - 2010: *Boemia plena ecclesiis et religione divina*. In: M. Studničková (ed.), *Čechy jsou plné kostelů. Boemia plena est ecclesiis*, Praha, 217–227.
  - 2011: *O rané šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého tématu*. In: E. Doležalová – P. Meduna, *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít: věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*, Praha, 61–66.
  - 2013: *Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří*, *Archaeologia historica* 65, 321–372.
- Klimek, T. 2014: Krajiny českého středověku*. Praha.
- Klír, T. 2008: Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Praha.
- 2016: *Zaniklé středověké vsi ve výzkumném záměru Ústavu pro archeologii Univerzity Karlovy v Praze. Zaniklý Spindelbach (Krušné hory), Kří a Hol (střední Čechy)*. In: P. Nocuň – A. Przybyła-Dumin – K. Fokt (reds.), *Wies zaginiona. Stan i perspektywy badań*, Chorzów, 17–59.
- Klír, T. – Vojtěchovský, T. 2013: Sídelní kontext venkovské sakrální architektury Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy*, *Archaeologia historica* 65, 327–353.
- Klsák, J. 1997: Archeologické výzkumy muzea v Karlových Varech v roce 1997*, VII. Historický seminář K. Nejdla, 11–13.
- Kočár, P. a kol. 2014: Rostlinné zbytky z vrcholně středověkých hornických lokalit Krušných hor*. In: In: R. Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2014. Ergebnisse und Perspektiven/Výsledky a výhledy*, Dresden, 119–135.
- Kočka, V. 1936: Dějiny Rakovnicka*. Rakovník.
- Konůpek, J. 2009: Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*. Nepublikovaná bakalářská práce FF UK.
- Kotková, M. 2004: Raně středověký hrad Drahůš u Postolopr. Nepublikovaná diplomová práce FF UK.*
- Kotyza, O. 1990: Vývoj řeky Ohře a zanikání středověkých vsí. Příspěvek k historické klimatologii a k dějinám osídlení dolního Poohří*, *Litoměřicko* 26, 5–29.
- 1992: *Archeologické a přírodovědné prameny jako prameny historické klimatologie*, *Archaeologia historica* 17, 449–459
  - 2004: *Peruc a okolí v časně době dějinné a na prahu středověku. K počátkům přemyslovské správy na tomto území*. In: *Peruc v mýtech a dějinách. Sborník příspěvků k miléniu setkání knížete Oldřicha s Boženou*, Peruc, 34–125.
- Kotyza, O. – Cvrk, F. – Pažourek, V. 1995: Historické povodně na dolním Labi a Vltavě. Děčín*.
- Kotyza, O. – Pejml, K. – Sládková, J. 1990: Několik poznámek ke kolísání klimatu v Čechách 14. a 15. století*, *Archaeologia historica* 15, 511–516.
- Kotyza, O. – Smetana, J. 1992: Zaniklá středověká osada Mury a města doksanského kláštera*, *Archeologické rozhledy* 44, 611–632.
- Kotyza, O. – Tomas, J. 1994: K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně nad Ohří*, *Vlastivědný sborník Podřipsko* 4, 20–40.
- 1995: *Počátky Budyně nad Ohří*, *Litoměřicko* 27–29, 19–56.
  - 1997: *Kopisty na Litoměřicku. Pokus o rozlišení Českých a Německých Kopist v listinách do roku 1300*. In: *Život v archeologii středověku*, Praha, 371–381.
- Koudelka, P. 2007: Páni z Valdštejna ve středověku (české větve)*. Nepublikovaná diplomová práce FF UK.
- Koutecký, D. 1985: Halštatské hradiště Hradec u Kadaně, Památky archeologické* 76, 71–77.

- Krasanovská, H. 2015: Model výrobních okruhů a jeho aplikace na pozdně středověkou keramiku z měst jihozápadních Čech, Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7/2, 93–123.*
- Krzemieńska, B. 1979: Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041). In: Rozpravy ČSAV – řada společenských věd 89/5. Praha.*
- Křížek, M. 2007: Údolní niva jako geomorfologický problém. In: J. Langhammer (ed.), Povodně a změny v krajině, Praha, 216–229.*
- Kubů, F. 1990: Druhá křížová výprava proti husitům roku 1421, Minulostí západočeského kraje 26, 113–121.*
- Kuča, K. 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Praha.*
- 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Praha.
  - 2011: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VIII. Praha.
- Kučera, V. 1937: Lounsko v pravěku. Praha.*
- 1937/1938: Slovanské osídlení na Lounsku v době knížecí, Vlastivědný sborník okresu lounského 8, 100–103, 118–123, 129–131.
- Kukal, Z. – Němec, J. – Pošmourný, K. 2014: Geologická paměť krajiny. Praha.*
- Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha.*
- Kuna, M. – Profantová, N. 2005: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha.*
- Kuna, M. – Zvelebil, M. – Foster, P. – Dreslerová, D. 1993: Field survey and landscape archaeology research design. Methodology of a regional field survey in Bohemia, Památky archeologické 84, 110–130.*
- Kyncl, J. 1987: Vztah vegetace a osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, Archeologické rozhledy 39, 622–628.*
- Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R. 2012: Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie, Archeologické rozhledy 64, 549–570.*
- Lang, A. 1999: Age and source of colluvial sediments at Vatingen-Enz, Germany, Catena 38, 89–107.*
- Langhammer, J. (ed.) 2007: Povodně a změny v krajině. Praha.*
- Leciejewicz, L. – Valor, M. 2007: Peoples and Environments. In: J. Graham-Campbell – M. Valor (eds.), The Archaeology of Medieval Europe, vol. 1, Aarhus, 46–75.*
- Lehner, F. J. 1888: Kostel sv. Jakuba Většího ve Vroutku, Method 14, 121–127.*
- Lhotka, V. 1930: Osídlení Žatecka, Krajem Lučanů 6, 1–12, 37–45, 61–82.*
- Líbal, D. 1949: O skupině českých pozdně románských kostelů. In: Cestami umění. Sborník k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka, Praha, 57–66.*
- 1974: Recenze práce Anežky Merhautové, Raně středověká architektura v Čechách, Umění 22, 160–175.
- Lissek, P. 2009: Vroutek, nepublikovaný článek.*
- Ložek, V. 1981: Změny krajiny v souvislosti s osídlením ve světle malakologických poznatků, Archeologické rozhledy 33, 176–186.*
- 2003a: Naše nivy v proměnách času I., Ochrana přírody 58/4, 101–106.
  - 2003b: Naše nivy v proměnách času II., Ochrana přírody 58/5, 131–136.
  - 2007: Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru. Praha.
  - 2011: Po stopách pravěkých dějů. O silách, které vytvářely naši krajinu. Praha.
- Lutovský, M. 2009: Raně středověká archeologie v Čechách. Úvod do studia. Hradec Králové.*
- Macháček, J. 2012: Archeologie údolní nivy aneb proč možná zanikla Velká Morava, Vesmír 91, 566–569.*
- Macháček, J. a kol. 2007: Raně středověké centrum na Pohansku u Břeclavi a jeho přírodní prostředí, Archeologické rozhledy 59, 278–314.*

- Mackovčín, P. (red.) 1999: Chráněná území ČR. Ústecko, svazek 1. Praha.*
- Malina, O. 2012: Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení – možnosti archeologie a GIS, Svorník 10/2012, 33–44.*
- Mareš, J. 2007: Smolnice. Louny.*
- 2011: Region Poohří. In: J. Havrlant – J. Mareš – M. Vostřel (eds.), Poohří 1. Sídla – správa – společnost, Louny, 12–17.
- Marešová, B. 2008: Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk ukládání mincí do hrobů), Studia Mediaevalia Pragensia 8, 7–44.*
- Marková, M. 2008: Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku. In: R. Šimůnek (red.), Regiony – časoprostorové průsečíky?, Praha, 98–106.*
- Martínek J. – Šmeral J. 2012: Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu. Brno.*
- Matějka, B. 1897: Soupis památek historických a uměleckých v království českém II. Politický okres Lounský. Praha.*
- Matějková, K. 2014: Keramický sortiment turnovských domácností, Archaeologia historica 39, 89–117.*
- Matějů, J. – Hradecký, P. – Melichar, V. (eds.) 2016: Doupovské hory. Praha.*
- Mazuch, M. 2013: Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích. Brno.*
- Meduna, P. 1992a: „Curia Radunice“ a její odraz v archeologických pramenech, Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 27–30.*
- 1992b: K vnitřní struktuře raně středověkých sídlišť, Archaeologia historica 17, 281–289.
  - 1993: K rekonstrukci vnitřní struktury hradské organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách. In: S. Moździoch (ed.), Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, Wrocław, 91–108.
  - 1994: K otázkám vývoje osídlení raného středověku v severozápadních Čechách. In: Archeologie a krajinná ekologie, Most, 112–125.
  - 1997: Curia Radunice, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 3, 31–33.
  - 2008: K stavební podobě raně středověkých "curtes". In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007, Most, 269–276.
  - 2009: Curia Radonice – výjimka nebo pravidlo? Stručné zamyšlení nad dvory v raném středověku. In: M. Mašek – P. Sommer – J. Žemlička a kol., Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu, Praha, 203–211.
- Meduna, P. a kol. 2012: Raně středověké sídliště v Hrdlovce. Archeologické studijní materiály 20. Praha*
- Meduna, P. - Černá, E. 1992: Ke struktuře osídlení raného středověku v SZ Čechách. Výzkum Pětipeské pánve. Archeologické rozhledy 44, 77–93.*
- Meduna, P. – Pařez, J. – Tlustý, J. 2011: Kostel Povýšení svatého Kříže v Radonicích nad Ohří. Praha.*
- Merhautová, A. 1959: Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře severozápadních Čech, Umění 7, 228–253.*
- 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Merhautová, A. – Třeštítk, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.*
- Mezuliániková, A. 2015: Hřebený ve středověku: archeologicko-kulturně-historická studie. Nепublikovaná diplomová práce FF UK.*
- Měřínský, Z. 1989: Století posledních Přemyslovců na Moryvě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů, Archaeologia historica 14, 19–42.*
- 1991: Vývoj osídlení na Moravě a ve Slezsku (Současný stav výzkumu), Archaeologia historica 16, 19–42.
- Mikyška, R. a kol. 1968: Geobotanická mapa ČSSR 1. České země. Praha. (HIU avčr)*
- 1972: Geobotanická mapa ČSSR, list XIV. Praha. (uprav preh A 306)

- Milo, P. 2014:* Frühmittelalterliche Siedlungen in Mitteleuropa. Eine vergleichende Strukturanalyse durch Archäologie und Geophysik. Bonn.
- Mokrá, A. 2012:* Kostel sv. Mikuláše v Mikulovicích u Klášterce nad Ohří. Nepublikovaná bakalářská práce FF JCU v Českých Budějovicích.
- Mol, J. – Vandenberghe, J. – Kasse, C. 2000:* River response to variation of periglacial climate in midlatitude Europe, *Geomorphology* 33, 131–148.
- Moravová, M. (red.) 2011:* Kosmas. Kronika Čechů. Praha.
- Munzar, J. – Pařez, J. 1997:* Historické povodně a jejich vliv na krajinu a sídla v dolním Poohří, *Historická geografie* 29, 211–235.
- Nechvátal, B. – Radoměský, P. 1963:* Archeologický výzkum na tvrzi v Tleskách u Jesenice (okr. Rakovník), *Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských* 132, 4–13.
- Neustupný, E. 1965:* Hrob z Tušimic a některé problémy kultur se šňůrovou keramikou, *Památky archeologické* 56, 392–456.
- 1987: Pravěká eroze a akumulace v oblasti Lužického potoka, *Archeologické rozhledy* 39, 629–643.
- Němec, J. – Kopp, J. (eds.) 2009:* Vodstvo a podnebí v České republice v souvislosti se změnou klimatu. Praha.
- Nodl, M. 2000:* Encyklopedie českých tvrzí. II. díl. Praha.
- 2003: Krčmi a krčmáři. In: T. Borovský – L. Jan – M. Wihoda (edd.), *Ad vitam honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno, 563–570.
- Nový, R. 1991:* Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 125–146.
- Nožička, J. 1957:* Přehled vývoje našich lesů. Praha.
- Okál, M. 1974 (ed.):* Martin Rakovský a Rakov Opera omnia. Bratislava.
- Opravil, E. 1981:* Dřeviny ze sídliště v nivě Dyje u Šakvic, *Archeologické rozhledy* 33, 89–91.
- 1983: Údolní niva v době hradištní (ČSSR – povodí Moravy a Poodří). Praha.
- Palacký, F. 1848:* Popis království Českého. Praha.
- 1921: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I/2. Praha.
- Pařez, J. 1997:* Mapa Ohře v okolí Pátku z přelomu 17. a 18. století, *Sborník Okresního archivu v Lounech* 8, 74–76. (Soka Louny)
- Peksa, V. 2014a:* Středověké osídlení Podbořanska. Nepublikovaná bakalářská práce FF UK.
- 2014b: Očíhov. Sídlně-historické souvislosti kostela sv. Martina, *Dějiny staveb* 2014, 109–116.
  - 2016: Znovunalezení kostela Všech svatých v Pšově u Podbořan, *Archeologie západních Čech* 10, 172–186.
- Pertz, G. H. 1826 (ed.):* Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum tomus I. Hannover.
- Pešková, Z. 2011:* Velkorysé návsi na Rakovnicku, *Rakovnický historický sborník VIII*, 29–76.
- Pešta, J. 2000:* Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech, *Průzkumy Památek* 7, 153–168.
- 2009: Encyklopedie českých vesnic. Díl IV. Ústecký kraj. Praha.
- Petr, L. – Pokorný, P. 2008:* Přírozená jezera na území České republiky. Jejich význam pro studium pravěkého osídlení a přírodního prostředí. In: J. Beneš – P. Pokorný (eds.), *Bioarcheologie v České republice*, České Budějovice, 73–98.
- Petráček, T. 2012:* Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století. Praha.
- Píč, J. L. 1909:* Starožitnosti země České III. Praha.
- Pleiner, R. 1969:* Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, *Památky archeologické* 60, 533–571.
- Pleinerová, I. 1957:* Staré opevnění v Hradci u Kadaně, *Archeologické rozhledy* 9, 479–500.

- 1999: Stopy halštatského a staroslovanského osídlení výšinné polohy v Opočně u Loun, *Archeologické rozhledy* 51, 532–536.
  - 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha-Louny.
- Pokorný, P.* 2004: The effect of local human-impact histories on the development of Holocene vegetation. Case studies from central Bohemia. In: M. Gojda (ed.), *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, 171–185.
- 2005: Role of man in the development of holocene vegetation in Central Bohemia, *Preslia* 77, 113–128.
  - 2010: Nečekané možnosti pylové analýzy ve vztahu k archeologii, *Živá archeologie* 11, 26–31.
  - 2011: *Neklidné časy. Kapitoly ze společných dějin přírody a lidí*. Praha.
- Poláček L. (ed.)* 2005: *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band 6*. Brno.
- 2014a: Mikulčice river archaeology. New interdisciplinary research into bridge no. 1. Brno.
  - 2014b: Grabungen im Bereich der ehemaligen Flussarme in Mikulčice. Brno.
- Poche, E. a kol.* 1977: *Umělecké památky Čech 1 (A-J)*. Praha.
- 1978: *Umělecké památky Čech 2 (K-O)*. Praha.
  - 1980: *Umělecké památky Čech 3 (P-Š)*. Praha.
  - 1982: *Umělecké památky Čech 4 (T-Ž)*. Praha.
- Preidel, H.* 1935: Urgesichte. In: *Heimatkunde des bezirkes Komotau. Band 4, Komotau*, 1–124.
- 1936/1937: Poklad zlatých a stříbrných šperků a mincí ze Žatce, *Krajem Lučanů* 11, 108.
  - 1937: Der Berg Rubin bei Podersam im Spiegel der Steiner-Sammlung. Ein Beitrag zur Vor- und Frühgeschichte der Saazer Landes. In: A. Ernstberger (Hrsg.), *Heimat und Volk. Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte, Brün-Prag-Leipzig-Wien*, 59–78.
  - 1938: Halštatské opevnění na Rovném, *Krajem Lučanů* 7, 18–23.
  - 1939: Zur Frage des Aufenthaltes von Awaren in den Sudetenländern, *Südostdeutsche Forschungen* 1939, 395–406.
  - 1940: Der Silberschatz von Saaz, *Mannus* 31, 538–589.
  - 1945: *Soupis pravěkých a raně středověkých nalezišť v Čechách do roku 1945. Strojopis v M Žatec*.
- Prekop, F. – Křišťuf, P. – Peksa, V. – Kočár, P. – Eigner, J.* 2017: *Nové doklady osídlení výšinných poloh na Karlovarsku – polykulturní lokality Orlík a Šibeniční vrch u obce Valeč v Čechách, Archeologie západních Čech* 12, v tisku.
- Profantová, N.* 2013: Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách, *Archaeologia historica* 38, 27–44.
- Profantová, N. – Stolz, D. – Videman, J.* 2012: *Kovové ozdoby a mince z hradiště Dřevíč, okr. Rakovník, Archeologie západních Čech* 4, 29–36.
- Profous, A.* 1947: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. (A-H)*. Praha.
- 1949: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. (CH-L)*. Praha.
  - 1951: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. (M-Ř)*. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J.* 1957: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV. (S-Ž)*. Praha.
- Profous, A. – Šmilauer, V.* 1960: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl V. Dodatky k dílu Antonína Profouse*. Praha.
- Quitt, E.* 1971: *Klimatické oblasti Československa*. Brno.
- Quitta, H.* 1969: Zur Deutung bandkeramischer Siedlungsfunde aus Auen und grundwassernahen Standorten. In: *Siedlung, Burg und Stadt*, Berlin, 42–55.
- Radoměřský, P. – Richter, M.* 1974: *Korpus české středověké keramiky datované mincemi, Sborník Národního musea* 28, 57–171.
- Reimer, H. – Demandt, A.* 1990: *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*. München.

- Ritterová, H. 1943:* Vorgeschichtliche Funde und Besiedlung im Bezirk Laun/Böhmen. Nепublikovaná dizertační práce Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig.
- Roedl, B. 2003:* Cítoliby. Louny.
- 2007: Pnětluky. Louny.
  - 2014: Tuchořice. Nečemice a Třeskonice. Tuchořice.
- Roedl, B. a kol. 1999:* Okres Louny – průvodce. Louny.
- Roedl, B. – Studený, V. 2009:* Konětopy. Louny.
- Rott, W. 1902:* Der politische Bezirk Podersam (gerichtsbezirke Podersam und Jechnitz). Podersam.
- Rulf, J. 1994:* Pravěké osídlení střední Evropy a niva. In: Archeologie a krajinná ekologie, Most, 55–64.
- Sádlo, J. a kol. 2008:* Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Praha.
- Schaller, J. 1787:* Topographie des Königreichs Böhmen 7. Saatz Kreis. Prag – Wien.
- Schubert, H. 1975:* Mein Ort Dehlau. In: Kaadner Heimatsbrief Nr. 370, Kassel, 2–5.
- Schwabenicky, W. 2009:* Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungen in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Frankenberg. Chemnitz.
- Sedláček, A. 1908:* Místopisný slovník historický Království českého. Praha.
- 1923: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl čtrnáctý. Litoměřicko a Žatecko. Praha.
- Semotanová, E. 2002:* Historická geografie českých zemí. Praha.
- Skopec, J. 2012:* Románské a raně gotické kostely na Lounsku. In: J. Havrlant a kol. (eds.), Poohří 2. Památky a společnost, Žatec, 160–178.
- Skopec, J. – Peksa, V. – Volf, M. 2015:* Kostel sv. Jiljí v Libyni u Lubence. In: Dějiny staveb 2015, Plzeň, 169–176.
- Skoumalová, M. 2010:* Zaniklý kostel sv. Kateřiny v Dolanech. In: Monumentorum custos, Ústí n. Labem, 79–82.
- Sláma, J. 1967:* Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech, Archeologické rozhledy 19, 433–445.
- 1985: K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu, Archeologické rozhledy 37, 334–342.
  - 2001: K problémům historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách, Archeologie ve středních Čechách 5/2, 533–546.
  - 2006: K problémům historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách, Studia mediaevalia Pragensia 6, 187–205.
- Smetánka, Z. 1978:* Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. – 13. století, Archaeologia historica 3, 331–335.
- 1988: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna. Praha.
- Smetánka, Z. – Klápště, J. 1975:* Archeologie a česká vesnice 10. – 13. století, Archeologické rozhledy 27, 286–296.
- Smrž, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, Archeologické rozhledy 39, 601–619.
- 1994a: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I, Archeologické rozhledy 46, 245–393.
  - 1994b: Výsledky studia pravěkého přírodního prostředí v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku. In: J. Beneš – V. Brůna (eds.), Archeologie a krajinná ekologie, Most, 84–93.
  - 1999: Mikroregion Hutné – historie, současnost a budoucnost výzkumu. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, 209–217.
- Smrž, Z. – Kuna, M. – Káčerik, A. 2011:* Archeologie mizející krajiny. Terénní průzkum předpolí Dolů Nástup Tušimice, Památky archeologické 102, 159–216.

- Sommer, J. G. 1846: Das Königreich Böhmen 14. Saaz Kreis. Prag.*
- Spoustová, L. 2010: Venkovské, statky, dvory a rezidence pražského biskupství za Tobiáše z Bechyně. Nepublikovaná diplomová práce KTF UK.*
- Starkel, L. 2002: Change in the frequency of extreme events as the indicator of climatic change in the Holocene (in fluvial systems), Quaternary international 91, 25–32.*
- Stehlík, F. – Kadlec, J. 2012: Dolní rok Moravy v Holocénu aneb Co řeka napsala do svého archivu, Vesmír 91, 100–102.*
- Steiner, F. 1892: Der Rubin und seine Umgebung. Ein Beitrag zur Urgeschichte Böhmens, dritter Bericht. Monumenta Germaniae Historica 30, s. 33–52.*
- 1892–1923: Altertümer 1892–1923. Deníky F. Steinera, rukopis uložen v muzeu v Chomutově.
- Sušická, V. – Dermer, K. 2016: Zpráva pro investora. Záchraný archeologický výzkum na břehu Nechranické přehrady, k.ú. Poláky – Dolany (okr. Chomutov). Čj. 1306/16 Most.*
- Svejkovský, J. 2009: Geologie Podbořanska. Praha.*
- Šebesta, E. (ed.) 1905: Nově nalezený zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně. Praha.*
- Šefrna, L. 2007: Vznik a vývoj nivy z pedogeografického hlediska. In: J. Langhammer (ed.), Povodně a změny v krajině, Praha, 209–215.*
- Šmahel, F. 1996: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha.*
- Šmelhaus, V. 1964: Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství. Praha.*
- 1981: K vývoji vesnických plužin na Slánsku (Metodické principy regionálně historického studia). Třebíz.
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum), Archeologické rozhledy 27, 72–85.*
- Štauber, B. 1999: Hrobové nálezy z let 1974 a 1981 z pískovny v Počedelicích, okr. Louny. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997. Most.*
- Štauber, B. – Sommer, P. 1983: Příspěvek k lokalizaci postoloprtského kláštera, Archeologické rozhledy 35, 540–551.*
- Štefan, I. 2005: Kaptory: pokus o kontextuální analýzu, Studia mediaevalia Pragensia 5, 21–60.*
- 2010: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic, Studia mediaevalia Pragensia 9, 171–205.
- Štefan, I. – Varadzin, L. 2005: Archeologický výzkum románského kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně u Mělníka po povodni roku 2002, Archaeologia historica 30, 403–412.*
- 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilynská (eds.), Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, 33–54.
- 2014: Super altare in ecclesia tua. Die Anfänge der Pfarrorganisation in den böhmischen Ländern aus archäologischer Sicht. In: J. Klápště – E. Grngmuth–Dallmer (eds.), Preahistorica XXXI/2. Tradition – Umgestaltung – Innovation. Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, Praha, 357–372.
- Štědrý, F. 1898: Zaniklé osady v okrese Lounském, Sborník Historického kroužku 7, 134–136.*
- 1914: Domašice a Filipov v okresu lounském a Lhota v okresu Rakovnickém. Praha.
- 1918: Pravda hrad, Netluky, Konětopy a Markvarec v okresu lounském. Praha.
- Štěpánek, M. 1965: Opevněná sídliště 6. – 12. století ve střední Evropě. Praha.*
- 1968: Změny vegetace a klimatu v historickém období. Příspěvky k dějinám osídlení 3, Československý časopis historický 16, 415–434.
- Tinapp, Ch. – Zielhofer, Ch. (edd.) 2012: Bodenarchive im geoarchäologischen Kontext. Leipzig.*
- Tolasz, R. a kol. 2007: Atlas podnebí Česka. Praha.*
- Tomas, J. 1999: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (Výbor studií). Litoměřice.*

- Tomášek, M. 1995: Půdy České republiky. Praha.
- Trnka, R. – Zelenka, A. 2012: Vrcholně středověké osídlení na katastru Horní Břízy, okr. Plzeň-sever, Archeologie západních Čech 4, 53–89.
- Tryml, M. 1972: Příspěvek ke středověkému osídlení Žatecka. Nepublikovaná diplomová práce FF UK v Praze.
- Třeštík, D. 1992: Cesta Ibrahima ibn Jakuba do Prahy v roce 966, Dějiny a současnost 5/92.
- 2000: „Veliké město Slovanů jménem Praha“. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (eds.), Přemyslovský stát kolem roku 1000, Praha, 49–71.
  - 2001: Čechové a Karel Veliký (791–806), Marginalia historica 4, 17–61.
- Turek, R. 1940: Recenze práce H. Preidela Der Silberschatz von Saaz, Časopis Národního muzea CXIV, 81–84.
- 1947/1948: Stříbrný poklad ze Žatce, Krajem Lučanů 14, 31–34.
  - 1952: Kmenová území v Čechách, Časopis Národního muzea, Oddíl věd společenských 121, 3–46.
  - 1957: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.
- Tutte, K. 1904: Der politische Bezirk Saaz. Eine Heimatkunde. Saaz.
- Úlovec, J. 2003: Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech. Praha.
- Vandenbergh, J. 2001: A typology of Pleistocene cold-based rivers, Quaternary International 79, 111–121.
- Váňa, Z. 1952: K otázce kmenových území v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy 4, 436–442.
- 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách, Památky archeologické 52, 465–475.
  - 1973: Slovanské hradiště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka rozsahu luckého území, Archeologické rozhledy 25, 271–288.
  - 1977: Bílina a staré Bělsko, Památky archeologické 68, 394–385.
- Váně, M. 1999: Geologie Lounska pro třetí tisíciletí. Chomutov.
- Varadzin, L. 2005: Značky na dnech keramických nádob ve středověku, Studia mediaevalia Pragensia 5, 165–199.
- Varhaník, J. 1986: Neznámý románský kostel na dolní Ohři, Památky a příroda 11, 392–396.
- Velímský, T. 1986: Archeologické výzkumy v oblasti těžby severočeských hnědouhelných dolů – problémy, výsledky, perspektiva. In: T. Velímský a kol., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982, Praha, 7–35.
- 1992a: Hrabšiči Všebor a Kojata a počátky vrcholně středověkého Mostu, Český časopis historický 90, 321–334.
  - 1992b: Ke vzniku mašřovského územního a majetkového celku, Muzejní a vlastivědná práce 30 – Časopis společnosti přátel starožitností 100, 156–169.
  - 1995: Ke genezi vrcholně středověkého města v Kadani. In: J. Blažek – P. Meduna (eds.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992, Most, 225–236.
  - 1998: Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. Most.
  - 2002: Hrabšiči páni z Rýzmburka. Praha.
  - 2005: Příběh rodu Milhosticů. O počátcích české šlechty, Dějiny a současnost 6/2005, 18–21.
  - 2009: K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11. – 12. století, Studia Mediaevalia Bohemica 2, 177–186.
  - 2011: Exegi monumentum: svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově. In: E. Doležalová – P. Meduna, Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti, Praha, 67–84.

- Vocel, J. E. 1856–1857: Kostely románského slohu v Čechách, Památky archeologické 2, 118–124.*
- Vohryzek, S. 2006: Středověká kolonizace Trutnovska pány ze Švábenic. Nepublikovaná bakalářská práce FF MUNI v Brně.*
- Vojáček, V. 1950: Vysvětlivky k přehledné mapě půdních poměrů zemí českých. Praha.*
- Wolf, M. 2008: Sonda do středověkého osídlení Džbánska – Vinařice. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007, Most, 345–358.*
- 2014: Historická zmínka o tzv. křimovském újezdě v zrcadle archeologický pramenů. In: R. Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2013. Krušná krajina – Erz(gebirgs)landschaft – Ore landscape*, Dresden, 121–136.
- Waldhauser, J. 2006: Český ráj očima archeologie. 300 tajemných míst a jejich příběhy. Liberec.*
- Wesely, J. 1893: Geschichte der fürstlich Schwarzenberg'schen Domaine Postelberg. Prag.*
- Wihoda, M. 2015: První česká království. Praha.*
- Woldřich, J. 1893: Beitrage zur Urgeschichte Bohmens, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 23, 1–38.*
- Wolf, V. 1998: K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací), Castellologica bohemica 6/I, 107–116.*
- Zápotocký, M. 1964: Archeologie k zaniklým osadám na dolním Poohří, Litoměřicko 1, 14–25.*
- 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 56, 205–391.
  - 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku, Archeologické rozhledy 29, 521–553.
  - 1978: Středověká keramika severočeského Polabí. Morfologie a relativní chronologie, Památky archeologické 69, 171–238.
  - 1979: Katalog středověké keramiky severočeského Polabí. Praha.
  - 1992: Raně středověké sídelní komory na dolní Ohři, Archeologické rozhledy 44, 185–215.
- Zeman, L. 2013: Komponovaná krajina Valečska. Barokní makrokosmos a mikrokosmos transformovaný v přírodně krajinářský okrasný statek, Sborník muzea Karlovarského kraje 21, 29–52.*
- Zich, L. 2015: Dějiny kostela a farnosti v Želině do roku 1784. Nepublikovaná bakalářská práce FF UK.*
- Zimola, D. 2014: Analýza keramických artefaktů ze Starých Hor u Jihlavy, Acta rerum naturalium 16. Stříbrná Jihlava 2013, 121–144.*
- Zvelebil, M. – Beneš, J. – Kuna, M. 1993: Ancient Landscape Reconstruction in North Bohemia – Landscape and settlement programme, Památky archeologické 84, 93–95.*
- Žák, K. – Cílek, V. – Danielisová, B. a kol. 2010: Holocenní profil ve stavební jámě malé vodní elektrárny Hýskov a jeho přínos k poznání vývoje nivy Berounky, Česká kras 36, 42–51.*
- Žemlička, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.*
- 1983: Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. století. *Historická geografie* 21, s. 117–132.
  - 1990: K počátkům a rozrodu Hrabišiců, *Folia historica bohemica* 13, 7–41.
  - 1997: Čechy v době knížecí. Praha.
  - 2002: Počátky Čech královských. 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.
  - 2006: Sídelní geografie přemyslovských Čech. In: P. Sommer (ed.), *České země v raném středověku*, Praha, 74–91.
  - 2014a: Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy. Praha.
  - 2014b: Dva dny ve městě, a bez úhony. In: M. Nodl – P. Sommer (eds.), *Jeden den ve středověku*, Praha, 9–28.